Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Tredje Binds sjette Hefte.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1902.

Udgivet sammen med 5. Hefte for 2. Halvaar 1901.

Den danske historiske Forenings Bestyrelse bestaar af:

Prof. **J. A. Fridericia**, Museumsassistent **M. Mackeprang**, Prof. **Kr. Erslev**, Prof. **Joh. Steenstrup** og Generaltolddirektør **Marcus Rubin.**

Foreningen har udgivet:

Historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1840—45. Nyt historisk Tidsskrift. 1—6. Bd. 1846—56. 3. Række. 1—6. Bd., samt Register. 1858—69. 4. Række. 1—6. Bd. 1869—78. 5. Række. 1—6. Bd. 1879—87. 6. Række. 1—6. Bd. 1887—97. 7. Række 1—2. Bd. 1897—1900. 3. Bd. 1—5. H. 1900—1902. Indholdsfortegnelse til 1—5. Række. 1889. (Forskellige Hefter af 1. og 3. Række er udsolgte.)

C. Molbech: Historiske Aarbøger. 1—3. Del. 1845—51.

—— Historisk-biographiske Samlinger. 1—3. Hefte. 1847—51.

J. P. F. Kønigsfeldt: Genealogisk-historiske Tabeller over de nordiske Rigers Kongeslægter. 2. omarb. Udg. 1856.

N. M. Petersen: Bidrag til den danske Literaturs Historie. I—VI. 1853—64. (Udsolgt undtagen VI, Registret.)

H. G. Garde: Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700. 1861.

Fr. Hammerich: Den hellige Birgitta og Kirken i Norden. 1863. (Udsolgt.)

O. Vaupell: Kampen for Sønderjylland 1848—50. I—III. 1863—67. (Udsolgt.)

H. F. Rørdam: Kjøbenhavns Universitets Historie fra 1537 til 1621. 1—3. Del, samt Aktstykker. 1868—77.

Joh. C. H. R. Steenstrup: Historieskrivningen i Danmark i det 19de Aarhundrede (1801—1863). 1889.

Foreningens Medlemmer kan faa de af denne udgivne Skrifter, for saa vidt Forraad haves, imod at udrede de tilsvarende Bidrag, 2 Kroner for hvert Halvaar. For ethvert Bind af de første fire Rækker af Historisk Tidsskrift betales som for to Halvaarsleveringer, for et Bind af 5te—7de Række betales som for tre Halvaarsleveringer. C. Molbechs Historisk-biographiske Samlinger regnes til en Pris af to Leveringer. Af Rørdams Universitetets Historie vil ethvert Bind med tilsvarende Aktstykker regnes som to Halvaarsleveringer. Ellers gælder ethvert af Foreningen udgivet Bind for en Halvaarslevering. Registret til 3dje Række af Historisk Tidsskrift leveres, naar ønskes, gratis sammen med 6te Binds 3dje Hefte; ellers betales det med 1 Kr. Indholdsfortegnelsen til de fem første Rækker af Historisk Tidsskrift koster 50 Ø. eller leveres, om ønskes, gratis med Steenstrups Historieskrivningen i Danmark.

Følgende yderligere **Prisnedsættelse** gælder dog foreløbig for Medlemmerne:

Historiske Aarbøger, udg. af C. Molbech. 1—3. D. 1 Kr. 50 Ø.

Historisk-biographiske Samlinger, udg. af C. Molbech. 1 Kr. 50 Ø.

Den dansk-norske Sømagts Historie 1535—1700 af H. G. Garde. 1 Kr. 50 Ø.

Kommunitetet og Regentsen fra deres Stiftelse indtil vore Dage af C. E. F. Reinhardt. (Særtr. af Hist. Tidsskr. 3. R. 3. Bd.) 1862. 1 Kr.

Dronning Sofie og livgedinget.

Et stykke dansk landbrugshistorie fra tiden 1600.

Af

M. Mackeprang.

Den 4. april 1588 døde Frederik II på Antvorskov. Hans hustru, dronning Sofie, var den gang næppe 31 år gammel, og den unge enke agtede da heller ingenlunde at forsage verden. Hidtil var hun ganske trådt i skygge for kongen; hun havde kun været „min Soffi" og holdt sig fjærn fra al deltagelse i det offentlige liv. Man kunde derfor have ventet, at hun helt havde helliget sig til opdragelsen af sine mange små børn, men i stedet for kastede hun sig med en forbavsende energi og stædighed ind i en hårdnakket strid med rådet og formynderregeringen. Hele denne bevægede tid er fornylig bleven udredet, og det er da heller ikke politikeren eller moderen, men godsbestyreren, der her skal beskæftige os. Thi uagtet hendes virksomhed som herskerinde over livgedingsgodserne kun delvis kan klargøres, er det forholdsvis lidet, der vides, dog af betydning såvel for forståelsen af dronningens personlighed som for kundskab om dansk landbrug på dettes overgang fra middelalderligt storgods til nyere stordrift [1]).

[1]) Hovedkilden er dronningens, i Rigsarkivet opbevarede brevbøger, der dog uheldigvis langtfra alle er i behold. Over samlingen, „dronning Sofies arkiv", findes en særlig seddel-

Efter tidens sædvane var der før ægteskabets afslutning tilsikret dronningen et livgeding. Hun skulde have de tre hovedlen på Lolland-Falster: Nykøbing, Ålholm og Haldstedkloster med det dertil hørende Ravnsborg samt de under disse liggende smålen, som alle opregnes i livgedingsbrevet [1]). Med undtagelse af Nykøbing, der skulde være hendes residensstad, var købstæderne ikke indbefattede i livgedinget, og ligeledes havde kongen forbeholdt sig „die köningliche hoheit, gemaine landtvolge und steur, auch zoll und accysz, item derer von adel roszdienst", ligesom han skulde indsætte landsdommeren, til hvis underhold Karleby og Krønge birker var henlagt. På disse undtagelser nær var lenene tilsikrede hende med alle kgl. herligheder, men de skulde „efter gammel nedarvet sædvane besættes med og forvaltes af adelsmænd født i vort rige Danmark", vistnok en ganske gavnlig bestemmelse, der i det mindste på dette vigtige punkt stængede døren for hendes landsmænd, som ellers i stort tal fandt tjeneste ved hendes hof og på hendes skriverstue. På Meklenborgeren Frederik Hobe nær, der tilmed var dansk gift, tilhørte dronningens øvrige lensmænd da ogsaa den indfødte adel.

I det hele og store var det altså krongodset på Lolland-Falster, der var henlagt til livgedinget. Det havde tidligere i samme egenskab været givet til Frederik I's dronning Sofie, og i det følgende århundrede fik Sofie Amalie det. Det var intet dårligt enkesæde. Alt i alt ansloges den visse rente i 1572 til c. 18,500 dlr., hvortil kom ladegårdenes avl, sagefald, gårdfæstning,

registrant. Til hendes holstenske og meklenborgske godser er der ikke taget noget hensyn.

[1]) Kgl. ægteskabssager Nr. 18.

skovhugst, oldengæld, og alt andet uvist[1]). Til de egentlige livgedingsgodser sluttede sig desuden Ulfeldternes gamle herregård Bønnet på Falster med dens betydelige tilliggende af 60 gårde foruden gadehuse og fiskeboder, som Frederik II havde tilskiftet sig af Peder Gyldenstjerne til Thim. Det havde sikkert været kongens mening, at denne gård skulde lægges til livgedinget, til hvilket den hørte i årene nærmest efter 1588. Men bindende aftaler var ikke trufne, og juridisk set var derfor rådet og formynderregeringen i deres gode ret, da de, medens striden med dronningen var hedest, på en yderst smålig måde lod hende føle deres magt ved 1594 at fratage hende Bønnet og oprette et nyt lille selvstændigt len af dette gods og den 1590 købte Torkildstrupgård. Selvfølgelig måtte dette nålestik virke ret irriterende, og dronningen beklagede sig også bittert herover, men foreløbig til ingen nytte. Næppe var imidlertid Kristian IV bleven kronet, førend han tilbagegav moderen Bønnet, „efterdi vi vel kunne eragte, for hvad synderlig årsags skyld vor kære hr. fader lod sig være anliggende forskrevne gods sig at tilforhandle[2])".

Senere udvidedes livgedinget noget ved, at det lolland-falsterske bondegods, der i resten af dronningens levetid ved mageskifte kom i kronens besiddelse, lagdes hertil. De to store ejendomme Korselitse og Skørringe, hvis tilliggende på Falster tilsammen udgjorde noget

[1]) Se beregningen i Kgl. ægteskabssager 19., hvor følgende taxt er fulgt: 1 td. hvede 2 dlr., 1 td. rug (36 tdr. i læsten) 1, 1 td. byg (48 tdr. i læsten) 1, 1 td. havre ½, 1 td. ærter 1, 1 td. smør 12, 1 ko 3, 1 svin 2, 1 får el. lam 1 mk., 1 gås 4 sk., 1 høne 4 hvid og 1 td. ål 6 dlr.

[2]) Kronens Skøder I, 294—95; Erslev, Aktst. t. Rigsraadets etc. Hist. I, 70—71; III, 472.

over 100 gårde, og hvis erhvervelse 1603—04 dannede slutstenen på kronens næsten absolute eneherredømme over denne ø, blev derimod bortforpagtede til hende på livstid mod en årlig afgift af 2500 dlr.[1]). Af større interesse end de små udvidelser, dronningens godser fik ved disse mageskifter, er det, at hun 1621 gjorde forsøg på at få Haldsted kloster ombyttet med Maribos gods på Lolland-Falster. Der blev i den anledning foretaget en besigtelse af de to len, som dog uheldigvis kun er i behold for Maribos vedkommende; det vilde ellers have været interessant at få lidt nærmere oplysninger om Haldsted ladegård og dens avl, så meget mere som det hedder: „Forfares af regnskaberne en god grødefuld jord at være til klostret, som årligen fast alle tider haver givet rundeligen efter sæden". Om forholdet mellem de to godskomplexers indkomst kom synsmændene til det resultat, at Maribo kloster gav 72½ slettedlr. mere om året, ligesom der også kunde sås et par tdr. korn mere. Men til gengæld foldede kornet bedre på Haldsted, og dets bygninger var ikke så kostbare at holde vedlige som det langt større anlæg ved Maribo. Da der i det hele haves så få ældre efterretninger om Haldsted kloster, det nuværende Juellinge, anføres her et uddrag af besigtelsens meget summariske bygningsbeskrivelse. Gården består af tre grundmurede huse og kirken den fjerde, hedder det; det søndre er „et skønt nyt hus for 30 år siden ungefær først opbygt, to lofter højt", de andre er gamle dog meste parten ny „afflyet", men bygfældige på taget. I ladegården var et passeligt grundmuret hus

[1]) Kronens Skøder I, 340—41, 47. Christian IV's egenhænd. Breve I, 18. Det efter 1588 tilmageskiftede bondegods anføres under sine gamle ejeres navn i Nykøbing lensregnskab for 1640/41.

til en kornlade og en anden „mellem træ opmuret", der dog var noget gammel; desuden endnu en lade, fæhuse og stalde „af træ ophuggen og med ler slagen", alle passelig vel ved magt. Uvist hvorfor kom mageskiftet ikke i stand, og 1623 lagdes Maribo under Sorø [1]).

Som alt omtalt bestod livgedinget af tre store len, af hvilke dog Nykøbing fra 1592 var forenet med Ålholm, hvis lensmand til tider også havde Haldsted under sig. På Nykøbing fandtes der så kun en skriver, der så meget lettere kunde bestride forretningerne, som dronningen fra 1594 regelmæssig selv holdt hus på slottet, der i de foregående år var bleven ombygget og betydelig udvidet af den fra Meklenborg indforskrevne bygmester Filip Brandin. Slottet blev som bekendt nedrevet i det 18. århundrede, og kun ubetydelige rester af det er endnu bevarede, derimod gemmer Nykøbing kirke endnu flere minder om dronning Sofie, først og fremmest hendes desværre stærkt overmalede anetavle [2]).

Med lenene foregik der strax den gennemgribende forandring, at medens Ålholm og Haldsted hidtil havde været afgiftslen, blev de nu ligesom Nykøbing regnskabslen, således at lensmanden fik en fast årlig lønning dels

[1]) Indkomne breve til Danske kancelli $1621^{12}/_{5}$. Derimod foretoges vistnok 1622 et mageskifte mellem noget af Ålholms og Maribos gods, over hvilket et par små jordebøger ligger ved samme sag. Jfr. Sm. Tegn. $1622^{22}/_{5}$. M. h. t. Haldsted kl.s bygninger kan mærkes, at lensmanden Kristoffer Rosengård $1588^{26}/_{7}$ fik befaling til at gøre den påbegyndte bygning færdig, ligesom dronningen $1589^{28}/_{4}$ tilskrev ham, at hun havde sluttet kontrakt med Hans von Andorp om et nyt hus paa klostret, hvorfor bønderne skulde hjælpe med at rydde grunden (F. og Sm. Tegn.).

[2]) Om slottets ombygning se Friis, Bidr. t. dansk Kunsthist. S. 126 ff.

i rede penge, dels i naturalier (genant). På de to førstnævnte slotte kom der nye folk, på Nykøbing blev derimod foreløbig den gamle lensmand, Niels Friis, siddende på de samme vilkår som tilforn; bl. a. havde han avlen fra ladegården, hvad der senere gav stødet til hans afskedigelse. Thi 1592 lod dronningen ham vide, at hun ikke kunde undvære ladegården fra slottet, og, fortsatte hun, „efterdi vi vel kan eragte, at dersom Du forskrevne ladegård mister, skulde Du og være tilfreds at afstå lenet, og Du heller vilde Dig forbedre end forringe; da for sådan lejligheds skyld er vi nådigst med Dig tilfreds og Dig fra for^ne slot og len Nykøking ville forløve". At nåden har været så overvættes stor, turde vel være tvivlsomt [1]). Tilsyneladende var hendes lensmænds stilling så noget nær den samme som de kongeliges; i virkeligheden var de dog ulige mere bundne, og dronningens stadige indgriben selv i rene småting måtte uvilkårlig give dem et præg af godsforvaltere eller fogeder. Deres lensbrev indeholdt vel nok de sædvanlige bestemmelser om, at bønderne skulde holdes ved lov og ret, skovene ikke forhugges osv., men desuden pålagdes det dem at føre tilsyn med avlen, ladegården og humlehaven, ligesom deres ret til at jage og fiske på det nøjeste blev afgrændset [2]). Og foruden det egentlige lensbrev udfærdigedes der stundom en instrux, som vel at mærke ikke angik lensmandens bestilling som embedsmand, men udelukkende tog sigte på ladegårdens avl og nøje angav, hvormange lam der skulde købes til dronningen, hvormange øxne der skulde sendes hende, hvor-

[1]) Kopibog o. danske miss. 1590—92. 1592 $^{20}/_{2}$.

[2]) Se f. ex. Kristoffer Rosengårds og Frederik Hobes lensbreve af 1588 $^{25}/_{7}$ bl. a. i Dokum. vedr. livged.

mange tdr. trækul der skulde brændes, og hvormeget hørfrø der årlig skulde sås[1]). Foruden i kongens rentekammer revideredes deres regnskaber af hendes rentemester Johan Oberberg, og hun passede på som en smed, at ikke grisene og gæssene fik for meget korn, eller man glemte at føre disses fjer og fedt til indtægt. Man skulde også snarere tro, at talen var om en ladefoged end om en adelig lensmand, når dronningen under et af sine ophold i Meklenborg anmodede Anders Dresselberg på Ålholm om næst efter at fortælle hende noget om kongen og berette, hvorledes det stod til med sundheden i lenet, at lade hende vide, om kornet var kommen godt og tørt ind, om han havde opstaldet øxne nok og haft tilstrækkelig mange oldensvin på skoven samt forhøre, hvorledes det gik med studene på Haldsted kloster[2]).

En af hovedegenskaberne ved hendes styrelse: Sparsommelighed ofte dreven helt ud til grændsen af gærrighed lægger sig jævnlig for dagen i hendes forhold til lensmændene. Når hun tillader en af dem at anskaffe noget nyt køkkentøj, tilføjes det forsigtig i brevet, „dog ikke mere, end det er nødvendigt", og når lensmændene på Haldsted og Ålholm kort efter hendes tiltrædelse fik lov til at få levende dyr i stedet for de øxne-, fåre- og lammekroppe, der var tillagt dem i genant, opnåede de kun denne begunstigelse mod til gengæld at holde slottene frit med lys og talg[3]).

Betegnende er følgende skrivelser til Knud Urne på

---

[1]) Se f. ex. memorial til Knud Urne fra 1597 i Dokum. vedr. livged.

[2]) Kopibog o. tyske miss. 1603 $^{8}/_{10}$.

[3]) Kopibog o. ty. miss. 1614 $^{29}/_{9}$; Tegn. o. Registre 1588—89, 1588 $^{20}/_{9}$, $^{1}/_{10}$.

Haldsted: „Efter at vi af Dit lensregnskab ser, at der af de 6 køer, som vi nådigst haver undt Dig til Din husholdning, er bleven tillagt noget ungt fæ, så ville og befale vi Dig hermed nådigst, at Du med det første sælger dette unge fæ og fremtidig fører os det til regning. Men de sex køer ville vi atter nådigst, at Du må beholde". Få måneder efter bestemte dronningen sig imidlertid til kun at have stude og ungkreaturer på Haldsted, og Knud Urne fik derfor tillæget forærende, „dog så at Du skal have og holde dette tillæg på Dine egne godser og ej på Haldsted, men de sex køer skal Du holde på Haldsted" [1]). Sikkert har den før nævnte Anders Dresselberg handlet klogt, da han udbad sig en skriftlig tilladelse til — som dronningen flere år tilforn havde befalet — at lade det røde, mølædte klæde, hvormed lensmandens stue på Ålholm var draget, uddele til de fattige peblinge i Nysted [2]).

Det kunde se ud, som livgedingets tilstand ikke har været den bedste, da dronningen overtog det; i hvert fald var der nok at tage hånd i hanke med og fuld af virkelyst kastede hun sig over sin nye opgave. Hun har været en praktisk anlagt natur med stærkt udviklet økonomisk sands, ikke blot passivt, men også aktivt, således at hun forstod at lade pengene formere sig — allerede i sine første enkeår har hun ret store pengetransaktioner med forskellige danske adelsmænd — tillige gennemtrængt af en stærk bevidsthed om sin myndighed og uden smålig ængstelse for at bruge den fuldtud, selv om det just ej ubetinget blev til hendes undersåtters både. Intet under, at hun derfor var fast bestemt på at bringe

[1]) Kopibog o. ty. miss. 1598 $^{27}/_{5}$, $^{28}/_{9}$.
[2]) Kopibog o. ty. miss. 1604 $^{26}/_{2}$.

det mest mulige ud af den fede og frugtbare jord, hvis herre hun var bleven. Hvorledes kunde dette nu bedst ske? Livgedinget sondrede sig naturlig i to store hovedgrupper: Bondegodset og kronens egne ladegårde. Indtægten af den første kunde vanskelig eller omtrent umulig bringes op over det engang givne, dertil var den vigtigste faktor, landgilden, af en altfor konstant art. Ikke således, at den ikke måtte eller kunde forøges, der haves jo exempler på det modsatte og ikke så få endda. Men den havde allerede flere steder nået en højde, som vanskelig lod sig overskride, og der var ikke få tilfælde, hvor den måtte nedsættes, dels for enkelte år, når det faldt ind med misvæxt, eller andre ulykker ramte bonden, dels en gang for alle. Der var utvivlsomt mange bønder, om hvem det uden overdrivelse kunde siges, at når de havde udgivet deres landgilde, „skulde de ikke have meget tilbage deres hus med at opholde“ [1]). På grund af tidens fuldstændige ukendskab til alt rationelt skovbrug kunde heller ikke en så god indtægtskilde som skovene, der navnlig på Falster havde en betydelig udstrækning, gøres mere indbringende. De leverede vel nok tømmer til eget brug, men ikke til forhandling, var så noget nær kun til for jagtens og svinenes skyld. Den godsejer, der ønskede et forøget udbytte, så sig derfor udelukkende henvist til ladegårdene; løsnet havde alt længe været at skaffe dem så stort tilliggende og bringe dem i så god drift som vel mulig.

Foruden ladegårdene, der hørte til hovedslottene samt til Øens len, nu Ulriksholm på Lolland, fandtes der paa Falster forskellige større gårde, der ikke dreves

[1]) Tegn. o. Regn. 1588—89, 1588 $^{22}/_{9}$.

direkte under slottet, hvis egentlige avlsgård var den i Nykøbing landsogn liggende Nørre ladegård, det nuværende Vestensborg. Der var den nu forsvundne Sønder ladegård, som til tider synes at have været overladt til lensmanden, der var Bønnet, som både før 1594 og efter 1596 var bortforpagtet for et år ad gangen til en årlig afgift af 300 dlr. Desuden Stadagergård eller Sofienholm (nu Vennerslund), som styredes af en foged, og Gedsergård, der ligeledes var bortforpagtet. Endelig Sørup, som oprindelig havde været et selvstændigt len, men 1568 var bleven lagt under Nykøbing og nu degraderedes til en større bondegård. I det mindste fik lensmanden befaling til at nedbryde det bygfældige hus og lade det opføre halvt så stort, så at det kunde blive en god bondebygning [1]).

Det var især i de første par år af sin enkestand, at dronningen var ivrig efter at bringe det forsømte på fode og lægge nyt land under ploven, og næppe var kongens jordefærd endt, førend der udgik den ene skrivelse herom efter den anden til hendes lensmænd. Frederik Hobe fik befaling til at lade Ålholm ladegårds marker rydde og rense for tjørn og andet ukrudt, så de kunde blive god engbund eller agerland, nye enghaver og vænger indtoges til gården, ligesom de ældre marker blev indgrøftede og hegnede med gode stengærder, som bønderne skulde rense en gang om året og i det hele holde ved god magt. Lignende stengærder opførtes om Nykøbing ladegårds marker, de er et vidnesbyrd om, at herregårdsjordens udskillelse af fællesskabet med bonde-

[1]) Bønnet: Registre 1590—92, 1590 $^{26}/_{8}$; Gedsergård: Stds. 1588 $^{22}/_{9}$; Sørup: Stds. 1591 $^{26}/_{5}$, jvfr. 1588 $^{29}/_{9}$.

jorden nu var definitivt afgjort [1]). Tæt ved Ålholm ved landsbyen Stubberup (Herridslev sogn) lå den gang en sø, som dronningen i begyndelsen af 90erne lod udtørre og tilså tilligemed en rimeligvis nærliggende mose, Langemose; det indvundne areal lå dog for langt borte fra ladegården, hvorfor det senere bortfæstedes til bønderne [2]). Også dem synes hun at have opmuntret til at tage fat på de udyrkede jorders kultivering, således tillodes det bønderne i Stokkemarke sogn og kort efter bønderne i Nørre- og Sønderherred, der havde fæstet nogle øde jorder og nymarkejorder til deres gårde, at beholde dem i deres levetid, ligesom efterfølgerne måtte beholde dem sammen med gårdene „under et fæstning“ [3]).

Dronningen slog sig dog ikke til tåls med det land, hun kunde vinde ved rydning og udtørring; også på anden og ulige mindre tiltalende vis udvidede hun sine hovmarker, nemlig ved den i Tyskland og hertugdømmerne ret almindelige fremgangsmåde at nedlægge eller, som det i hendes kancellistil brutalt hedder, at ødelægge bøndergårde og drive deres tilliggende sammen med ladegården. Æren for at have indført dette i Danmark tilkommer dog ikke hende, det var allerede kendt tilforn. Professor Fridericia anfører nogle exempler på inddragning af bondejord under herregårdsmarkerne ældre end 1588, som kan suppleres med et par tilfælde hentede fra de bind af „Kancelliets Brevbøger“, der er udkommet efter hans grundlæggende afhandling „Historisk-statistiske Undersøgelser over Danmarks Landboforhold

[1]) Tegn. o. Reg. 1588—89, 1588 $^{18}/_{9}$, $^{19}/_{9}$, 89 $^{22}/_{9}$.
[2]) Kopib. o. da. miss. 1591 $^{21}/_{9}$. Ty. miss. 1596 $^{29}/_{12}$.
[3]) Tegn. o. Reg. 1589 $^{4}/_{6}$, $^{20}/_{6}$. For de øde jorder bortfaldt naturligvis begunstigelsen, når nogen vilde overtage dem.

i det 17. Aarhundrede" [1]). Således får en kgl. énspænder Søren Glad, der var bleven forlenet med Valsøgård, hvis avl var meget ringe, en gård i Valsø by, som bonden må rømme, og Køne Quitzov, der af den samme enspænder havde købt en gård i Jylland, som han vilde bruge som avlsgård, tillodes det at lægge en bondegård ind under den [2]). Som et tydeligt tegn på den retning, udviklingen var ved at slå ind på, fortjener det også at anføres, at Frederik II i det gavebrev, hvorved han (1571) skænkede en betydelig mængde af Roskilde domkapitels gods til universitetet, opstillede den fordring, at professorerne ikke måtte indrette avlsgårde på godset, men skulde besætte det med bønder [3]). Banebryder har dronningen altså ikke været, men der er ingen tvivl om, at hun af sit ganske hjærte har bifaldet denne måde at vinde land på og muligvis ved sit exempel givet udviklingen et stød fremad — hvis det ellers gjordes nødig. Typisk er nedlæggelsen af Rudbjerg ved Haldsted kloster. Dronningen havde forfaret, hedder det i en skrivelse til lensmanden, at avlen til klostret var meget ringe, „og vi gærne den noget større ville have, hvilket ikke lettelig kan ske, uden vi ødelægger en by ved klostret, som kaldes Rudbjerg"; han skulde derfor udvise de 4 af kronens tjenere, der boede der, og lægge jorden under klostret. Bønderne bad mindelig om at beholde deres gårde nogle år endnu eller i det mindste høsten over, men dette kunde ikke tillades, da avlen skulde forbedres „med det første"; som en slags skadeserstatning

[1]) Hist. Tidsskr. 6. R. II, 550—51.

[2]) 1574 $^{3}/_{8}$, 79 $^{24}/_{4}$; 1577 $^{1}/_{8}$ udlægges en gårds jord i Flynderup til eng for hospitalet i Helsingør.

[3]) Kronens Skøder I, 128.

skulde lensmanden give dem de første ledige gårde uden indfæstning, noget der var fast regel, når en af kronens fæstere blev opsagt fra sin gård, men hvorom der karakteristisk nok aldeles ikke havde været tale i det første brev[1]). Hvormange gårde dronningen i alt har nedlagt, kan uheldigvis ikke afgøres. Foruden de fire mænd fra Rudbjerg omtaler hendes kopibøger kun et par tilfælde; 1588 nedlægges en gård til fordel for Ålholm og 1590 2 gårde i „Huegelstrup" for at skaffe Bønnet større avl, da den var meget ringe. Endvidere fik præsterne på Askø, Fæmø, Fejø og Bogø løfte på, at når en gård blev ledig på øen, skulde den lægges til præstegårdene[2]). Sandsynligvis skyldes det dog kun den ufuldstændige stand, hvori kopibøgerne er bevarede, at nedlæggelserne ikke fremtræder i større omfang, og utænkeligt er det jo heller ikke, at dronningen har forhandlet mundtlig om sagen med vedkommende lensmand, uden at der er bleven udstedt nogen skriftlig befaling herom; ejendommeligt er det i hvert fald, at alle de nedlæggelser, der omtales i brevbøgerne, stammer fra tiden, før hun tog fast ophold på livgedinget. Og det støtter denne antagelse, naar det i matriklen fra 1661—62 meddeles, at hun har ladet landsbyen Busseby på Falster nedbryde[3]). Desuden omtales i Nykøbings lensregnskab fra 1641—42, at der i Korselitse og Bellinge er bleven afbrudt henholdsvis 5 og 2 gårde, som er henlagte til hovedgårdene af samme navn, samt at Nørre ladegårds

[1]) Tegn. o. Reg. 1589 $^{10}/_{1}$, $^{4}/_{3}$, $^{1}/_{6}$. Muligvis er det af denne grund, at Krist. Rosengård 1589 $^{21}/_{7}$ fik befaling til af antage 4 tærskere udover de i lensbrevet angivne, da avlen var meget forbedret.

[2]) Tegn. o. Reg. 1588 $^{20}/_{9}$, 90 $^{4}/_{6}$, 91 $^{9}/_{9}$.

[3]) Hist. Tidsskr. 6. R. II, 553 anm. 1.

tilliggende er bleven forøget med en gård i Ravnstrup by. Når disse nedlæggelser har fundet sted, oplyser regnskabet dog ikke, kun for Bellinges vedkommende siges, at det er sket „for nogle år siden". I Haldsted og Alholm len synes der efter regnskaberne ikke at være bleven nedlagt andre gårde end de tidligere omtalte. Derimod har adelen været meget ivrig; forud for 1642 er i Ålholm len 20—30 gårde samt en hel landsby (Gjedstofte), i Haldsted len 36 gårde bleven afbrudte og deres jord lagt under herregårdene[1]).

Det større areal måtte jo have en forøget avl til følge, så meget mere som dronningen fra Meklenborg og Holsten havde god lejlighed til at faa brugeligt sædekorn, og at hun allerede 1591 gav befaling til at købe en eller to gårde i Nakskov til kornmagasin, tyder jo også på forholdsvis velstand. Kornet solgtes til storkøbmænd fra København eller Lybæk, der stundom forudkøbte hele beholdningen, i hvilken landgildekornet dog spillede langt den største rolle. Det siger sig selv, at kontrakterne var ret fordelagtige for dronningen, men stundom var det dog nærved at gå galt. Om en af sine lybske handelsforbindelser, Gertrud Rosenow, havde hun således fået at vide, at hun var så betynget med gæld, at der næppe var håb om, at hun kunde få sine penge. Den gamle statholder Henrik Rantzau fik derfor i kom-

[1]) Lensregnsk. fra 1641—42 (de ældste efter dronningens død). Oplysningerne om de nedlagte gårde findes i afkortningsregistret for bispetiende og landgilde. I Ålholm len nævnes 21 gårde samt på tre steder „nogen gårde", efter tiendens størrelse i alt sandsynligvis 6—7 stykker; i det ene tilfælde er jorden lagt under slottet. -- Af Haldsted lens 36 gårde tager Fru Øllegård Pentz, en af dronningens tidligere jomfruer, de 12 til sin nye herregård Fredsholm.

mission i al hemmelighed at undersøge hendes kår, „om vi med lempe kunne komme til vor betaling, efterdi vi ikke gerne så hendes ulykke"; han syntes at have haft held med sig, thi nogle måneder efter betalte Gertrud omtrent 4000 dlr., sikkert til megen ærgrelse for de øvrige kreditorer [1]). Forøvrig holdt dronningen takket være sine udenlandske forbindelser lensmændene godt à jour med høstudsigterne og priserne i Tyskland, ligesom hun også sørgede for at gøre store indkøb af varer som humle o. l., når priserne var særlig lave, selv om hun havde mer end tilstrækkelig store beholdninger liggende.

Korndyrkningen var dog lidet produktiv og desuden i højeste grad slumpelykken underkastet. „I almindelige år høstede man ikke over 2—3 fold, i særlig gunstige år et par fold mere, men i ugunstige år, der hyppig indtraf, mindre, stundom ikke en gang udsæden" [2]). Selv her i Danmarks fedeste og bedste egne kunde denne sidste eventualitet indtræffe. Således ramtes Nykøbing len 1589 af en haglskade så voldsom, at flere bønder ikke en gang fik udsæden igen, og allerede det næste år måtte lensmanden indberette, at bønderne på Falster og Småøerne „ikke haver bekommet så meget byg igen, som de haver sået, en part aldeles intet", og armoden var så stor, at skulde landgilden indkræves, blev der ikke mange bønder tilbage på gårdene. Ikke synderlig bedre må det på denne tid have stået til på Lolland, da lensmanden på Haldsted kloster fik ordre til at indkøbe sædekorn til bønderne, som både manglede byg og havre.

[1]) Danske miss. 1590 $^{24}/_{2}$, Registre 1590 $^{4}/_{6}$.
[2]) Christensen-Hørsholm, Agrarhist. Studier I, 32.

Ulige mere pålidelig var kvægavlen, og studefedningen havde da også dronningens varmeste interesse. Allerede i den første sommer af sin enkestand begyndte hun på de bestillinger af staldøxne hos forskællige adelsmænd, der gentager sig næsten hvert eneste år og ofte når en betydelig højde. Det første år er det kun 88, i 1589 er det steget til 192, og 1591 købes der ikke mindre end 200 stykker til Ålholm og 100 til Haldsted. Dyrene bestilles regelmæssig i juni—juli måned og skal leveres til september. Stundom købes de af hendes bønder, der da ej måtte sælge til andre, før hun havde forsynet sig tilstrækkelig. I Begyndelsen af sin enkestand synes hun tillige at have benyttet sig af sin dobbeltstilling som enkedronning og regerende dronning til at komplettere sine besætninger på en for hende meget behagelig måde. Da hun således manglede malkekøer på Haldsted, beordrede hun lensmanden på Skanderborg, hvor hun vidste, der var „flux unge køer", til at sende hende 24 af „de bedste og smukkeste malkekøer, som der udi ladegården findes" [1]). Også opdræt lagde hun sig efter og flyttede af hjertens lyst rundt med stude og kalve fra den ene gård til den anden, hvor der nu var bedst plads, ja stundom måtte dyrene endogså over til hendes gærde i Holsten, når der ikke var staldrum nok på livgedinget. I efteråret 1590 var der således for meget ungt fæ på Ålholm, hvorfor lensmanden skulde sende 40 stude- og kviekalve til Stadager for at skaffe plads til staldøxne; besætningen på Stadager skulde sælges, for at det nye kvæg kunde blive indstaldet, og dette må have været af en særlig god race, thi da Niels Friis meddelte dronningen,

[1]) Tegn. 1588—92, 1588 1/10.

at priserne var meget lave, og at der desuden var „smukt ungt fæ" derimellem, lod hun ham vide, at det dog skulde blive ved den gamle besked „af den årsag, at det som Du igen bekommer, er af det store slags fæ". Det var åbenbart med en vis med taknemlighed parret stolthed, at dronningen 1611 påbød at lade hugge en ny kostald på 32 bindinger til Ålholm, „da vor kvægavl ved guds velsignelse har formeret sig fra år til år, hvorfor den almægtige billigvis skal have lov og tak".

For fedestalden glemte hun ikke mejeriet, om end det naturligvis stod i anden række. I 1591 antages der en mejerske til Stadager, „at hun der vore køer udi befaling kan bekomme", som det hedder med den sædvanlige højtidelige kancelliformular, ligesom de Stadager køer var bønder og mejersken en højbåren lensmand. Bønnet, hvor dronningen havde 50 gode malkekøer, overlodes 1597 til en „Marricke", efter navnet at dømme en Hollænder, der vel sagtens skrev sig fra de på Sydfalster bosatte Hollændere. I det hele har disse øjensynlig været søgte til denne bestilling. Da det på Nykøbing ladegård kom for dagen, at mejersken var utro og også ellers „forholdt sig ilde og beflitter sig på allehånde letfærdighed", og da fogeden, som dronningen nok tænkte sig, hverken på „Butte" (Botø) eller andetsteds havde kunnet få en ny, anmodede hun lensmanden om gennem en ven i København at forhøre sig om en „god, from, ærlig kvinde" fra Amager.

Det var dog ikke blot avlingens forøgelse, der lå dronningen på sinde; i enhver henseende var hun ivrig efter at gøre sig sit livgeding så frugtbringende som mulig. Der blev anlagt fole- og stodhaver ved de forskællige slotte samt i Vigsnæs sogn, den brede landtunge,

der fra det nordøstlige Lolland skyder sig ud i havet, hvor bønderne blev tilsagte til at omgrave og indgrøfte en birkeskov[1]). Møllerne rundt omkring i lenene blev istandsatte eller flyttede og nye opførtes, som ved Nykøbing, hvor hun sluttede kontrakt med et mekanisk geni af en møller, der lovede hende at bygge en mølle „så konsterig og vel, at vi dertil skal have en gefallen", og da hun nærede tvivl om resultatet, erklærede at ville gøre arbejdet for intet, hvis den ej blev efter ønske[2]). Sin jagtret hævdede hun strængt. Forordningen af 7. decbr. 1596, der meget indtrængende og alvorlig forbød adelen at jage storvildt i kronens skove og enemærker, er udstedt, fordi hun havde beklaget sig over dette indgreb i hendes rettigheder, hvilket „kan eragtes og regnes at ske af nogen synderlig forsæt og trodsighed", og hun lod ikke en lensmand gå fri for skarp tilrettevisning, når hans skytte havde skudt et stykke vildt på hendes grund. Bønderne i Haldsted len forbød hun at jage efter ænder og ællinger, hvorved „de ødelægger meget fugl om året", og såvel af hensyn til vildtet som fåreflokkene skulde de enten holde deres store hunde bundne eller lade deres forben afhugge. Mod deres ødelæggelser af skovene skred hun ind ved at påbyde, at de kun måtte hugge efter skovfogdernes anvisning[3]). I højere grad end jagten synes det dog, som om fiskeriet har ligget hende på hjerte. Allerede i efteråret 1588 sendte hun en digemester over til Falster for at forfare, om der var noget sted, som egnede sig til diger og fiskedamme, ligesom hun antog en mand til

[1]) Tegn. o. Reg. 1588 $^{16}/_{12}$, 89 $^{15}/_{5}$, Danske miss. 91 $^{10}/_{11}$.
[2]) Danske miss. 1590 $^{2}/_{11}$ o. a.
[3]) Tegn. o. Reg. 1588 $^{1}/_{10}$, 89 $^{26}/_{6}$, Ty. miss. 1600 $^{3}/_{3}$.

at rense de gamle damme, i hvilke der skulde sættes fisk til foråret. Et par år senere skrev hun til lensmanden Niels Friis på Nykøbing, at han skulde lade undersøge, om „der noget sted på landet er, at stranden løber op, at den udi fremtiden kunde dæmme(s) og gøre(s) der ferske søer af". Det næste år fik han befaling til at indrette flere nye damme og fiskeparker, ligesom både han og Kristoffer Rosengård på Haldsted måtte gøre store indkøb af krebs i Rostock, en gang 20, en anden gang 30 skok[1]). Også havevæsenet interesserede hende, der anlagdes haver ved slottene, og idet mindste ved Nykøbing var der ansat en uddannet gartner til at passe rosengården, som haven her kaldtes. Han fik en ret anseelig løn, 40 dlr. foruden de sædvanlige tillæg, og fra haveelskende adelsmænd søgte hun at skaffe ham urter og blomster. At hun har tillagt frugtavlen betydning, fremgår noksom af, at mølleren ved Stadagergård fritoges for sin landgilde mod at passe abbildhaven[2]). Foretagsom og fuld af virketrang havde hun sine tanker henvendt på småt som stort, ja om det så var rotterne og musene, gik de ikke ram forbi. I 1591 blev der nemlig antaget en rotte- og musefanger, „som skal fordrive alle de rotter og mus, som på vort livgedingslot Nykøbing er såvel som på vore gårde herudi vort land Falster". Store sager fik denne Danmarks første kammerjæger

[1]) Tegn. o. Reg. 1588 $^{19}/_{11}$, Danske miss. 90 $^{23}/_{9}$, 91 $^{6}/_{9}$, $^{26}/_{12}$. Stundom bortforpagtes fiskeriet for ret betydelige summer til lensmændene. Jørgen Grubbe på Haldsted giver således hele 100 rdlr. for fiskeriet i en enkelt sø. Se kvitteringer fra 1621 ff. i „Kvitteringer 1606—26".

[2]) Danske miss. 1591 $^{13}/_{8}$, $^{22}/_{9}$. Registre 1590 $^{4}/_{6}$. Tegn. o. Reg. 1589 $^{2}/_{9}$, 97 $^{13}/_{3}$. Skrivelse til Karl Bryske, Peder Mundt og Ditlev Holk om at give hendes gartner urter og andet.

dog ikke for sit brydsomme hverv, kun 3 daler om året samt frit underhold, når han var „på jagt“ [1]).

Den halve eller hele snes nedlagte gårde blev ikke den eneste uheldige følge, dronningens iver efter at drive sit landbrug i vejret fik for Lolland-Falsters bønder. Det øgede areal og den mere intensive drift krævede selvfølgelig en større arbejdsstyrke, og denne måtte bønderne levere. For avlingens skyld kunde hun ikke miste nogen af de bønder, der lå til livgedingshusene, erklærede hun landsdommeren på hans anmodning om erstatning for Krønge birk, der uden vederlag var bleven fraskiftet embedet [2]). Thi folkeholdet var ikke stort på dronningens gårde. Efter en tilfældig opbevaret fortegnelse fandtes der foruden fogederne 1 mejerske, 2 piger, 3 arbejdskarle og 1 røgter på Stadagergård, 1 mejerske, 1 pige og 2 karle på Nørre ladegård og 1 karl på Sønderladegård, ligesom man af lensbrevene ser, at der holdtes tærskere på Ålholm og Haldsted, hvis antal senere forøgedes [3]). Hovedbyrden kom naturligvis til at hvile på ugedagsbønderne, der boede i det sogn, hvor avlsgården lå. Som påvist af professor Fridericia i hans ovenfor omtalte afhandling, finder der navnlig i det 17. århundrede en større tilvæxt sted af adelens ugedagsbønder, og noget ganske lignende kan iagttages for livgedingets vedkommende. Bedst lader dette forhold sig undersøge på Falster, thi da kronen ejede så godt som alt bondegods på øen, kan bøndernes overgang fra almindelige fæstere til ugedagstjenere med stor sikkerhed aflæses af mandtallene over extraskatterne. Efter disse har deres antal været:

[1]) Danske miss. 1591 $^{12}/_{8}$.
[2]) Danske miss. 1590 $^{16}/_{6}$.
[3]) Dokum. vedr. livgedinget.

	1610	1611	1612
I Klodskov	19	19	21
- Skørringe	11	11	11
- Korselitse	8	8	8
- Botø	10	10	10
- Sundby		16	16
- Falkerslev			7
- Dalby			1

Fra 1610 til 1612 er deres tal således steget fra 48 til 74, på hvilken højde det senere i det hele og store holdt sig.

Men samtidig fik både kronens fæstere og de jordegne bønder en skæbnesvanger udvidelse af deres hoveri. I september 1588, den måned, hvor overhovedet alt sættes i ny skik, fik Ålholms bønder i Fuglse herred følgende skrivelse: „Vider, at eftersom vi er til sinds at ville avlen, (som) til vort slot Ålholm liggendes er, lade forbedre og gøre større, end den her til dags haver været, og vi forfarer, det skal være disse omliggendes byer besværligt den at drive og udføre, da beder vi Eder alle og hver særdeles strængeligen byder og befaler at rette Eder herefter, når . . . . . Eder tilsigendes vorder, at i da med Eders plove og harver (giver møde) og her avlen tilhjælper at pløje og harve med andre vore bønder og tjenere . . . . ., sammeledes at I og retter Eder efter med Eders heste og vogne at komme og gødning udage og udføre, når I derom tilsigendes vorder“ [1]). En nogenlunde lignende befaling udgik det følgende år til kronens bønder „såvel jordegne som skattebønder“ i Haldsted og Ravnsborg len. Motiveringen var ganske den samme.

[1]) Tegn. o. Reg. 1588 $^{18}/_{9}$.

Dronningen havde erfaret, at det faldt klostrets ugedagsbønder besværligt at drive den forøgede avl, hun havde derfor fundet det rettest, at de øvrige gav en håndsrækning med, „eftersom andetsteds herudi riget for kronens gårde og slotte er sædvanligt“, og befalede dem nu efter tilsigelse at give møde med deres heste og vogne, plove og harver at høste samme avl og hjælpe den i og af jorden[1]).

Der er ingen tvivl om, at for ugedagsbønderne kunde det være meget behageligt, at en del af byrden væltedes over på de fjærnere boende, læsset blev sikkert stort nok endda. Bondestanden i sin helhed havde dog ingen grund til at glæde sig, allermindst da hoveriet her fremtræder i sin mest uhyggelige skikkelse. Det må antages, at denne byrde for krongodsernes vedkommende har været ordnet på samme måde som på herregårdene, hvor hoveriet havde været bestemt fastsat i jordebogen, således at bonden på forhånd vidste, hvormeget arbejde han var pligtig til at yde sit herskab. Men ved formlen: „når Eder tilsigendes vorder“, var døren slået op for det ubestemte hoveri, aldrig kunde man nu vide sig sikker. Det var ikke blot det egentlige avlingshoveri, der blev mere trykkende, også småhoveriet som hørspinding og vandbæring på ladegården voxede eller indførtes fra nyt. Til bønderne i tre sogne i Lollands Nørreherred uddeltes der således blår og hør til spind, uagtet de havde vægret sig ved at udføre dette arbejde[2]). Det skortede da

[1]) Tegn. o. Reg. 1589 $^{21}/_{6}$.

[2]) Ty. miss. 1599 $^{23}/_{11}$. 1608 $^{19}/_{7}$ fik hovbønderne på Haldsted tilladelse til at grave en brønd i borggården, for at de kunde slippe for den daglige hovtjeneste med at bære vand til køgers og bryggers.

heller ikke på klager over det nye arbejde og ansøgninger om lettelser. Kronens tjenere i Hunseby, 12 i tallet, besværede sig således 1597 over, at de var hårdere beklemt med ægter og arbejde end tilforn, idet de nu skulde gøre hovning og høstarbejde til Øens ladegård, for hvilket de tidligere havde været fri; forhen havde de nemlig ej haft andet arbejde end 1 dag age at møg med to vogne, at harve til rug 1 dag med to harver samt at stille to karle til høstarbejde i én dag. Desuden var de nu såre hårdt besat med langægter både til Nykøbing og til Haldsted, hvorfor de bad om nogen forlindring. Dronningen svarede, at hun vilde have lejlighed i agt, når der kom en ny lensmand, men der forlyder intet om, at bønderne fik lempeligere kår[1]). Ikke bedre gik det kronens 16 bønder i Vejlby. De havde 1615 beklaget sig over, at de var mere fortrykte med hoveri end de andre bønder, og at arbejdet faldt dem yderlig besværligt, da de boede tre mil fra slottet og først blev tilsagte aftenen forud. De ansøgte derfor om at få hoveriet afløst med en pengeafgift, men opnåede kun et løfte om at blive tilsagte mere betids. Tre år efter indgav de imidlertid et nyt bønskrift, der omstændelig gør rede for deres kår. Foruden at landgilden var meget høj i forhold til gårdenes størrelse, var hoverit bleven mere og mere trykkende. Det gamle hoveri var, hedder det, to bud (karle) at binde neg, to dage at skibe korn, hver age fem læs ved om sommeren, to dages høslet, to dages møgagning, tre pløjedage, at age byg om høsten to dage, vod at drage vinter og sommer sex dage, „og når vi tilsiges at drage vod, og der kommer et andet bud om

[1]) Indk. skrivelser 1597 $^{18}/_{7}$. Ved skr. af 1597 $^{7}/_{11}$ og 98 $^{3}/_{3}$ indskrænkes dog fribefordringen (Ty. miss.).

slottens arbejde, og vi ikke da kommer begge steder, forfølges vi på vore tre mark; gærder, broer og planker holder vi årlige ved lige". Alt dette kunde synes at være arbejde nok og overstiger langt det hoveri, der ydedes ved 16. århundredes midte, men i den nye lensmands tid var hertil yderligere kommen „hør at skætte og hegle, at vinde garn, at kløve staver, at age hø, at age ved om vinteren, at age korn af loen, at tærske to dage om året, stundom mere, item at børste hør; nu er os påkommen nogle gærder på Hømosen, hver mand sex favne . . . . . ydermere besværes vi med langrejser at age til færgestederne og andre steder fast mere end de andre". Arbejdet faldt dem meget hårdt, da de næsten intet tyende kunde holde, og på grund af den lange vej til slottet tog en dags hovning dem tre dage, ovenikøbet fik de tit deres tilsigelse altfor sent. Sidste gang havde de fået løfte om et godt ansvar, når der kom en anden lensmand, og de bad derfor om at måtte give penge i stedet for arbejde. Alt var dog til ingen nytte; dronningens svar lød kort og fyndigt: Ist gantz abgeschlagen. Og endda kunde de prise sig glade over ikke at have fået så barsk en afvisning, som de Horbelev sognemænd, der kærede over, at de foruden deres hoveri til Korselitse også havde fået to øde gårde at drive. Bag på deres supplikats er i dronningens kancelli skrevet: „De klager og ved ikke hvorfor; de skal pløje, eller man skal vide dem noget andet, men når de to øde gårde atter bliver besatte, da har de ej mere at pløje end forhen, og de er nok til det" [1]). I det hele ligger der over disse korte og barske svar en tone, som i det frem-

[1]) Indk. skrivelser 1618 $^{4}/_{4}$, 1620 $^{19}/_{4}$.

mede sprog virker dobbelt hårdt og skurrende. En bonde, der på grund af sygdom og misvæxt ikke kunde betale sin landgilde, var bleven udvist af sin gård, som han havde haft i fyrretyve år. Tilmed var den nu sat i fæld for 20 daler og hans gods beskrevet, men besætningen var så god, at han sagtens kunde klare for sig. Dog, om et par dage skulde han rejse og, „hvor skal jeg fattige mand hen . . . jeg får at ligge på gaden", klager han og anråber dronningen om at være ham nådig: Ist abgeschlagen[1]).

Lad nu end være, at bønderne, som det alle tider har været skik, har malet alt så sort som mulig, noget mildt og nådigt herskab har dronning Sofie sikkert ikke været. Til hendes ros skal det dog siges, at hun skar alle over en kam, og gjaldt det om at afværge angreb udefra eller overgreb fra fogederne, havde bønderne i hende sikkert en bedre forsvarer end i den adelige lensmand. Ved flere lejligheder søgte hun at skærme dem mod de overdrevne friægter, således f. ex. overfor Henning Gøje til Kærstrup der gjorde fordring paa frikørsel til hove lige fra sin egen gård[2]). Og at hun ej var bange for at sige sine embedsmænd ren besked, fik de ofte at føle. Da en bonde i Øster Karleby havde ført klage over skriveren og en adelsfrue, fru Margrete til Søbygård, der havde fratvunget ham noget korn, skrev hun til lensmanden Knud Urne: „Skulde det nu i sandhed forholde sig, som han klager, da undrer vi os ikke over, at, som Du beretter, så mange gårde er øde, og vore undersåtter bliver fattigere, medens derimod skrivere og fogeder tager til i velstand. Og . . . . vi har for-

[1]) Indk. skrivelser 1615 juli?

[2]) Ty. miss. 1597 $^{16}/_{6}$, 1600 $^{29}/_{3}$.

ordnet og sat Dig til vor lensmand, for at Du skulde vide vore undersåtters bedste og beskytte og skærme dem for overfald, og i det mindste ej tillade skriveren at beskatte og besvære dem med slig handel, som her klages over, da vi ej ville tillade ham nogensomhelst handel med vore undersåtter og formener, at han vel og tilstrækkelig kan hjælpe sig med det, han efter gammel sædvane har for sit embede, ja (for) at Du i lige måde ej skulde tillade, at vore undersåtter blev besværede af fremmede og andre". At klagen efter lensmandens erklæring var ganske grundløs, gør jo ikke irettesættelsen blidere [1]). Og hænder det end, at dronningen klager over, at hendes gårde bliver øde, fordi bønderne søger til købstæderne eller over til Maribo klosters grund, kendes der til gengæld flere eksempler på, at bønderne ønskede sig tilbage under hendes regimente eller ansøgte om at blive under det, hvad enten de nu var bortforlenede eller skulde mageskiftes med adelsgods.

Hvorledes bønderne har mægtet bære al den nye tynge, lader sig ikke afgøre. Vor eneste målestok for deres skiftende kår er antallet af de øde og forarmede gårde, således som det kendes fra skattemandtallene, men det behøver ikke at siges, at faktorer, med hvilke dronningens hoveri intet havde at skaffe, her griber forstyrrende ind; i første række de extraordinære skatter, der fra 1620erne svarede meget ilde til deres navn, så vist som de kom igen hvert år ligeså sikkert som vinterkulden. At de øde gårde steg i tal, er utvivlsomt; 1610 var der på Falster 21 af dem, i efteråret 1630 46 og endelig 1640 59; samtidig er de „forarmede", en kategori

[1]) Ty. miss. 1599 $^{3}/_{1}$.

der ej kendes i 1610, voxet fra 29 i 1625 til 151 i 1640. Til orientering tjener, at kronen dengang havde 12—1300 fæstere på øen. Men stigningen foregår underlig springvis; allerede ved Kalmarkrigens slutning var tallet oppe på 46 for derefter 1617 at synke til 33, ved Kejserkrigens begyndelse var der kommen 9 til, men i stedet for at stige jævnt under krigen gik det nedad og holdt sig omkring 30. Skyldes dette ret ejendommelige tilfælde muligvis indvandring fra Jylland eller hertugdømmerne af folk, der flygtede for fjenden? Og at tilstanden har været langt bedre end andetsteds, fremgaar tilfulde af den vel nok noget eufemistiske udtalelse af Arent Berntsen, at „næppelig over det ganske land den ringeste øde gård skal fornemmes" af den årsag, at der ikke findes adelige sædegårde på øen, hvorfor bønderne „ikke med så meget stort trældom, arbejde og mange rejser at gøre besværes" [1]).

Gennem mangfoldige småtræk har jeg søgt at tegne et billede af dronning Sofie som godsbestyrerske, og forhåbentligvis er det lykkedes mig at give læseren noget af det samme indtryk af en virketrang, for hvilken intet er for småt, en lyst til selv overalt at have hånd i hanke med, som jeg selv i langt mere fortættet form fik ved gennemlæsningen af hendes brevbøger. Det er ikke efter fremmede, at Kristian IV havde de selvsamme egenskaber, men unægtelig var de her bedre på deres plads, og modsat sønnen var moderen ikke af dem, der kneb på skillingen, men lod daleren springe; hun vidste særdeles godt, hvad pengene var værd. Man kan trygt sige, at intet, der kunde lade sig gøre ved et påbud fra hendes

[1]) Frugtbare Herlighed I, 116—17.

side, er blevet ugjort, ingen overflødig udgift har fra år til år fået lov til at sløse upåagtet hen, ingen indtægtskilde, selv ikke den ubetydeligste, er bleven unyttet; et år sælges der således halvfjerde hundrede tdr. nødder fra Nykøbing.

Til alt uheld er der ikke bevaret et eneste af dronningens lensregnskaber, endsige da en hel række af dem. Vi er derfor ude af stand til at kunne afgøre, hvorvidt hendes rationelle landbrug har betalt sig, eller om det, der tjentes ved ladegårdenes større avl, gik tabt ved, at de øde gårde bredte sig, og bønderne ikke mægtede at udrede deres landgilde. Som en slags erstatning findes der dog i brevbøgerne en række kvitteringer til lensmændene, der gengives s. 555 i tabellarisk form, således at der blot er taget hensyn til overskuddet i rede penge, ikke til de beholdninger af korn, mel eller viktualier m. m., der altid fandtes på slottene, eller til ladegårdenes skiftende kvægbesætninger.

Er der end mange og tildels betydelige svingninger, kan der dog ikke være tvivl om, at det hele har været en særdeles god forretning, ligesom man må have lov til at slutte, at godserne efterhånden er kommen i bedre stand. I modsætning til hvad der var tilfældet på kronens godser, er restancerne gennemgående meget små; totalindtægten når aldrig ned til de 18500 dlr., hvortil den var ansläet 1572, og selv i de dårligste år er der på Ålholm og Haldsted altid et par tusend dalere udover den afgift på tre og fem tusend, som lensmændene tidligere havde svaret.

	Nykøbing.	Haldsted.	Ålholm.	Samlet indtægt.
1588—89	9619 rdlr.	7385 rdlr.	6532 rdlr.	23536 rdlr.
1589—90	12747 15	9236	7043 453	29026
1590—91	8104 221	9963 1414	5839 692	23906
1605—06	12542 1542	7551 51	6748 735	26841
1606—07	—	7496 47	5190 125	—
1607—08	11975	8962 54	6993 118	27930
1612—13	19950 1450	13719 635	9156 606	42825
1614—15	14319 819	9793 293	—	—
1619—20	—	11714	10064	—
1620—21	11005 516	—	6659	—
1621—22	15585 101	7745	7430	30760
1622—23	17693 425	10018	8897	36608
1623—24	19066 691	10791	8669	38526
1624—25	23105 1256	12570	8376	44051
1625—26	18877 819	9985	9370	38232

Det første tal angiver den hele nettoindtægt, hvad enten denne er betalt eller ikke, dog altid således at det foregående års restance — forsåvidt den kendes — er fradraget. Restancerne er trykt med nonpareil. Beløb i mark og skilling er ej medtagne, og de fra 1620 forekommende dlr. kurrant à 40 ß lybsk er ligesom i selve kvitteringerne behandlede som rigsdlr. specie (se f. ex. Ålholm 1619—20). Hovedmassen af kvitteringerne findes i en på tysk ført kvittancebog fra 1606—26.

Hvornaar er den skaanske Kirkeret sat?

Af

Henning Matzen.

I sin Afhandling om de gamle Danskes Retssædvaner og Avtonomi udtalte J. F. W. Schlegel, at det vilde være et fortjenstfuldt Arbejde for en i den kanoniske Ret vel bevandret Lærd at vise, hvorvidt den skaanske Kirkelov stred mod hin. Dette fortjenstfulde Arbejde har Dr. L. Holberg udført, idet hans Bog: „Kirke og Len i Danmark under Valdemarerne" har et første Afsnit med Overskrift: „Skaansk-sjællandsk Kirkeret", hvori Forfatteren grundigt og klart har belyst den skaanske Kirkerets hele Forhold til Datidens kanoniske Rets Udvikling.

I samme Afsnit kommer han da ogsaa ind paa det blandt saa mange Forfattere saa meget omstridte Spørgsmaal om Tidspunktet for den skaanske Kirkerets Vedtagelse og besvarer det i Overensstemmelse med K. Maurer derhen, at Biskop Absalon, ligesom Biskop Arne af Skalholt et Aarhundrede senere, er kommen overens med sin Foresatte, Ærkebispen, om den Kirkeret, som hver af dem skulde udarbejde, saaledes at begge Love henholdsvis for Sjælland og Skaane ere blevne udarbejdede efter en fælles Plan og udgivne omtrent sam-

tidig. Forfatteren selv gisner derhos yderligere, at der ikke har fundet et særligt sjællandsk og et særligt skaansk Maalstævne Sted, paa hvilket henholdsvis hver af Lovene er bleven vedtaget; men at der i Dagene før 21. Juli 1171 i Ringsted er bleven afholdt et sjællandsk-skaansk Møde eller mulig et Rigsmøde, hvorunder Sjællændere og Skaaninger ere traadte sammen med Ærkebiskop Eskil og Biskop Absalon til Forhandling om Kirkeloven, og at denne saa er bleven vedtagen af Eskil og Absalon paa den ene, de sjællandsk-skaanske Repræsentanter paa den anden Side, hvorefter Lovene ere blevne lyste paa Landstingene, i Sjælland om Onsdagen, i Skaane om Løverdagen.

Jeg anser dog ikke denne Gisning om begge Kirkeretters Vedtagelse paa et Fællesmøde for rigtig. Den skaanske Kirkeret siger nemlig udtrykkelig i Fortalen, at en er sat paa Maalstævne i Lund af (Ærke)biskop Eskil efter alle Skaaningers Bøn, fordi Retten før var for haard. Nu er denne Fortale vel af Dr. Secher og Dr. Holberg stemplet som Afskriverværk; men jeg tilstaar, at jeg ikke ser, med hvad Føje. De af den førstnævnte Forfatter fra selve Indholdet hentede Indvendinger mod dens Ægthed har Dr. Holberg selv, saavidt jeg skjønner, fyldestgjørende gjendrevet. Den findes dernæst i de ældste og bedste Haandskrifter, ogsaa i dem, som hidrøre fra de Afskrifter, hvilke Gældkær Niels Erlandsen lod tage af den oprindelige Skraa i Lunds Domkirke, kun at i dem findes indskudt Ordene „mest med Thord Gældkær". Disse Ord maa da betragtes som et uægte Indskud; men om Ægtheden af den øvrige Fortale er der ikke Grund til at tvivle. Til Haandskrifternes Vidnesbyrd kan yderligere føjes den Betragtning, at man

ikke godt kan tænke sig Skraaen affattet uden en saadan Fortale. Hvis den nemlig havde manglet, vilde Kirkeretten have foreligget som en Opskrift af Kirkerets-Regler, der aldeles ikke vilde have udvist noget angaaende deres egen Tilblivelse, forpligtende Kraft og Gyldigheds Omraade. Vel finde vi endnu fra Valdemar II's Tid i Skaane formløse Opskrifter af den verdslige Ret, f. Ex. Forordningen om Ættebod; men den var vedtaget paa Skaanes Landsting, hvorved dens Gyldighed og Gyldigheds Omraade var givet og kundgjort. Kirkeretten var derimod vedtaget paa Maalstævne, og der foreligger intet Vidnesbyrd om, at den, saaledes som den sjællandske, er bleven lyst paa Landstinget. Derfor var Fortalen her en ligefrem Nødvendighed.

Fortalen til den sjællandske Kirkeret, hvorefter Retten er sat paa Maalstævne i Ringsted Lund af (Ærke)biskop Absalon, er dernæst ogsaa bleven stemplet som et Afskriverværk; men den findes ligeledes i gamle gode Haandskrifter; jfr. C. Kier: Valdemars sjællandske Lov S. 114; og den hævder af saglige Grunde sin Plads lige saa vel som Fortalen i den skaanske Kirkeret. Efterskriften i den sjællandske Kirkeret vilde ikke i saa Henseende fuldtud erstatte Fortalen. Hvad der er anført for dens Uægthed er, at Ordet Lund findes ved Siden af Ringsted, hvilket skal vise, at det er en Skriver, der har indrettet den skaanske Prolog til Brug i Sjælland ved at indskyde Ringsted foran Lund. Men denne Sammenstilling viser efter mit Skjøn med Sikkerhed ikke andet end netop det, at den skaanske Kirkeret har tjent til Forlæg for den sjællandske. Da et Eksemplar af Forlægget skulde laves til, har man muligvis nøjedes med at skrive Ringsted ovenover Lund eller sætte det

første Ord udenfor i Margen, og paa denne Maade kunne begge Ord være slupne ind i senere Afskrifter. Denne Sammenstilling kan derfor ikke godtgjøre Fortalens Uægthed; men hvad der derhos efter mit Skjøn særlig taler for Ægtheden af den sjællandske og derigennem ogsaa af den skaanske Kirkerets Fortale er, at den sjællandske Kirkerets Efterskrift, som man i Almindelighed er enig om at anse for ægte, ligefrem forudsætter Fortalen. Denne beretter, at Loven er sat paa Maalstævne, og Efterskriften føjer dertil Angivelse af Dag og Tid, naar dette er sket. — Efter Fortalens Ordlyd maa man altsaa anse hver af Lovene for sat henholdsvis af Ærkebiskop Eskil paa et Maalstævne i Lund og af Biskop Absalon paa et Maalstævne i Ringsted.

Naar Efterskriften til de af Niels Erlandsen tagne Afskrifter beretter, at den skaanske Skraa er givet af Ærkebiskop Eskil og Biskop Absalon, med Kong Valdemars gode Vilje, saa kan det sidste være rigtigt nok; men at Absalon ogsaa skulde have været med til at give Loven, modsiges af selve dens Fortale. Sammenhængen er rimeligvis den, at Niels Erlandsen har sin Kundskab fra Seglene, som hængte ved den originale Skraa. De første vare formodentlig Eskils, Absalons og Valdemars, og derfra har han da sluttet til, at disse tre have været med ved Lovens Udstedelse. Den sikre Kjendsgjerning er altsaa kun den, at „Biskop" Absalon har været med til at besegle Loven. Vel kan herved dog gjøres den Anmærkning, at der i de samtidige Akter fra Striden mellem Kong Kristoffer og Ærkebiskop Jacob Erlandsen kun tales om, at Kongers og Ærkebispers Segl fandtes paa Skraaen; S. R. D. V S. 583: sigillata sigillis domini regis et quorundam archiepiscoporum Lundensium; S. 587

sigillis regum et archiepiscoporum quorundam signata; S. 588: vallata sigillis regum et quorundam prælatorum, qui pro tempore fuerunt in Lundensi ecclesia. Men da Niels Erlandsen netop var en af dem, der i Anledniug af Striden om Skraaen bleve tiltagne ad examinanda statuta Schanensium, da jeg derhos ikke kan tænke mig nogen fornuftig Grund til, at han skulde have villet sætte Biskop istedetfor Ærkebiskop Absalon, og da en Fejltagelse ved en særlig Undersøgelse ikke kan formodes, saa gaar jeg ud fra, at Biskop Absalon har beseglet den skaanske Skraa, og denne Besegling fordrer efter Dr. Holbergs Mening en Forklaring, som har ført ham til Gisningen om Lovens fælles Udarbejdelse og Vedtagelse i et fælles Møde med Besegling af baade Ærkebispen og Bispen. Men naar nu denne fælles Vedtagelse ikke kan antages paa Grund af Skraaernes egne Udtalelser, saa maa der søges en anden Forklaring; og den turde vel heller ikke falde saa vanskelig. Ærkebispen besegler den skaanske Vedtægt paa Kirkens, Kongen paa Statens Vegne; men Biskop Absalon repræsenterer indenfor Skaane hverken Stat eller Kirke. Hans Segl kan da kun være Udtrykket for, at hans Raad og Medvirkning er bleven ydet ved Udfærdigelsen, og at han har været enig i dens Indhold. Det er rimeligt nok, at hans Besegling er bleven ønsket af Ærkebispen, navnlig i Betragtning af, at Skraaen f. Ex. i sin Procesmaade var ukanonisk, og ikke mindre kunde Kongen ønske den Betryggelse, der laa i hans prøvede Ven og Raadgivers Medbesegling. Maaske har Absalon ved denne som ved andre Lejligheder været Mægleren mellem Valdemar og Eskil, og hans Segl som saadan under Skraaen var da paa sin rette Plads ved Siden af Kongens og Ærkebispens. Men

naar altsaa Absalon var enig i Skraaen for Skaane, og en væsentlig enslydende af ham er bleven udstedt for Sjælland, hvorfor kunne da begge ikke antages at være blevne givne samtidig i 1171?

For denne samtidige Udstedelse paaberaaber man sig yderligere den Kjendsgjerning, at den skaanske Kirkelov overalt bruger Udtrykket Biskop, medens den dog, hvis den var udfærdiget særskilt alene for Skaane, burde have benyttet Titlen Ærkebiskop, hvilket de ældste Haandskrifter af den skaanske verdslige Lov altid nøje overholde. I en skaansk-sjællandsk Fællestext var derimod Ordet Biskop, der kunde bruges om begge Stifters første Gejstlige, paa sin Plads. Herimod maa dog indvendes, at der ogsaa i de ældste danske Texter af den skaanske verdslige Lov ingenlunde læstes Ærkebiskop men Biskop. Dette gælder saaledes om den danske Lovtext, som Andreas Sunesøn lagde til Grund for sin Parafras; thi i denne forekommer ikke paa et eneste Sted Ordet archiepiscopus men derimod episcopus, antistes eller pontifex. De Haandskrifter, i hvilke Ordet Biskop endnu findes, have derfor sikkert paa dette Sted bevaret den oprindelige Text; jfr. f. Ex. Sk. L. IV — 19 i Runehaandskriftet. Paa tilsvarende Vis stiller Forholdet sig i Uplandslovens Kirkeret, der overalt har Biskop, ligesom Frostatingsloven fra først af har samme Udtryk, der først i Tidens Løb paa sine Steder er bleven afløst af Ærkebiskop. Naar vi ogsaa møder Ordet Biskop i den skaanske Kirkelov, viser dette derfor ingenlunde i og for sig, at Loven ved sin Udstedelse var bestemt til at gjælde for andre Stifter end Skaanes. At man i en Kirkeret for et enkelt Bispedømme, selv om dettes Indehaver havde Titel af Ærkebiskop, dog fastholdt Beteg-

nelsen Biskop, var ogsaa ganske i sin Orden som Følge af, at Ærkebispens Værdighed som saadan ikke vedkom Forholdet overfor Bispedømmets læge Befolkning. Overfor den øvede Ærkebispen sin kirkelige Myndighed, ydede sine kirkelige Goder og stillede sine kirkelige Krav netop i Egenskab af Biskop, og naar ifølge den skaanske Skraa Bønderne lovede at yde tredelt Tiende, var det netop Biskopstiende, som dette Løfte gjaldt; til Gjengjæld fæstnedes bl. a. Gebyrerne for de biskoppelige Handlinger. Her var derfor netop Brugen af Ordet Biskop den ene rigtige.

Imod at Kirkeretterne ere blevne udstedte samtidig, og for at den skaanske Kirkeret er bleven udstedt først, taler dernæst en Flerhed af Grunde. Den første er Forskellen i den formelle Affattelse, idet den sjællandske Kirkeret har en Efterskrift, indeholdende ikke blot en Dagtegning, men ogsaa den betydningsfulde Meddelelse, at Loven er bleven lyst paa Landstinget. Dette tyder allerede paa, at Loven er udstedt paa et Tidspunkt, hvor man ikke blot lagde større Vægt paa den formelle Udfærdigelse, men ogsaa paa den Kjendsgjærning, at Vedtægten var bleven lyst paa Thinge og derigjennem kundgjort paa bindende Maade for hele Landet. — Dertil kommer saa Forskjellen i Indholdet.

Jeg skal her foreløbig kun dvæle ved den Hovedforskjel, at medens den skaanske Lov har Bevis ved Jernbyrd, er dette fuldstændig slettet i den sjællandske. I Særdeleshed har skaanske Kirkeret i Art. 13 en Regel om Bevis ved Jernbyrd i Anledning af et lønligt Drab. Den hjemler da Anvendelsen af den strængeste Art af samme Bevis, kaldet Skra, bestaaende i, at den Sigtede skulde gaa over tolv gloende Plovjern. Reglerne derom

ere ganske stemmende med de i skaanske Lovs V — 38 indeholdte Regler om samme Æmne; jfr. Andr. Sunesøn Art. 57. Sjællandske Kirkelovs tilsvarende Artikel har samme Overskrift: Thet ær ræt um scra; ligesom Indholdet af Reglen er svarende til den skaanske Kirkerets Regel, blot at Nævn er sat istedetfor Jern og Skra. Den nærmest liggende Stutning fra denne Sammenstilling fører til den Antagelse, at den skaanske Lovs Regel har afgivet Forlægget og er bleven overført fra Skaane til Sjælland med Ændring af henholdsvis Jern og Skra til Nævn. En modsat Fremgangsmaade er utænkelig; thi i den skaanske Regel er der en Klimax i Bevisets Strenghed; de første ni Mand slippe med Skudsjern, medens den tiende skal a scra ganga; den sjællandske Regel har derimod det samme Bevis ved Nævn i alle Tilfælde. Imod denne Antagelse henviser imidlertid Forfatteren til, at det er muligt, at den sjællandske Kirkelovs oprindelige Text har været stemmende med den skaanske, men at den ikke er bleven overleveret os; vi har kun Haandskrifter af Loven fra Tiden længe efter Jernbyrds Afskaffelse, indeholdende en revideret Text, i hvilken efter Jernbyrds Afskaffelse Nævn er sat i Stedet. Et Vidnesbyrd om Artiklens oprindelige Indhold er kun levnet i Overskriften; men den vilde man næppe have beholdt ved Skraaens Udstedelse, hvis hele det tilsvarende Indhold var bleven udtaget. Derimod bliver det forklarligt, at en saadan Unøjagtighed som Bibeholdelse af Ordet scra i Overskriften trods Ændringen i Indholdet kunde finde Sted, hvis man tænker sig en privat Revision foretaget f. Ex. af en af Roeskilde Bispens Skrivere, hvorved han afskrev den sjællandske Kirkelov, men med de Rettelser, som Afskaffelsen af Jernbyrd gjorde nødvendig. Det er da først denne gjennemsete

Text af den sjællandske Kirkeret, som foreligger selv i de ældste Haandskrifter af den, som ere blevne overleverede til os. Den skaanske Kirkeret er derimod paa Grund af den senere derom opkomne Strid bevaret med større Troskab i sin oprindelige Text end den sjællandske, og derfor kan der ikke sluttes fra en Sammenstilling mellem begges bevarede Texter.

Jeg vil nu foreløbig gaa ud fra Rigtigheden af Forfatterens Gisning om den sjællandske Kirkerets oprindelige Text, men under denne Forudsætning fremhæve, at bemeldte Text i hvert Fald er oprindelig skaansk Ret, som først ved Kirkeretten er bleven overført til Sjælland. Denne alt af C. Kier hævdede Paastand anser Forfatteren dog næppe for vel grundet, eftersom man ikke kjender Sjællands verdslige Lov paa Kirkelovens Tid og følgelig ikke ved, hvorvidt den sjællandske Ret, som vi nu kjende, er overensstemmende med den i 1171 gældende. Men herimod er at fremhæve, at vi kjende den sjællandske Rets Regler om Forfølgning og Straf af Drab fra den Tid, da Jernbyrd endnu var i Brug i Sjælland, i den til Skaane overførte Opskrift, som kaldes Orbodemaal; i den finde vi imidlertid aldeles ingen Regel, svarende til den heromhandlede skaanske Regel om lønligt Drab. De sjællandske Bestemmelser have vel Regler om, med hvilket Bevis den, der sigtes for Drab og benægter at være skyldig, skal fri sig; men en Adgang for Eftermaalsmanden til, hvor ingen Gærningsmand har meldt sig, at gaa rundt og sigte 10 Mænd efter hinanden for at være Gærningsmænd, kender Orbodemaal saavel som Valdemars og Eriks sjællandske Lov aldeles ikke. Dette staar i god Sammenhæng med, at Reglerne om Drab i det Hele vare strængere i Skaane end i Sjælland.

Her finde vi Reglerne om Drabsmandens Ret til Bidrag af Frænderne og Adgang til privat Inddrivelse deraf som gældende Ret i Eriks sjællandske Lov, medens disse Ordninger i Skaane findes ophævede Slag i Slag; jfr. Præmisserne til Kong Knud VI Fdg. 28. Decbr. 1200 for Skaane: didicimus evidenter terram vestram præ ceteris regni nostri homicidii sceleribus aggravatam, m. v.; og Sk. L. VII — 15; jfr. A. Sunesøn Art. 95, der særlig omtaler Straffen for Mordere, som skulle stejles. Jeg maa derfor anse det for givet, at Forlægget for den heromhandlede Bestemmelse i den skaanske som i den sjællandske Kirkeret netop er hentet fra Skaanes verdslige Ret.

Men hvis da Forfatterens Gisning er rigtig, at Skaanske og Sjællandske Kirkeret er givne samtidig i 1171, og baade Eskil og Absalon have været enige om at indføre Bevis ved Jernbyrd i dem, hvorledes kommer da særlig Eskil til at staa overfor sin gode Ven Pave Alexander III? Forfatteren fremhæver selv, hvorledes Eskil i sin Udlændigheds Tid 1161—1168 har været under Paavirkning af denne, som imidlertid 1171 skrev til Ærkebispen i Upsala: ferri judicium catholica ecclesia contra quemlibet, etiam nedum episcopum, non admittit. Og saa skulde hans gode Ven, den nordiske Kirkes Primas, Ærkebispen af Lund, i Ledtog med Biskoppen af Sjælland netop i samme Aar have indført dette af Kirken ikke admitterede Bevismiddel i sin allerværste Skikkelse baade i Skaane og Sjælland. Dette synes dog hartad utroligt. Ulige rimeligere er det derfor, at Eskils Indførelse af Jernbyrd i den skaanske Skraa tilhører et længere tilbageliggende Tidspunkt, da Kirken endnu ikke havde taget saa bestemt Afstand fra Jernbyrds Brug, medens Absalon, da han i

1171 overførte den skaanske Kirkeret til Sjælland har skyndt sig med at rense den for enhver Levning af det forbudte Bevismiddel.

Hvad Forfatteren herimod anfører om Biskop Absalons Forhold til Jernbyrd, forekommer mig at være irrelevant. At han lod nedskrive Vederlagsretten, hvori Jernbyrd var paabudt af Knud den Rige, og at han medvirkede ved Udstedelsen af Fdg. 28. Decbr. 1200, hvorved Brugen af Jernbyrd i Skaanes verdslige Ret igjen indskærpes, viser intet med Hensyn til hans Forhold overfor Sjællands verdslige og endnu mindre med Hensyn til hans Forhold overfor dets kirkelige Ret. Ved Optagelsen i Kirkeretten for Sjælland vilde Jernbyrd være bleven indført paa et Omraade, hvor det hidtil utvivlsomt ikke var bleven anvendt, og det kan Biskop Absalon ikke formodes at have villet være med til. At han saa har undladt at rette mere end nødvendigt ved Forlægget, naar blot Jernbyrd blev fjærnet, og at derfor Indgangs-Ordene til Art. 13 saavel som hele det øvrige Indhold ere blevne staaende, forekommer mig ikke uforklarligt. Ordet scra hævdede jo selv efter Ændringen sin Plads som en ganske enestaaende Anklage Ordning, paa hvilken den historiske Betegnelse fremdeles kunde finde Anvendelse om end i ændret Bemærkelse.

Jeg antager derfor, at den foreliggende ældste Gjengivelse af den sjællandske Kirkeret ogsaa indeholder den oprindelige Text, saaledes som den blev vedtaget 1171, og at derimod den skaanske Kirkeret tilhører en ældre Tid.

Selv bortset fra den ovenfor omtalte Meddelelse om Biskop Absalons Besegling, hvoraf fremgaar, at Skraaen er bleven vedtaget efter 1158, mener jeg, at den bør

henføres til Tiden omkring 1160. Til dette Resultat fører netop efter mit Skjøn Dr. Holbergs fortræffelige Udredning af Kirkerettens Forhold til Datidens kanoniske Retsudvikling.

Jeg skal begynde med Bestemmelsen om Bispetiendens Ydelse.

I Gratians Dekret indskærpes ikke blot Tiendernes Ydelse, men det fremhæves ogsaa udtrykkelig, at der ikke bør ske nogen Løskøbelse fra deres Ydelse, og hertil føjes i Stroma Rolandi den yderligere Forklaring, at Ingen maa fri sig for Tiendeydelse ved Penges Betaling. Dekretet er fra Tiden omtrent 1150, og Stroma Rolandi forfattet kort efter. Forfatteren, Magister Rolandus Bandinellus, blev Pave under Navn af Alexander III 1159.

Nu fremhæver Forfatteren (S. 81), at „det kan antages", at Paven i Praxis har virket for, hvad Magisteren lærte i Teorien, og at han har gjort, hvad han kunde, for at udrydde den paa mange Steder indtraadte Løskøbelse. Denne Bevægelse har efter Forfatterens Mening paavirket det danske Episcopat og ført til, at Ærkebiskop Eskil, efterat han i sin Udlændigheds Tid 1161—1168 havde været under Paavirkning af Pave Alexander III, har arbejdet for Tilvejebringelsen af Kirkelovene for Sjælland og Skaane, hvorved Løskjøbelse afskaffedes. Den Antagelse, hvorpaa denne Forfatterens Slutning bygges, er imidlertid ikke dokumenteret ved Pavebreve af tilsvarende Indhold, og jeg har heller ikke fundet saadanne. Men det er formentlig ogsaa unødvendigt at ty til denne Antagelse for at begrunde Ærkebiskop Eskils Iver for Bispetiendes Indførelse.

Rolandus Bandinellus havde alt været Kardinal siden

1150 og fungeret som pavelig Kansler siden 1153. I denne Egenskab har han udfærdiget Breve til Nordens Gejstlige, deriblandt f. Ex. et af 1155 i Repert. Dipl. I S. 4, indeholdende Privilegier for det af Ærkebiskop Eskil stiftede Kloster i Tommerup i Skaane. Og yderligere sendtes han i 1157 af Pave Hadrian IV til Kejseren af Tydskland for at virke for den fangne Ærkebiskop Eskils Løsladelse. Man behøver derfor ingenlunde at oppebie Ærkebiskop Eskils Samliv med ham i Landflygtigheds Aarene for at antage, at Eskil er kommen under en stærk Paavirkning til at søge Bispetienden indført. Gratians og Kardinal Rolands' Avtoritet var vistnok fuldkommen tilstrækkelig dertil, især efterat den sidstnævnte i Aaret 1159 var bleven valgt til Pave.

Saa begynder rundt omkring Bevægelsen for Tiendepligtens Gennemførelse; Kirke og Len S. 80; C. Kier i Aarbøger for nordisk Oldkyndighed 1891 S. 130. Selv skriver Paven 6. Juli 1161; Dipl. Svec. I S. 60; til Sverige forat indskærpe Tiendepligten. Er det saa troligt, at Ærkebiskop Eskil skulde have siddet disse sin Vens og øverste Foresattes Bestræbelser overhørig lige indtil 1171? Nej han har uden Tvivl langt tidligere sat sig i Bevægelse. Derfor er det ogsaa efter mit Skjøn et forkert Syn paa Forholdenes Udvikling, hvorfra K. Maurer og efter ham Dr. L. Holberg gaa ud, naar de, som ovenfor omtalt, fremhæve, at Biskop Absalon, ligesom Biskop Arne af Skalholt et Aarhundrede senere, er kommen overens med sin Foresatte Ærkebispen om den Kirkeret, hver af dem skulde skrive. Det var ingenlunde Absalon men Eskil, som tog Initiativet, og han har kun taget Absalon med paa Raad ved sin Kirkerets Udarbejdelse.

Andre kirkeretlige Regler i Skraaen skjønnes

ogsaa at tale for dens Tilblivelse ikke altfor lang Tid efter Dekretets Fremkomst. Saaledes stemmer Reglen om Kirkens Indvielse i Art. 1 med Gratians Dekret og den i Summa Stephani (kort før Aar 1159) anførte Mening, medens den er i Strid med den Teori, som senere gjordes gjældende i et Pavebrev af Alexander III; Kirke og Len S. 16. Endvidere er Reglen i Kirkerettens Art. 2 om, at Bønderne med Bispens Vilje skulle kalde Præst i nærmere Overensstemmelse med Gratians Dekret; men henimod den Tid, da — efter Forfatterens Mening — de danske Kirkelove affattedes, synes kanonisk Ret endog tilbøjelig til at ville fjærne den svage Indflydelse paa gejstlige Embeders Besættelse, som fandtes i Patronatsretten. Forfatteren anfører saaledes Summa Rufini, affattet ved Aaret 1155, hvilken enhver Kanonist, der havde studeret i Paris i Tiden efter 1160 maatte kjende, til Hjemmel derfor. Hvor meget rimeligere er det da ikke, at Skraaen er udstedt, inden Studiet af Summa Rufini havde kunnet øve sin Virkning her i Norden.

Naar dernæst Dekretet indskærper Reglen om, at Gudsfreden skal overholdes „sicut ab archiepiscopis et episcopis uniuscujusque provinciæ constituta est", vilde det dog ikke have været rimeligt, om det danske Episcopat havde ventet med at give Regler derom til 1171.

I Henseende til Forholdet mellem Dekretet og Kirkeloven kan endelig ogsaa mærkes Bestemmelserne i sidstnævnte om Kirkeran, Angreb paa Præst; Kirke og Len S. 28, 49 m. fl.

Paa den anden Side var Kirken endnu efter Dekretet ikke naaet til at tage saa bestemt Afstand fra Bevis ved Jernbyrd, som Tilfældet viser sig at være ifølge Pave Alexander III's ovenfor anførte Brev af 1171. Derfor

kunde kirkeretlige Hensyn ikke hindre Ærkebiskop Eskil i at vedtage Jernbyrds Anvendelse i 1160, tilmed i et Land, hvor den havde slaaet fastere Rod end i noget andet dansk Land.

Efterat altsaa Gratians Dekret havde paabudt fuld Tiendes Ydelse, og Eskils Ven Rolandus Bandinellus, som bestemtere havde præciseret dette Paabud, i 1159 var bleven valgt til Pave, satte Ærkebiskop Eskil sig i Bevægelse for at gennemføre denne Ordning. Spørge vi saa, om der var et Tidspunkt i vort Lands politiske Tilstand, der lod Mulighed aaben for, at denne Bestræbelse kunde gennemføres med Kong Valdemars gode Vilje, henvises vi til Aaret 1161. Da sluttede Ærkebiskop Eskil Fred med Kongen og afstod ham alle de „beneficia, quæ superiores reges sacris ædibus religiosa liberalitate detulerant" (Saxo S. 772). Men dette Offer, hvorved han søgte at vinde Kong Valdemars Venskab; jfr. Saxos Ord: „eodem præcipitio mentis ad recuperandam regis amicitiam procurrit"; kunde da netop ogsaa være en yderligere Grund for ham til at sikre og for Kongen til at indrømme Kirken nye Indtægter. Den gode Forstaaelse mellem Kongen og Ærkebispen finder ogsaa sit Udtryk i det Privilegium, som Kong Valdemar den 27. Marts 1161 tildelte det af Ærkebiskop Eskil stiftede Tommerup Kloster i Skaane; Repert. Dipl. I S. 5. I dette Privilegium siges: „Concedimus insuper fidelibus infirmis in extremo positis, lege Danorum servata, quod medietatem [in!] omnium facultatum donare possint prelibatis fratribus". Jeg har alt i mine Forelæsninger over Retshistorien henledet Opmærksomheden paa dette Privilegium til Støtte for Kirkerettens forud for samme stedfundne Vedtagelse. Dr. Holberg bemærker derimod

S. 121 Note 1, at Skaanske Kirkelov ikke existerede, da dette Privilegium blev udstedt; thi i modsat Fald vilde Kirkerettens Art. 8 ligefrem have hjemlet det i Privilegiet Omtalte som almindelig Ret, og der vilde da ikke have været Mening i at indrømme sligt som et Privilegium.

Jeg skjønner imidlertid ikke rettere, end at Kong Valdemar efter Forfatterens Mening i hvert Fald vilde have gjort sig skyldig i en Overflødighed, hvad enten saa Kirkeloven monne have existeret den Gang eller ikke; thi Kongen giver jo netop efter Ordene sit Privilegium med Overholdelse af en gjældende dansk Lov. Men spørger man saa, hvilken denne Lov monne være, skjønner jeg ikke rettere, end at det maa være den skaanske Kirkelov; thi dens Udtryk stemme Ord til andet med Privilegiets Ordlyd. Udtrykket „infirmis" svarer til det danske Udtryk „i sotum"; „in extremis positis" til „a døzdighi", og „medietatem omnium suarum facultatum" til „halfæn hofoplot sin".

Men dertil kommer saa, at denne Fremhævelse af den danske Lov som Rettesnor ingenlunde staar saa overflødig, som Forfatteren synes at antage; thi Datidens kanoniske Ret var ingenlunde paa det Rene med samme Regel. Gratians Dekret henholder sig til den hellige Augustinus' Ord, at der til gudelig Brug kun kunde testeres en Broderlod. Rufinus fortolker nu vel denne Udtalelse urigtig derhen, at man kunde efterlade Kirken sin halve Formue; men denne urigtige Fortolkning havde saa langt fra vundet almindelig kanonisk Anerkjendelse i Aaret 1161, at Pave Alexander III endnu i Brev af 6. Juli 1161 til Sverige fastholder Augustinus's Regel efter Ordlyden.

Derfor er der god Mening i, at Kong Valdemar i

Privilegiet af samme Aar udtrykkelig fremhæver, at han paa dette Punkt netop fastholder den danske Lovs Regel. Det var et Konge Bud, der derhos var til Fordel for det af Eskil stiftede Kloster; derfor var der ikke Anledning for ham til at rejse Indvending derimod fra kanonisk Synspunkt.

Jeg gaar derfor ud fra, at den skaanske Kirkeret er sat inden 27. Marts 1161, og det staar saa kun tilbage at besvare Spørgsmaalet om, hvorfor det da varede indtil 1171, inden Biskop Absalon udstedte en tilsvarende Kirkeret for Sjælland. Svaret derpaa falder ikke vanskeligt; thi i samme Aar 1161 drog Eskil i Landflygtighed, idet Skismaet, som herskede i Kirken, igjen bragte ham i Strid ikke blot med Valdemar men ogsaa med Absalon, fordi Eskil holdt paa sin Ven Alexander III, medens Valdemar og Absalon hyldede Modpaven Victor. Først i 1168 vendte han tilbage. Men derefter optoges Absalon af Krigstog; i Aaret 1170 fulgte Knud Lavards Skrinlæggelse og Kong Knud VI's Kroning. Det er da begribeligt, at der først i 1171 blev Tid for ham til at tænke paa at faa Kirkeretten vedtaget, og dette skete saa med Udelukkelse af den ukirkelige Jernbyrd og med enkelte Læmpelser.

Saaledes siger Skaanske Kirkeret Art. 14, at Julehelg skal holdes fra den Time, den ganger ind, medens samme Artikel i den sjællandske Kirkeret tilføjer, fra hvilken Tid den gaar ind, nemlig fra Advent. Denne Tilføjelse er en utvivlsom Forbedring af Texten. Skaanske Kirkeret Art. 16 bestemmer dernæst, at en Part fjerde Gang skal stævnes i Kirken paa en Helligdag i Paahør af Præsten og Kirkemændene. Denne Regel er lidet heldig. Hvad har en Stævnings Forkyndelse med Gudstjeneste

at bestille, og hvorledes kan en Lægmand træde op og føre Ordet i Kirken paa en Helligdag, medens Præsten tilligemed Kirkemændene maa nøjes med at være tavse Tilhørere. Sjællandske Kirkeret derfor ændrer Reglen derhen, at fjerde Stævning skal foretages af Præsten selv i Skrud. Denne Ændring maa jeg med C. Kier anse for en ubetinget Forbedring.

Naar endelig den Skaanske Kirkeret Art. 1 paalægger Bønderne ved Kirkevielse at yde Biskoppen tre Nætters Underhold, medens den sjællandske kun paalægger dem at underholde Biskoppen én Nat, saa medfører denne Ændring ikke blot en Lettelse for Bønderne, men er ogsaa i bedre Overensstemmelse med Summa Stephani, jfr. ovfr. S. 569. Den Gisning om en mellemkommen Revision af den sjællandske Kirkelov, som Forfatteren ogsaa paa dette Punkt henviser til, turde derfor være i alle Maader overflødig.

Kabinettet i Struensees tid

af

L. Koch.

Da inkvisitionskommissionen efter Struensees fald anstillede sine undersøgelser i hans sag, modtog den nogle skrivelser, der må anses for kongens vidneforklaringer. De er skrevne af kammerjunker E. C. E. Schack, men attesterede af kongen. I en af disse skrivelser siges det, at da Struensee vilde være kabinetsminister, havde han forestillet kongen „hans så længe havte besværlige arbejde med allerhøjstsamme, og de gode forslag, han havde gjort, som f. e. konseillets afskaffelse eller ophævelse, hvilken han har sagt var en stor tjeneste, der var sket den suveræne magt. I lige måde adelens svækkelse, ved hvilken lejlighed han havde foretrukket borgerne og forskaffet disse næsten lige fordel med adelen, som han har sagt var overensstemmende med salig kong Fredrik III's meninger. I lige måde har han bedet Hs. Maj. ved forestillingerne at ombefale forestillingsherrerne at efterlade deres portefeuiller i Hs. Maj.'s gemak til nøjere eftersyn, hvorved Hs. Maj. ikke af dem blev surpreneret“ [1]).

[1]) Kongen har nedenunder skrevet: „De efterretninger, som Cammerjunker Schack har meddeelt Commissionen har sin fulde Richtighed. Christian.“

Enten nu Struensee ved denne lejlighed har udtalt sig således, eller ej, så omtales her det, som i virkeligheden er det ejendommelige for hans korte regeringstid. Som bekendt reformerede han også i andre retninger; men de sociale og humane, ja selv de kirkelige reformer, han foretog, må nærmest betragtes som en fortsættelse af, hvad der, om end i mindre udpræget form, var begyndt allerede før hans tid [1]). — Det, hvorved hans regering skarpt skiller sig fra fortiden, er hans afskaffelse af alt, hvad man den gang efter Montesquieu kaldte intermediære magter. Det var derved, han vilde gennemføre de principer, som grev St. Germain først her i landet havde udtalt, og som sikkert er komne til Struensee gennem Gähler og vel især Rantzau Ascheberg [2]).

Hovedskridtet i denne retning var konseillets afskaffelse; men dette har dog åbenbart ikke været et led af Struensees oprindelige plan. Da Bernstorff afskediges 15 September 1770, udnævntes der nemlig 4 nye medlemmer, af hvilke kun de to, Rantzau og Gähler, var Struensees tilhængere, medens den første deputerede i finanskollegiet, I. O. Schack, stod Bernstorff meget nær; den fjerde, admiral Rømeling, havde næppe noget egentligt politisk standpunkt. D. 24 September forlangtes det, at konseillet skulde udtale sig om, hvorledes det hensigtsmæssigst skulde indrettes. Den skrivelse, det modtog fra kabinettet, har både de fortrin og fejl, som mange senere. Den er klart og logiskt affattet, delt i 11 punkter, der med al ønskelig bestemthed angiver de

[1]) E. Holm, Danmarks riges hist. V. 324.
[2]) Danske Mag. 5. III. 38. 41. Hist. Tidsskr. 6. V. 73.

forandringer i dets stilling, som nu skulde indtræde; men den viser tillige, at Struensee ikke har kendt konseillets hidtilværende indretning, idet han som noget nyt anfører, at det ikke skal afgøre sagerne, endnu mindre have den lovgivende eller udøvende magt, at det ingen ekspedition eller sekretær skal have, og at justitssager ikke skal appelleres til det. — Især Thott og Schack udtalte da også meget bestemt, at intet af dette i fortiden havde fundet sted. Men skrivelsen viser tillige, at der i de få dage, der var gåede siden Bernstorffs afskedigelse, allerede må være foregået en forandring i Struensees plan, hvis han i det hele har havt en sådan, og ikke først efterhånden dannet den, da magten var faldet i hans hånd. Det bestemtes nemlig nu, at medlemmerne ingen rang skulde have som sådanne, hvad dog utvivlsomt måtte have stået i deres udnævnelse, hvis det den gang havde været påtænkt, og der skulde ingen bestalling udstedes for dem, uagtet det otte dage iforvejen var pålagt kancelliet at udfærdige disse bestallinger.

I de betænkninger, som Rantzau og Gähler afgav, viser de begge, at et konseil som det hidtilværende ikke passer i en suveræn stat. Men Rantzau anser det for ønskeligt, at det skal bestå af alle de første deputerede i kollegierne, af de øverste i kirken, medlemmer af højesteret, provinsernes guvernører og repræsentanter for Norge, et stort, trofast, helt afsondret kongerige, hvoraf ingen nogensinde kaldes til berådslagning om sin egen interesse; „hvorledes skulde det være muligt at begå fejl i en regering, hvor monarken regerer helt uindskrænket og kalder udvalgte undersåtter af alle stænder og fag til tro rådgivere". — Gähler fremhæver, at konseillet ikke må have nogen forbindelse med kol-

legierne, og at det ikke skal være et statsråd, men kongens råd[1]).

Det er især heri den forandring ses, som er foregået i dagene mellem d. 15 og 24 September. At fire deputerede i kollegierne kaldtes til medlemmer af konseillet, tyder på, at tanken først har været, som Rantzau fremstiller det, at kongens øverste embedsmænd tilsammen skulde udgøre hans råd. Når det siden bestemtes, at kancelliernes sager ikke skulde refereres i konseillets møde, og at der ingen forbindelse måtte være mellem dette og kollegierne, måtte et konseil som det bestående, hvis medlemmer alle sad i kollegierne, blive umuligt. — Struensee havde ikke rådført sig med Gähler, da Bernstorff afskedigedes og de nye konseilsmedlemmer udnævntes. Aftenen før havde Gähler været på Hirschholm, og Struensee havde siddet hos ham på hans værelse til kl. 1 om natten uden at tale et ord om, hvad der skulde ske, eller rettere allerede var sket. Dagen efter, da Gähler fik sin udnævnelse, var det ham en fuldstændig overraskelse. Det ligger da nær at antage, at Struensee har rådført sig med Rantzau, og at han senere er bleven påvirket af Gähler, således at dennes erklæring fremstiller det nye synspunkt for konseillets indretning, Rantzaus det allerede opgivne.

Konseillet fik aldeles ingen betydning, det afskaffedes ved en kabinetsordre af 27 December 1770, hvori det udtales, at hensigten er at give regeringsformen sin naturlige og væsentlige renhed, så den i alle måder bliver, som nationen har overdraget den til kongens fædre. Ved de mange poster af høj rang og ved den anseelse, deres

[1]) Danske Saml. 1. V. 104 f.

indehavere havde erhvervet gennem lange tider, var afgørelsen af statens anliggender kun bleven gjort vanskeligere og forsinket. — Da konseillet forsvandt, oprettedes der dagen efter en geheimekonferens, som kongen skulde kunne adspørge, når han ønskede råd og oplysninger. Det pålagdes den, i den kabinetsordre, hvorved den oprettedes, at oplyse, hvor store statens indtægter og dens gæld var så vel som de årlige udgifter, og derefter påvise hjælpemidler til at betale gælden og bestride udgifterne. Det må være denne betænkning, som kongen takker for d. 6 Juli 1771 med den tilføjelse, at den er — henlagt i arkivet. Omtrent samtidigt må konferensen være bleven ophævet; ti d. 16 Avgust blev dens papirer overgivne til finanskollegiet. — Struensee synes at have været bange for, at den skulde blive betragtet som en slags fortsættelse af konseillet; ti vel bestemte han, at den skulde holde sit møde i konseillets værelse paa kancelliet; men dettes ornamenter og sirater skulde først borttages. — Kronen var nu befriet for alle officielle rådgivere; men disses indflydelse havde været så ubetydelig, at der derved ikke skete nogen forandring i regeringsmåden.

Al magten var samlet i kabinettet, og alle regeringsforanstaltninger iværksattes ved kabinetsordrer. Disse var dog selvfølgeligt ikke noget nyt. Der var, for ikke at tale om tidligere tider, udstedt mange sådanne i Christian VII's første regeringsår. De fleste angik vel personlige forhold, ansættelser, afskedigelser og benådninger. Men også sager, der må henregnes under lovgivningsmagten, er blevne afgjorte på denne måde. Således findes der fra året 1768 flere ordrer om landbovæsnet, især om den da bestående generallandkommission, og

om dens forandring til et kollegium. Det er ikke Reverdil, der har fået kongen til at udstede disse ordrer; ti han var dengang ikke mere her i landet. Måske er det et vidnesbyrd om, at kongen endnu som tidligere virkelig havde interesse for denne sag[1]).

Det var altså kun en fortsættelse af, hvad der hidtil havde fundet sted, når den forandring, der skulde ske ved Bernstorffs afskedigelse, forud varsledes ved to kabinetsordrer, der tilstilledes kancellierne d. 4 September 1770, om indskrænkning af uddeling af titler og rang og om censurens ophævelse. Befalingen om disse tilligemed tilståelse af portofrihed for Rantzau er af kongen selv skrevet på samme stykke papir, udateret og uunderskrevet, tilstillet kabinetssekretær A. Schumacher. Som bekendt er dennes redaktion af ordren meget kortfattet og ufuldstændig; den fik først et højst nødvendigt suplement ved en ny ordre af 3 Oktober 1771. Men kongens befaling er endnu kortere, den lyder således: „Endnu en ordre til kancellierne, som giver tilladelse uden nogen indskrænkning for pressen til at bøger kan blive trykte uden nogen censur“[2]). Det turde være enestående, at en forandring i lovgivningen, der skulde få så stor betydning for fremtiden, er blevet påbudt i to linier, uden at der er anstillet nogen som helst undersøgelse om dens forhold til de bestående love eller om den virkning, den kunde antages at ville udøve. — En anden ordre fra denne tid, er ganske vist mindre betydelig, men har

[1]) Rigsarkivet. Christian VII's kabinetsordrer 1766—71. Til det danske Kanc. m. m.

[2]) „Encore un ordre aux chancelleries, qui donne la permission sans restriction pour la presse, que les livres doivent être imprimés sans aucune censure“.

dog sikkert, hvis den er blevet bekendt, ikke vakt så lidt opsigt. D. 8 September udtalte kongen, at han al tid havde ønsket at vise sin interesse for Voltaire og den agtelse, han følte for hans literære talenter, hvorfor han vilde give et bidrag til hans monument.

Efter Bernstorffs afskedigelse fik kabinettet imidlertid en langt betydningsfuldere stilling, ikke blot fordi nu langt flere ordrer udstedtes end tidligere; men især fordi det mundtlige referat af alle kollegiernes forestillinger ophørte: Alle forestillinger skulde indrettes som de militære med en ekstrakt, hvorpå kongen vilde skrive sin resolution, der siden af kollegiet skulde overføres på forestillingen (10 November). — Sagerne skulde foredrages kort og tydeligt, ikke ledsages med vaklende betænkninger, der kunde forstås på to måder. I tilfælde af meningsforskelligheder skulde der indgives separatbetænkninger; frimodig åbenkjærlighed vil al tid være kongen velkommen. Kun i overordentlige tilfælde måtte der foreslås undtagelser fra lovene og dispensationer. Love, der gjorde sådanne nødvendige, skulde forandres. Departementerne måtte ikke drage hele sagens detail til sig, men overlade den til embedsmændene osv. (4 December)[1]). D. 15 December sendte Schumacher det danske kancelli en — mærkeligt nok — dansk ordre, at alle forestillinger herefter efter kongens befaling skulde sendes til kabinettet, og det samme befaledes for de andre kollegiers vedkommende.

Det er øjensynligt, at kabinettets arbejde herved måtte forøges i høj grad, og det blev det, som siden

[1]) Også til denne ordre findes der en egenhændig koncept af kongen.

skal omtales, endnu mere ved at mangfoldige institutioner og sager, som hidtil havde sorteret under kollegierne, inddroges under det. Det var talrige portefeuiller med store bunker papir, der hver uge indleveredes, og hertil kom endnu den store mængde ordrer, der udstedtes.

Den grundvold, hvorpå den hele ordning hvilte, og som desværre bestandigt svigtede, var at kongen selv ledede kabinettets arbejde. Struensee har i sit forsvarsindlæg bestemt forsikret, at kongen i den første tid selv udarbejdede alt, og at han arbejdede med lyst og selv læste alt igennem, og dette er i det mindste ikke helt urigtigt. Sålænge Schumacher var sekretær til d. 20 Marts 1771 findes der talrige af kongen affattede koncepter til kabinetsordrer, som der i det foregående er anført eksempler på. — Der er vel ikke tvivl om, at Struensee har inspireret ham, men han har dog næppe dikteret; ti kongen skriver bestandig fransk, medens Struensee sikkert vilde have brugt det tyske sprog, som i den grad beherskede hele forretningsgangen, at det danske kancellis forestillinger, der var de eneste, som blev indgivne på dansk, i kabinettet måtte oversættes på tysk. I året 1770, eller i det mindste til henimod dets slutning, er disse kongens ordrer overordentligt formløse, udaterede og uunderskrevne. Siden får de dog som regel dato, hvad måske allerede tyder på, at kongen ikke har været ene om dem. Man kunde fristes til at betragte det som et vidnesbyrd om, hvorledes denne virksomhed endte, at af et kondolencebrev til kong Gustav III i anledning af hans faders død er halvdelen skrevet af kongen, halvdelen af Struensee. Man synes at se kongen blive ked af arbejdet og løbe sin vej.

Derimod vedblev kongen hele året 1771 som regel at påtegne forestillingerne. Men her bruges bestandigt det tyske sprog, ofte overordentlig sjusket skrevet, så endog sætningerne ere ufuldendte[1]). Her er det vistnok sandsynligt, at Struensee i det mindste så godt som har dikteret; men det synes virkeligt, at han ikke nogensinde helt har opgivet at få kongen til at beskæftige sig med forretningerne.

Som et eksempel på kongens egenhændige rettelser i en forestilling skal her nævnes en af Schumacher affattet koncept til forordningen 16 November 1770 om landvæsenskollegiets ophævelse og dets forandring til en kommission. — Kongen har tilføjet navnene på kommissionens medlemmer samt „Alle gager af fonden må bortfalde efter den første indretning. De medlemmer, som afgår, skal efter deres duelighed blive befordret andensteds". — Schumacher havde, da kommissionen vilde tabe i anseelse ved at ophøre at være et kollegium, foreslået, at kongen selv skulde anses for dens chef og præses. — Hertil har denne bemærket: „En kommission behøver ingen chef, og dens anseelse vil

[1]) Således i en påtegning på en forestilling fra finanskollegiet af 14 November 1771. Pest- og sundhedsvæsnet var lagt under kollegiet, og dette androg derfor på, at det måtte meddele admiralitetet, at karantænekommissionen også skulde sortere under det. Kongen har påskrevet forestillingen, at dette ikke kan ske; men kollegiet kan „alles was zur Beförderung dieses Geschäftes dienlich ist, an mich einberichten um danach die nöthigen Ordres zu geben in welcher Absicht der dritte Punkt in dieser Vorstellung" .... Her afbrydes der, og man får altså ikke fuld besked på, hvad der skal gøres for at bøde på, at kabinettet har adskilt, hvad naturligt hørte sammen, under to kollegier. Det tredie punkt gik ud på, at det udenlandske departement skulde sende indløbende efterretninger til kollegiet i stedet for til admiralitetet.

blive opretholdt ved at den gør gode forslag og at sådanne udføres". — Ligeledes er det foreslået, at da forandringen kunde virke skadeligt på nogle egennyttige godsejere, skal det pålægges kancelliet nu som før at fremme denne sag. Kongen: „Dette er unødvendigt og udvises tilstrækkeligt af det følgende". — Endelig har han under forestillingen skrevet: „Dette kan udfærdiges med de tilføjede forandringer. Tillige skal der gives en ordre, at kommissionen får amterne Vordingborg og Antvorskov at administrere, og derved har det princip for øje, at jeg ikke vil indrette etablissementer for proprietærer, men for bønder, og at de skal iagttage dette og gøre de nødvendige forandringer, uanset hvad de vil koste". Så vel denne forestilling som kongens rettelser er affattede på tysk.

Men om end kongen således på ingen måde er holdt udenfor kabinettets arbejde, er det selvfølgeligt ikke ham, der har gjort det. Schumacher fik en gang tilstået et lille beløb til at holde en skriver. Da han 19 Marts 1771 ansattes i det danske kancelli, blev hans plads ikke en gang straks besat; først d. 27 Juli udnævntes en ungdomsven af Struensee, J. D. Panning, til hans eftermand, og da dette først meddeltes finanskollegiet d. 23 Oktober, er han vel ikke før den tid kommet til København. Han var den gang løjtnant i Holland, altså aldeles ukendt med danske forhold, og det vides ikke, at han har havt nogen anden hjælp end et par skrivere. Der er intet spørgsmål om, at det jo er Struensee selv, der har været sjælen i hele kabinetsvirksomheden. Han fik først ved sin udnævnelse til maitre des requêtes den 18 December 1770 en stilling, der officielt bragte ham i forbindelse med administrationen, og det var hans udnævnelse til

kabinetsminister 14 Juli 1771, der satte ham i spidsen for kabinettet. Dette blev ganske vist et vendepunkt i hans korte historie, men på kabinettet synes det ikke at have øvet nogen indflydelse. Alle de talrige ordrer har et mærkeligt fælleds præg, som om de var affattede af den samme mand. Det er ikke vanskeligt at finde fejl i dem, enten, som alt er omtalt, fordi de røber ubekendtskab med landets lovgivning og institutioner, eller fordi der er jasket ved affattelsen, f. eks. når en ordre af 20 Juli 1771 bestemmer, at alle hidtilværende pensioner mellem 500 og 1000 rd. skal nedsættes med det halve og de mellem 200 og 500 med en fjerdedel, hvorved en pension på 500 rd. vilde blive reduceret til et mindre beløb end en på 400[1]). Men i det hele siges det klart, hvad det er, der skal ske. Ordrerne har tidt ikke krævet så lidt overvejelse; de er ofte affattede i mange punkter, f. eks. ordren om hof- og stadsretten i 11, om den københavnske fattigkommission i 9, om politiets ordning i København i 6, om finanskollegiets indretning i 8 osv.

Det er sandsynligt, at de mænd, der har nydt Struensees tillid, har givet anledning til adskilige kabinetsordrer, men det synes, at de i reglen er blevne formede i kabinettet. Der kendes således mange erklæringer, som

[1]) Derimod er det næppe rigtigt, når det ofte er blevet sagt, at Struensee ved en fejltagelse valgte Tyge Rothe til borgermester i København i stedet for hans ældre broder, der var landsdommer i Jylland. I kabinetsordren står der „Justitzrath Rohte". Men landsdommeren var ikke justitsråd, men overauditør, og man tog den gang ikke således fejl af titler. T. Rothe var heller ikke landsdommer i Sælland. Høst, Struensee I, 261 (den danske udgave).

Gähler, ofte i en halv privat form[1]), har afgivet om de forskellige sager, landboforhold, søenroulleringen, tallotteriet, odelsvæsnet, kancelliernes og marinens ordning m. m. Men hvor meget han end taler om klarhed: „Hvor der ingen klarhed er, kan heller ingen orden finde sted", står hans forslag dog i den henseende langt tilbage for kabinetsordrerne. Man får ofte indtrykket af, at han ikke rigtigt vidste, hvad han vilde. — Således vil han i landvæsenskommissionen kun have sådanne medlemmer, „qui d'âme et de corps sont portés pour la liberté et pour la proprieté des paysans" (2 Nov. 1770). Fjorten dage tidligere har han billiget et forslag om at begrænse stavnsbåndet til tiden fra det 14de til det 36te år; men han tilføjer, at dette ikke straks skal udføres. „Så længe ekstraskatten vedvarer og bøndernes stilling ikke er blevet tåleligere end hidtil, vilde det være farligt at give dem frihed. Lukker man et dueslag op, når duerne lide nød eller foruroliges af rovdyr, flyver de fleste af dem bort". — Om tallotteriet siger han, at da det er indført i tilgrænsende lande, bliver det et malum necessarium også at indføre det her, da folk ellers spiller i udlandet og pengene går bort fra landet. — Der er mellem Gählers erklæringer og forslag ingen, der er skikkede til at udstedes som færdige ordrer, om end nogle har givet anledning til sådanne[2]).

Men har Struensee, og det er det sandsynligste, ikke blot ledet kabinettets arbejde, men i det væsentlige gjort

[1]) Tonen er tidt meget fortrolig og vidner om, hvor nær de to mænd en tid stod hinanden, f. eks. „Mon cher Struensee" og „Vale et ama te amantem". Gähler holder af at bruge latinske floskler. Det var vel også ualmindeligt, at en general var i stand dertil.

[2]) Rigsarkivet. Struensee 28, Gählers kopibog.

det, er det en uberettiget beskyldning, der stundom er rejst imod ham, at han ikke har været synderligt arbejdsom. I sit fængsel sagde han til Münter, at hans tid om dagen havde været så optaget af hoffet, at han måtte benytte natten til sit arbejde. — U. A. Holstein siger, at han indtil i sommeren 1771, da der skete en forandring, var flittig og tog sig varmt af forretningerne. Så vidt ses kan, besørgedes sagerne hurtigt, måske alt for hurtigt, men der var ingen forsinkelse eller opsættelse. — Da hans regimente endte, var der bragt forvirring nok i alle forhold, men rent kontormæssigt set kan man ikke sige, at der var forvirring i kabinettet. Den nye regering har trot, at kabinetsordrer var strøede ud over landet til embedsmænd og institutioner, uden at man i kollegierne vidste rede på dem. Sådanne ordrer indkaldtes derfor; men hverken biskopper eller amtmænd havde modtaget nogen eneste; alt var tilstillet dem på regelmæssig måde. Derimod indkom der en del fra københavnske institutioner, magistraten, politimesteren, Fredriks hospital og banken. Men så vidt jeg har kunnet se, var de alle tillige meddelte vedkommende kollegier.

Det lyder måske underligt at sige, at kabinetsordrernes største fejl var den konsekvens, hvormed de fastholdt „de vedtagne principer“, som der bestandigt tales om, og dog er dette tilfældet. Det kommer til dels af, at denne principfasthed var af den art, som let opkommer hos en mand med et godt og klart hoved, stor selvtillid og meget få kundskaber. — Men desuden kan der, selv hvor principerne er ganske rigtige, komme de besynderligste ting ud af at anvende dem på de urette steder, og det er dette, Struensee ideligt gør sig skyldig

i. Har man først læst en del af hans ordrer igennem, er intet lettere end så at sige i alle tilfælde at kunne forudsige, hvorledes hans afgørelse vil blive; man behøver blot at følge hans egen vej, lade virkeligheden og sagens omstændigheder ude af betragtning, men derimod gøre principerne gældende.

Der er vel således ingen tvivl om, at det er ganske rigtigt, at den administrative og dømmende magt så vidt muligt bør adskilles, og at det måske er den fortrinligste af alle Struensees foranstaltninger, at han fik oprettet hof- og stadsretten i København [1]). Men det bliver allerede en mislig anvendelse af princípet, når en ordre af 18 Juni 1771 forlanger, at de forskellige domstole og instanser i amterne skal ophæves, og der skal kun være en domstol i hvert amt, der afsiger de domme, som øvrigheden eksekverer. Membra skal være literati og have testimonium idoneitatis. Domstolene skal sammentræde kvartaliter eller månedlig. — Det er ikke bekendt, at det danske kancelli har foretaget noget som helst i denne anledning, og det er intet under; ti ordren er kun ud-

[1]) Der kan næppe føres noget bedre forsvar for denne foranstaltning end det, det danske kammer meget mod sin villie leverer i en forestilling fra 1772. — Det havde en strid med agent Borre, som havde forpagtet tobakshandlen. Kancelliet vilde have den afgjort ved domstolene, men kamret vilde ikke „have sine resolutioner trukne for domstolene". Dette „vilde medføre mange ulemper, og kunde det ske, at kamret tabte; ti mange kammerprinciper er ikke legaliserede ved lov og forordninger, men dog så bekendte, at de tjene mellem kamret og en regnskabsbetjent til regel og rettesnor". — Det indstillede derfor, „at sålænge kamret ikke har sin egen ret, hvor kammersager i sidste instans pådømmes, skal enhver, der ved bestalling, instruktion eller kontrakt står under kamret, efterkomme dets befaling uden påanke for nogen ret". Finanskoll.'s forestilling 2 Sept. 1772.

talelse af et princip, der er ikke så meget som et vink om, hvorledes den skal udføres, endnu mindre nogen anvisning på, hvorfra pengene, der vil medgå til udførelsen, skal komme. — Men rent parodisk bliver det, når en ordre af 4 Juni 1771 i anledning af en fornyelse af det ostindiske kompagnis oktroi kræver „at ved denne lejlighed må der ses hen til, at justitsvæsnet i Trankebar skilles fra kammer og politivæsnet", og ved en anden af 8 August, at „I Vestindien må de samme principer som her antages .. Justitssager skal fuldkommen adskilles fra regerings- og kammersager". — Dette viser, hvorledes Struensee betragtede „principerne" som en universalmedicin, der kunde anvendes på alle forhold.

Desuden kunde det ske, at principerne kom i strid med hinanden. Således gentages det ideligt, at kollegierne ikke må blande sig i forretningernes detail. I instruksen for forholdet mellem finanskollegiet og de det underlagte kamre hedder det: „Endelig skal finanskollegiet se til, at forretningerne i kamrene stedse drives efter de antagne grundsætninger og efter en vis overensstemmelse og ensformighed, og være mig ansvarlig derfor. Dog må det herved nøje iagttages, at overkollegierne ikke blander sig i de underordnedes detail", og dette gentages mange gange. — Men det var ganske uforeneligt med det andet princip, at hele styrelsen skulde samles i kabinettet, og hver gang der var noget i vejen på et eller andet punkt, erklærede kongen, at han altid gav de overordnede skylden, når de underordnede forså sig; det var umuligt at gennemføre den stærke koncentration oventil og så afbryde den på et vilkårligt punkt længere nede.

Det viste sig netop ved finanskollegiet, hvorledes man på den måde kom til at lave omsvøb og unyttige

embeder. Det bestod af 4 deputerede, af hvilke den første kun skulde beskæftige sig med „generalia“, medens de tre andre hver stod i spidsen for et af de tre kamre, det danske, norske og tyske, der alle skulde indsende deres forestillinger gennem kollegiet. Men dette forhandlede ikke om disse forestillinger, men gjorde blot en ekstrakt af dem og indsendte dem tilligemed denne til kabinettet. Følgen heraf blev, at det tilsyneladende så mægtige finanskollegium i virkeligheden fik mindre indflydelse end kamrene, det var de tre deputerede, der stod i spidsen for disse, justitsråd C. A. Struensee, Tyge Rothe og Oeder, der rådede over forretningerne. Holstein, som af den grund søgte og fik afsked fra kollegiet, kunde med rette sige, både at dette var kamrenes brevbærer, og at det var umuligt således at skille generalia fra specialia. Hans embede blev heller ikke besat igen, og det synes ikke at have øvet nogen som helst virkning paa finanskollegiet, at det herefter kun havde tre deputerede[1]).

Også en anden af grundsætningerne var af en tvivlsom beskaffenhed. Det siges i kabinetsordre af 4 December 1770, om de forandringer, der skal foretages ved kollegierne, at kun i overordentlige tilfælde må der foreslås undtagelser og dispensationer; love, der gør sådanne nødvendige, skal rettes. Hvis der mangler grundsætninger, hvorefter forskellige tilfælde kan afgøres, skal sådanne tilvejebringes. — Meningen er, at der skal skaffes en lovgivning, hvis bestemmelser uden videre kan finde bogstavelig anvendelse på ethvert retstilfælde. Men dette vilde have krævet en gennemgående forandring af

[1]) Rigsark. Struensee, Mellemværende med skatkamret. En skrivelse fra Holstein d. 30 Juli 1770. Han søgte sin afsked 17 Sept. og fik den 22 Sept.

den hele gamle i høj grad fragmentariske lovgivning, og selv nye love vilde dog aldrig nå at omfatte hele livet, der bestandigt forandrer sig, uden megen fortolkning og anvendelse af analogi. Struensee kunde derfor heller ikke gennemføre dette princip, uagtet mange af de spredte og vilkårligt valgte lovforandringer er fremkaldte netop ved enkelte tilfælde, som han mente ikke kunde afgøres efter de bestående love. — I påtegninger på forestillinger er der ret ofte, når formildelser var foreslåede, skrevet „Nach dem Rechten", men ofte er der også slået endog betydeligt af på de straffe, loven krævede [1]).

Det var en følge af den stærke centralisation, at kabinettet vel var meget kraftigt, når det gjaldt at befale, men det var lige så svagt, når det gjaldt om at udføre befalingerne. Det er, som om Struensee har trot, at når ordren var nedskrevet, måtte udførelsen følge af sig selv. Ordren er de ofte omtalte „generalia", der var kabinettets sag, udførelsen „specialia", der tilkom kollegierne og embedsmændene. Der kan anføres eksempler nok paa, at han har drevet sin villie frem, også hvor den mødte indvendinger. Men han har også ofte ladet sig standse af sådanne, ikke på den måde, at ordrerne er blevne tilbagekaldte, men at han har ladet sagen falde hen, selv hvor man skulde synes, at vanskelighederne ikke var uovervindelige. Således blev det ved to ordrer af 26 April og 12 Juni 1771 til Københavns magistrat forbudt herefter at begrave i kirkerne og befalet, at der skulde anvises begravelsesplads i nærheden af søerne. Herimod indgav magistraten d. 31 Juli „fornøden remonstration", og „herved blev det", siger den siden. — Lige-

[1]) Hist. tidsskr. 5. IV. 287 f.

ledes fik den d. 15 August befaling til at låne penge i banken for at oprette et rugmagasin; men banken vilde intet låne den, og siger den: „Ingen resolution herom er os tilkommen, hvorfor heller ikke noget magasin er oprettet“ [1]). — I det hele findes der mange ordrer, i anledning af hvilke der slet intet vides at være foretaget.

Der skal i det følgende anføres nogle spredte eksempler, der kan oplyse, hvad her er omtalt i almindelighed, og som i det hele må anses for karakteristiske for regeringsmåden.

Det måtte blive en nødvendighed for Struensee at søge at bryde kollegiernes magt. Dette var alt delvis sket ved at de berøvedes de fornemme mænd, der hidtil havde stået i spidsen for dem, og ved at det personlige referat ophørte. Men de skulde desuden indskrænkes til at stå i forbindelse med kabinettet oventil, og med deres egentlige undergivne nedadtil, så de egentlig intet andet havde at gøre, end at indhente, modtage og ekspedere kabinettets ordrer. Det befaledes derfor ved kundgørelsen af, at Struensee var udnævnt til kabinetsminister, at „alle ordrer, som på et kollegiums forestilling skal gives til et andet, skal udfærdiges af kabinetsministeren og ikke mere ske ved udfærdigelse af en befaling i kollegiet eller ved kommunikationer“. Herved var al forbindelse og forhandling mellem kollegierne indbyrdes afbrudt, men der var tillige indført en forretningsgang, som var så besværlig og havde så mange omsvøb, at det næsten var umuligt at overholde den. Den blev derfor flere gange indskærpet, således ved en kabinetsordre til alle kollegierne i anledning af, at det danske

[1]) Rigsarkivet, akter vedkommende indkaldelse af kabinetsordrer. 1772.

kammer havde udfærdiget en ordre til hofintendant Wegner om at skaffe lokale til hof- og stadsretten. Det hedder her: „Da jeg (kongen) har bemærket, at ordren af 15 Juli ikke efterkommes, befales, at de forskellige kollegier og departementer ikke må udstede ordrer, hverken til hinanden indbyrdes eller til personer, som ikke sorterer under dem, ej heller modtage eller efterkomme sådanne ordrer. Men de skal indsende deres beretninger til mig, hvorefter det nødvendige gennem kabinettet vil blive tilstillet vedkommende". Overhovedet blev efterhånden flere og flere sager og institutioner, som naturligt sorterede under kollegierne, unddragne disse ved at det pålagdes, at forslag, indberetninger o. desl. skulde afgives til kabinettet, „à moi directement", som det ofte hedder i kongens koncepter.

Dertil kom, at påtegningerne på forestillingerne langt fra al tid var høfligt affattede, og der er ingen tvivl om, at kollegiernes embedsmænd kun har næret uvillie mod den regering, der ikke blot stækkede deres magt, men også vilde belære dem med hensyn til ting, som de selv mente at forstå bedre. Men afskedigelsen hængte over deres hoveder, og der var kun lidt mod til at gøre indsigelser. Et sådant om end meget spagfærdigt forsøg blev dog gjort af det danske kancelli, der rigtignok også blev særdeles hårdt behandlet.

En forordning om, at forældre ikke behøvede inden en vis tid at fremstille deres hjemmedøbte børn i kirken var blevet underskrevet af kongen 27 Juli 1771. Men nogle dage efter skrev kongen på en anden forestilling, at forordningen burde have været langt mere omfattende m. m., hvad ikke kunde forstås anderledes, end at han forlangte den omarbejdet, og der tilføjedes kollegiet den

ydmygelse, at det befaledes, at herefter skulde kabinetsministeren parafere dets forestillinger tillige med kancelliets medlemmer. Samtidig var det galt i en anden sag. En kommerceråd Beck havde fået kongens tilladelse til, at han måtte sætte en afsindig søn i Møens tugthus, når han juridisk havde bevist hans sindssygdom. I overensstemmelse hermed udfærdigede kancelliet da en skrivelse til tugthusdirektøren, hvori det brugte udtrykket „lovmæssigt bevis". Men denne vilde kongen ikke underskrive, han vilde, at sønnen skulde dømmes til at være sindssyg og skrev på forestillingen: „Ordren om indsættelsen af Becks søn må ikke udfærdiges, før han er retslig dømt dertil, og kancelliet må ikke forelægge mig nogen ordre til underskrift, der i så høj grad er min mening og mine givne befalinger imod" [1]).

Begge disse overhalinger modtog kancelliet på en dag, og forskrækkelsen og indignationen var stor. Luxdorph har skrevet i sin kalender: „Jeg fik portefeuillen om aftenen sildigt og i den øsende regn gik op til Schumacher, som havde sat sig for at rejse med Høier om fredag morgen for at arrangere de kongelige domæner. De blev fredagen over, og et kærlingeråd blev besluttet, at ingen forestilling skulde ske til kongen, men at Schumacher skulde skrive til Struensee. Bone deus in qvæ nos reservasti tempora". — Brevet blev virkelig skrevet, og Luxdorph har ret i, at det ikke vidner om meget mod. Om sagen med Becks søn skriver Schumacher, at han ikke kan se forskellen mellem udtrykkene „juridisk bevis" og „lovmæssigt bevis", hvorfor han ikke kan tro andet, end at forestillingen er bleven urigtigt oversat

[1]) Se nærmere herom Hist. tidsskr. 5. IV. 293 og 297.

i kabinettet. Hvad forordningen om hjemmedåb angår, spørger han, om den virkelig skal forandres, fordi der er tilføjet de ord: „Da vi desto sikrere kunne formode, at ingen uden nødvendighed vil opsætte sit barns dåb", især da kongen alt har approberet dem i den tyske forordning.

Dette sidste blev dog ikke forlangt; men iøvrigt opnåede kancelliet ingen anden oprejsning end nogle høflige ord i det svar, Struensee gav, hvor han belærte det om, at der var stor forskel paa en afsagt dom og juridisk bevis, men kongen vilde ikke, at nogen måtte sættes i tugthuset uden lov og dom (Urtel und Recht). Det kan befales tugthusdirektøren at udføre en konfirmeret dom, men ikke at afsige en sådan; ellers opstår der en ny jurisdiktion, der er værre end de afskaffede, fordi den angår undersåtternes frihed. Kongens resolution beror derfor ikke på en urigtig oversættelse; „ti det er at bemærke, at kongen meget godt forstår dansk". — Skrivelsen indeholder derimod ingen oplysninger om, hvorledes det skulde gå til at erhverve dom for, at et menneske var så sindsygt, at han måtte sættes i forvaring. — Med hensyn til forordningen om hjemmedåb forklares det, at kongen er af den mening, at en lovgiver aldrig må tale i en bedende, formanende eller ønskende tone, men helt simpelt uden mange omsvøb eller anførelse af grunde, og således, at der ikke blev den ringeste tvivl om anvendelsen af hans befalinger.

Finanskollegiet, som Struensee havde givet så stort et område, at hele pengevæsenet, sundhedsvæsenet og alt, hvad der angik næringsvejene, var det underlagt, fik en høfligere behandling end kancelliet; men heller ikke det fik lov til at handle imod „principerne". Så-

ledes værgede Struensee landbokommissionen mod at blive inddraget under det, kongen vilde selv give denne sine befalinger, og den skulde indberette direkte til ham [1]). I det hele har han bestandigt antaget sig bøndernes sag. Også her kan han udstede ordrer, som det var umuligt, at der kunde komme noget ud af, således som når det under 28 Maj 1771 pålægges finanskollegiet at overveje, om ikke de af proprietærerne købte krongodser kunde indløses og udskiftes til bønderne, uden at der siges et ord om, hvorfra pengene hertil skulde komme. — Han tog i det hele al tid parti for bønderne og vilde ikke, at den strenge ret skulde anvendes overfor dem. D. 16 Juli 1771 befaledes det således, at det danske kammer skulde inddrive restancerne fra de møenske godser, men ikke hos de bønder, der selv havde købt deres gårde. — Ret mærkelig er i denne henseende en sag angående en by på Falster, Alstrup, der 1767 var sat til auktion, hvor bønderne blev højstbydende med 45 rd. pr. tde. htk. Det var blevet dem sagt, at deres bud ikke vilde blive approberet, med mindre de vilde gå til 50 rd., men da en godssamlende borger i Nykøbing, Hinckeldey, kort efter bød denne pris, blev byen solgt til ham, uden at der var givet bønderne lejlighed til at forhøje deres bud. Siden havde disse klaget derover og ført proces med Hinckeldey, uagtet kancelliet efter H. Stampes betænkning havde erklæret, at denne var retmæssig ejer. Men d. 6 August 1771 udtalte en kabinetsordre den modsatte anskuelse. Hinckeldeys købebrev var uregelmæssigt, bønderne havde købt gårdene og det danske kammer skulde sætte dem i besiddelse af disse. Herpå kunde dette dog

[1]) Kollegiets forestilling 4 Juni 1771.

ikke indlade sig, og d. 19 September foreslog det, at man skulde modtage et tilbud af Hinckeldey om at sælge byen for 70 rd. pr. tde. htk. Kongen skrev paa denne forestilling, at sagen var afgjort helt mod hans tænkemåde, da han altid havde villet bøndernes frihed. Han fratog derfor en embedsmand, der havde haft med salget at gøre, etatsråd Lassen, hans pension. Det er, siger han, „svært at forstå, at en i sig selv uretmæssig sag ved sin form kan blive retsgyldig; men dette kan dog aldrig ske til skade for trediemand, men kun for kontrahenterne". — Da kongen her er kontrahent, vil han bære tabet, og kamret skal derfor købe byen paa den fordelagtigst mulige måde og sælge den til bønderne for 45 rd. pr. tde. htk. — Der er næppe forekommet noget tilfælde, hvor bønder og herremænd stod imod hinanden, uden at Struensee har givet de første medhold. En anden sag var det, hvor det gjaldt hoffets ønsker. To embedsmænd, amtmand Prøck og amtsforvalter Buschmann i København, blev afsatte, fordi de ikke drev ivrigt nok på et strengt kørselsarbejde, der var pålagt bønderne med på en gang at køre grus til Hirschholm og sten til Roskildevejen. — Dette viste sig også, da der d. 6 Juli 1771 udstedtes en ordre til overjægermester Gramm om, at vildtet udenfor dyrehaven skulde bortskydes, da det skadede agerdyrkningen. Dette har sikkert mødt modstand ved hoffet; ti 8 dage efter bestemtes det, at på kongens vildtbaner i Nordsælland skulde det bevares; det skulde der forbydes at skyde storvildt. — Siden findes der talrige ordrer om de kongelige jagter, endog i stor detail. Overjæger Bruhn, der forestod parforcejagten, skulde se, om man ikke kunde få fat på den hjort, der nyligt ved en sådan var undsluppet. Han

forespurgtes, om der ikke kunde anbringes både i søerne for at forhindre, at hjortene slap bort ved at svømme; overjægermesteren fik ordre om anskaffelse af vindhunde, svejshunde og støvere, falkejagter skulde holdes hver lørdag, da kongen fandt stort behag deri m. m. Endnu i December, da hoffet for sidste gang i Struensees tid drog ind på Frederiksberg slot, befaledes det, at hegnet omkring Søndermarken skulde tættes, for at harerne ikke skulde løbe deres vej.

Den eneste almindelige foranstaltning til bøndernes fordel, som Struensee nåede at få gennemført, var hoveriforordningen af 20 Februar 1771. Forordningen var udarbejdet af landbokommissionen; men det synes at være gået med den som med mange andre af kommissioner affattede forordninger, at den har lidt af fejl. Husmændene og fæstebønder med mindre end 1 tde. htk. klagede over, at deres hoveri var blevet hårdere end før, og finanskollegiet gav dem ret og foreslog forandringer i loven, som billigedes af kabinettet [1]).

Et hovedpunkt i Struensees program var naturligvis sparsommelighed i finanshusholdningen, hvilket dog ikke var noget nyt; også før hans tid havde det længe havt store vanskeligheder at forhindre, at de årlige udgifter oversteg indtægterne. Det var også i det mindste til dels for at få bedre oversigt over finansvæsenet, at dette samledes under finanskollegiets styrelse. Partikulærkassens indtægter inddroges i statskassen, på hvilken kongen da skulde trække; dens bestyrelse underlagdes Struensee, der, siger kongen, „skal få mine befalinger derom og i den anledning gøre mig de nødvendige fore-

[1]) Forestilling 25 Juli 1771.

stillinger (18 Juni 1771). Han var således i virkeligheden uindskrænket herre over den. — Skatkamret ophævedes ved en kabinetsordre af 18 April 1771. Det var oprettet af Schimmelmann som et forsøg på at danne det reservefond, man så tidt havde savnet. men den bestandige pengenød havde forhindret, at det fik nogen virkelig betydning. Ved opløsningen var dets formue:

1.185.991 rd. i obligationer fra skattedirektionen,
50.000 - i forskrivninger fra partikulærkassen,
40.000 - efter en rentekammerskrivelse af sparede pensioner,
152.386 - i rede penge.

Det var altså kun den sidste sum, der var disponible penge. De 50000 rd., som partikulærkassen skyldte, var rekvirerede ved en ordre af 12 Marts, „da kassen var kommet til kort". Det var også denne kasse eller måske snarere den specielle kabinetskasse, som vistnok den gang oprettedes, der profiterede ved ophævelsen. Der skulde nemlig indbetales 50.000 rd. kontant til kongen samt 200.000 rd. i skattedirektionsobligationer, medens resten af disse annuleredes; statskassen fik 102.386 rd.[1])

Det skal ikke bebrejdes finanskollegiet, at det ikke i løbet af et år kunde bringe orden i finanserne, men det synes som om pengemanglen 1771 har været endnu større end tidligere. I Juni var således hele statskassens beholdning 50.000 rd. Partikulærkassen havde den 31

[1]) Rigsarkivet. Dokumenter, som har givet anledning til kvæstioner m. m. i Struensees sag. Det er formodentlig en af de obligationer, som kongen beholdt, der i de første dage af Januar 1772 er forlangt udbetalt af skattedirektionen, der lover at betale afdrag, når kassens tilstand tillader det. Den var på 100.000 rd.

Maj forlangt 30.000 foruden 70.000, som den havde modtaget i April og Maj; men da marinebestyrelsen samtidigt forlangte 55.000, så finanskollegiet sig ikke i stand til foreløbigt at skaffe partikulærkassen mere end 10.000. Siden måtte den sidste endog låne statskassen 20.000 rd., der krævedes tilbagebetalte i December. — Struensee havde begyndt med skattelettelser, saltskattens og kvartprocentskattens ophævelse. Men det viste sig, at man måtte skaffe nye indtægtskilder, og finanskollegiet tænkte på et statslån.

Derom blev der ført en korrespondance mellem C. A. Struensee og Schimmelmann. Denne er ført i overordentligt venskabelige former, Schimmelmann tilsiger således Struensee sin bedste understøttelse til oprettelsen af en species- og girobank, og han vil gerne vise ham personlige tjenester, men den vidner tillige om, at han enten kun har havt lidt tro til statens kredit, eller at han ikke har havt synderlig lyst til under de daværende forhold at hjælpe den ud af sin forlegenhed. — Struensee udtalte sig overfor broderen i stærke udtryk om Schimmelmanns nødvendighed under de daværende forhold; man får det indtryk, at han har grund til at frygte for, at ministeren vil skille sig af med ham på samme måde som med alle de andre ældre statsmænd. Men han har næppe forstået Schimmelmanns rette mening, når han d. 14 Juli forsikrer broderen, at han har lovet at skaffe et lån på 1½ million rd. i Holland, „når blot vi var fri for den expedition til Algier". — Samtidig med at han har skrevet dette brev, må han have fået et fra Schimmelmann af 12 Juli, hvori han taler om den ulejlighed, han har havt med at dæmpe nogle onde rygter om, at man vilde råde kongen til ikke at betale

sin gæld. De havde gjort så stærkt indtryk på mange, at en kommissionær i Altona, der skulde sælge nogle danske obligationer, ikke havde afsat en eneste. — D. 19 Juli skrev han atter, at der måtte gås meget forsigtigt til værks i denne sag, i hvilken han med villie endnu ikke har gjort noget skridt; han må først bekæmpe de almindelige fordomme, og først i næste måned vil han atter skrive om sagen. — Men kort efter fik han et brev fra Struensee, hvori denne må have tilstået, at de pengeberegninger, han havde gjort, ikke vilde slå til; ti Schimmelmann minder ham om, at efter disse skulde der ikke kunne opstå nogen pengenød, før han om efteråret atter kom til København, og han lader ham vide, at når man lader de indkomne skatter indsende hurtigt, vil man kunne få 400.000 rd., som er, hvad der skal bruges til 1ste Oktober. — Hans korrespondenter i Holland, siger han, mener nok, at et lån vilde kunne fås, men de fraråder at udbyde det før til efteråret. — Endelig d. 27 August giver han et bestemt løfte om at skaffe et lån, der nu skulde være på 5—6 millioner, „da det er umuligt at komme igennem uden dette“[1]). Når Schimmelmann nu synes villigere til at skaffe lånet, er måske grunden den, at H. F. Bargum havde vist lyst til at få fat på forretningen. Schimmelmann siger vel, at han gerne under ham den, men han tilføjer, at man da må håbe, at han vil gå tilværks med større akkuratesse og tilforladelighed

[1]) Halvdelen skulde anvendes til de nuværende fornødenheder, halvdelen til at betale banken, „damit diese sich im Stande finden möge den Norwegen aus allen Kräften zu assistiren und es dahin zu bringen, dasz ihre Banco Noten in Copenhagen und Altona zu aller Zeit mit klingender Müntze realisirt werden“. — Dette viser, at Schimmelmann den gang har havt andre planer med banken end to år senere.

end ved tidligere tilfælde, og han havde vel heller ikke uret i at misrekommandere ham, hans stilling var sikkert alt dengang rokket, 4 år efter gik han fallit[1]). — Når man ved, at Schimmelmann allerede i Juni anså Struensees stilling for usikker[2]), forstår man, at han ikke havde stor lyst til at optræde som lånsøger på Danmarks vegne i udlandet. Der blev heller næppe gjort noget virkeligt skridt i denne sag. — Mellem C. A. Struensees papirer findes et udkast til et lån på 1 million rd., som postkassen skulde optage under statens garanti; måske er dette affattet, da det viste sig, at det ikke blev til noget med Schimmelmann. Denne beholdt dog sin plads i skattedirektionen, hvis beholdning ikke inddroges i den almindelige statskasse.

Derimod blev den formindsket. D. 23 November fik direktionen en forespørgsel om, hvorledes den havde skaffet 700.000 rd., som den havde indbetalt i statskassen[3]), og hvilke anstalter den havde truffet til at betale renter og opsagte kapitaler ved årets ende. Tanken om lånet var da ikke opgivet; ti den skulde tillige gøre forslag til „en udenlandsk pengetransaktion til at bestride de overordentlige udgifter i det nye år". — Samme dag fik finanskollegiet ordre til at overveje, om der ikke kunde lægges 20 pct. skat på arv i sidelinier. — D. 3 December fik finanskollegiet ordre til at låne 500.000 rd. i banken, skattedirektionen måtte i den anledning udlevere vestindiske obligationer til samme beløb, som banken skulde

---

[1]) Rigsark. Struensee. 21 og 22 C. A. Struensee.

[2]) Hist. tidsskr. 6. IV. 26.

[3]) Det er formodentlig et afdrag herpå, når direktionen 11 Oktober 1771 anviste finanskollegiet „100.000 rd. på den for indeværende år allernådigst bevilgede forskud".

modtage som pant, uagtet deres værdi sikkert var meget tvivlsom. Efter statsregnskabet havde finanskollegiet dog i 1771 kun modtaget 300.000 rd. af dette lån. — Statens regnskab for 1771 balancerer med 12.478.253 rd., men deraf var altså mindst 1.100.000 lån eller forbrug af midler.

Det kunde være overmåde fornuftigt, at partikulærkamrets indtægter indgik i statskassen; men det nyttede rigtignok ikke meget, når denne måtte udbetale til hoffets brug mere end den oppebar. Struensee havde også her de bedste hensigter. D. 21 September 1770 fik overhofmester Fr. Moltke og stiftamtmand Scheel det hverv at afgive en betænkning over, hvorledes hoffets udgifter, der i de sidste år var stegne, kunde bringes ned. Der fastsattes da forskellige reglementer. Der skulde til skuespillene betales årligt 110.000 rd., til staldetaten 59.000, til kongens garderobe 10.000, dronningens appanage fordobledes, så den udgjorde 48.000. — Til partikulærkassen skulde der i de 8 måneder af året betales 12.000 rd. månedlig og i de 4 måneder, der begyndte kvartalet, 20.000. Men dette beløb blev langt overskredet. Det er alt omtalt, hvorledes kongen tog sin store andel af skatkamrets beholdning og i April og Maj måneder fik udbetalt 100.000 rd. af statskassen. I tidsrummet fra d. 20 Oktober til d. 13 Januar har denne mindst[1]) udbetalt 120.000 rd., medens den efter reglementet kun skulde have betalt 44.000. D. 8 December 1771 forlangte kongen, at banken „af bevægende årsager" skulde sende ham 2000 aktier à 100 rd. Han havde betinget sig disse imod at betale 200.000 rd. til oprettelse af en species- og

[1]) Beløbet er opgivet efter de rekvisitioner, som kabinetsordrerne udviser; men fortegnelserne over disse er ikke fuldstændige.

girobank; men denne var ikke oprettet og pengene ikke betalt, da aktierne krævedes. Kongen lover samtidigt, at han iøvrigt vil forhjælpe banken til alt det, som kan være til dens opkomst. En ordre af samme dato, hvorved banken fritages for at skaffe ham 2000 aktier til 200.000 rd., må formodentlig anses for en slags kvittering for, at det løfte, der var givet ham, skulde anses for opfyldt, så han skulde betale 200.000 rd. til species- og girobanken uden noget yderligere vederlag. — Struensee forsmåede heller ikke at forøge kongens indtægter ved at lade ham opkøbe tallotteriets aktier; han ejede 1772 277 aktier til et beløb af 138.500 rd., hvilket var mere end alle de andre interessenter tilsammen havde[1]).

Hofudgifterne er blevne ikke lidt forøgede ved de store gaver, der skænkedes først og fremmest til Struensee og Brandt, men også til hele den klike, der stod dem nær, dog Gähler undtaget. Han kunde med rette sige, at han ikke havde modtaget en skilling af kongen[2]). Brandt har sikkert været en dyr mand. D. 24 Oktober 1771 udstedtes der en kabinetsordre om, at der skulde udarbejdes en plan for et fransk teater, der skulde sættes i forbindelse med Kristiansborg slot, og det er slet ikke usandsynligt, at rygtet kan have havt ret, når det for-

[1]) Finanskoll.'s forestill. 7 Okt. 1772.

[2]) Denne har selv i en skrivelse til inkvisitionskommissionen udtalt, at det er usandt, at han har givet Struensee og Brandt de bekendte store gaver på 50.000, der er opførte på den specielle kabinetskasses regnskab, medens han nok huskede, at han havde givet dem hver 10.000. Kommissionen har dog ikke dristet sig til på dette udsagn at dømme dem for falsk. Han husker, at han har givet grevinde Holstein en dedomagement på 3.000 rd., fordi hun havde tabt i spil, men det glædede ham, at der kun er betalt 3.000 rd. til hende af en anden gave på 11.000 rd.

taltes, at han, da marmorkirkens bygning standsedes, havde spurgt Jardin, om den ikke kunde indrettes til et teater[1]).

— Det er utvivlsomt, at statens finansielle stilling i året 1771 var blevet forringet ved skatkammerets ophævelse, formindskelse af skattedirektionens midler og lånet i banken. — Det kan endnu bemærkes, at d. 23 November 1771 fik direktionen ordre til at udfærdige 4 obligationer, hver på 25.000 rd., der ligesom de udenlandske skulde lyde på ihændehaveren. Allerede to dage efter sendte den et udkast til dem til kabinettets approbation. Man fristes til at antage, at Struensee på denne måde har villet sikre sig penge for det tilfælde, at han skulde blive nødt til at forlade landet; han har på dette tidspunkt ikke kunnet undgå at se, hvor usikker hans stilling var blevet.

Det punkt, hvorpå sparsommeligheden mærkedes af befolkningen, var ved indskrænkningen af lønningernes størrelse og pensionernes inddragelse eller formindskelse. Der var ganske vist lønninger, der havde en urimelig størrelse; mange af disse var allerede enten inddragne eller bragt ned i rimelige forhold derved, at så mange højere embeder ikke besattes, og ved at sportlerne ophørte. En måde, hvorpå enkelte embedsmænd fik store indtægter, var at de bestyrede flere embeder og oppebar løn for dem. Således havde overjægermester Gramm som hof- og stiftsjægermester oppebåret 3.000 rd. foruden nogle sportler, især et stort brændselsdeputat. Da han blev overjægermester, fik han efter nogle års forløb tillige lønnen for dette embede, 8.000 rd., så han i alt havde

[1]) Bobé, Reventlowske papirer III, 92.

11.000. Men ved en kabinetsordre af 19 Januar 1771 berøvedes denne løn og sportlerne ham, så han kun beholdt 3.000 rd. — Det er i det hele øjensynligt, at dette beløb, som Struensee også tillagde sig selv som kabinetsminister og Brandt som grand maître de la garderobe, skulde være den højeste løn for en embedsmand. Det kunde sagtens gå for dem, der havde kabinetskassen i baghånden; men i virkeligheden kunde en mand ikke leve i en høj stilling ved hoffet med denne indtægt. Reglen blev heller ikke overholdt. U. A. Holstein havde som overpræsident i København 3.000 rd., og da han blev første deputeret i finanskollegiet, fik han et tillæg af 1.000; men dette beholdt han, da han afgik fra kollegiet.

Hårdest ramte naturligvis afskedigelserne uden pension eller pensioners inddragelse og formindskelse. Det var dog ingenlunde alle de embedsmænd, der afskediges, som ingen pension fik; en sådan, om end kun lille, tilstodes de fleste, andre fik løfte om et års indtægt og ansættelse andensteds. Men der var dog ikke få, som slet intet fik, og deres forbitrelse er næppe bleven mindre ved at afskedigelsen tidt fandt sted under en hyklerisk form, som om kongen derved vilde bevise vedkommende en velgerning. Således f. eks. når der tilskreves kammerherre v. d. Luhe, at han afskediges som maître des requêtes for at skaffe ham en lettelse i hans vidtløftige forretninger, medens enhver vidste, at det skete, fordi Struensee skulde have embedet, eller når det brev fra kongen, hvorved Benzon afskedigedes som statholder i Norge, begynder således: „Min kære etatsråd Benzon! Da De i Deres høje i mine forgængeres tjeneste opnåede alder kan trænge til mere ro“ ... Benzon afskedigedes uden pension.

Den kabinetsordre af 20 Juli 1771, der bestemmer, hvorledes pensionerne skulde nedsættes, er alt omtalt. Den blev forøvrigt ikke en gang overholdt. Ved en ordre af 30 August, altså kun 6 uger senere, mistede en forhenværende fuldmægtig i finanskollegiet helt en pension på 200 rd., vistnok fordi han var revisor i assurancekontoret. For to andre underordnede betjente nedsattes pensionerne fra 160 og 150 rd. til 50, uagtet pensioner under 200 rd. ikke skulde formindskes.

Men det var ikke blot småfolk, der ramtes. F. C. Rosenkrantz var, måske på grund af hans forstyrrede formuesforhold, den eneste af det afskaffede konseils medlemmer, der havde fået pension; men fra Juli kvartal anvistes den ikke længer; han var da så fattig, at han ikke kunde betale sine tjenestefolk. — På samme tid inddroges 4.000 rd., som hidtil havde været betalte prins Carl af partikulærkassen. Denne havde d. 31 Marts fået tilstillet en fortegnelse over de pensioner, som skulde inddrages, og mellem disse har formodentlig dette beløb været. Prinsens hustru skrev i den anledning et meget krænket brev til sin broder, men det nyttede så lidt, at finanskollegiet d. 31 November fik ordre til at undersøge, hvor meget der var tillagt prinsessen af zahlkassen, hvortil dette beløb anvendtes, og om en del pensioner til folk, der havde været i hendes tjeneste, var indbefattet deri. — Først ved en kabinetsskrivelse af 8 December 1772 befaledes det at betale prinsen de 4.000 rd. fra den tid af, da de var inddragne. — Det kan også nævnes, at 3 Januar 1772 tilkendegaves det partikulærkassen, at de sædvanlige nytårsgaver til enkedronningen og hendes hofstat dette år skulde betales for sidste gang.

Lige så lidt som den uheldige finanstilstand må tilskrives finanskollegiet, lige så lidt må den helt lægges Struensee til last; men han kan ikke frikendes for at have bidraget til den. De talrige ordrer, der blev givne, og som tidt kostede meget at udføre, var altid affattede uden at nogetsomhelst overslag var gjort. Der kunde da fremkomme mærkelige resultater. Da således Københavns bestyrelse blev omordnet, havde man inddraget nogle indtægter, accise og konsumption, ialt 7.800 rd., i kongens kasse. Port- og passagepenge samt fejepenge (Fegergeld) var bortfaldne, i alt 10.000 rd. Samtidigt var det pålagt byen at betale pensioner til den afgåede magistrat og løn til politimesteren, der hidtil var bleven lønnet af staten. Det kunde da kun lidt nytte, at det i Holsteins instruks stod, at han skulde ordne byens indtægter således, at alle dens udgifter og betjente kunde betales af disse. — Han opgjorde den 29 Juli 1771 balancen med det sørgelige resultat, at indtægterne udgjorde 49.266 rd., udgifterne 85.281. Sådanne fejltagelser skulde nok bringe pengevæsenet i uorden.

Med hensyn til udenrigspolitiken[1]) da er det forbavsende at se, i hvilken tone Struensee vover at tale til kejserinde Catharines repræsentant i København, Filosofow, især når man tænker på, hvor forsigtigt Bernstorff havde behandlet ham og Saldern. — I en af de sædvanlige udaterede skrivelser pålægger kongen Schumacher at skrive til Filosofow, at kongen glæder sig over kejserindens venskab, men tillige, „at jeg ikke vil svare på resten af hans brev, fordi jeg ikke troede, at

[1]) Om Struensees udenrigspolitik henvises til prof. E. Holms afhandling, hist. tidsskr. 4. II, til hvilken der her kun skal tilføjes et par supplementer.

han havde modtaget ordre af kejserinden til at sende mig det, og at i det hele hans optræden i disse sidste dage har fjernet sig alt for langt fra den måde, hvorpå man plejer at forhandle mellem to hoffer, til at jeg kunde betragte den som autoriseret og billiget af hans hof"[1]). — Noget senere skriver Schumacher ikke synderligt høfligere „Jeg har flere gange forsikret om bestandigheden af mine følelser for kejserinden, og hvad resten angår vil jeg lade svare ved den minister, som jeg vil udnævne for det udenlandske departement — det er, hvad kongen byder mig at sige Dem som svar paa Deres brev".

Efter at grev Osten havde tiltrådt udenrigsministeriet, bliver tonen noget mindre skarp, men iveren for at forsone kejserinden er ikke blevet større. D. 16 Januar 1771 er der i kabinettet skrevet på en forestilling: „Desuden kan det pålægges grev Scheel (gesandten i Petersborg), at han ikke viser for megen iver eller uro, som om jeg ønskede et svar fra kejserinden, heller ikke skal han søge at overbevise hende om, at jeg forbliver fast i mine anskuelser. Jeg vil heller bevise dette ved handlinger end ved ord". — D. 17 Februar skriver kongen egenhændigt til Osten, at han vil holde alle sine forpligtelser mod Rusland, hvor besværlige de end er, men Rusland skal også holde sine. „Det må iagttages, at jeg ikke al tid forekommer Rusland ved føjelighed og tjenester, ene i håb om at komme i besiddelse af Holsten, hvilket ikke synes mig så sikkert, som man al tid har sagt mig, og mageskiftet er meget fordelagtigere for det hertugelige hus og meget kostbart for mig; jeg vil ikke forhøje prisen for det, og i det hele ikke for Rus-

[1]) Holm omtaler s. 360 Filosofows depesche i anledning af dette svar.

lands skyld gøre udgifter, hvis virkning al tid er usikker". — Der er ikke i de bekendte kabinetsordrer synderligt spor af, at Struensee, hvad dog utvivlsomt var tilfældet, har måttet givet efter for Osten i henseende til den måde, hvorpå Danmark skulde optræde overfor Rusland.

Da oberst Falkenskjold var sendt til Petersborg, skrev han hjem om, at man der klagede over, at Rantzau endnu bestandig var i kongens tjeneste. I en skrivelse til Falkenskjold af 29 Juni afviser Struensee denne klage med ikke ringe værdighed: En undersåts stilling skal ikke afhænge af, om han behager en udenlandsk magt. Det er til ham selv alene, man skal se hen i udenlandske anliggender. Det at en mand er ansat i generalitetet synes kun at have ringe betydning for Rusland, men det har den største betydning for ham, „et il n'y cedera jamais". — I en noget senere skrivelse bemærker han, at Falkenskjold jo iøvrigt selv ved, hvor lidt indflydelse Rantzau har på kabinettet.

Danmark var hele den tid, da Struensee havde magten, i krig med Algier. Man skulde have troet, at Struensee, der d. 17 Marts 1771 lod kongen befale, at det skulde siges i Rusland, at hans bestræbelser for at ordne det indre af hans land ikke tillod ham at være for virksom udadtil, vilde have gjort alt muligt for at få gjort ende på en så fjern og kostbar krig; men dette var ikke tilfældet. — I virkeligheden var det vel nok Gähler, der her drev værket. Det var sikkert sandt, når han skrev til Osten kort efter hans udnævnelse til udenrigsminister om det mislykkede forsøg på at bombardere Algier: „Jeg kan ikke tænke på denne ekspedition uden at det skærer mig i hjærtet. Kongens ære,

nationens anseelse og undersåtternes interesse er kompromiterede ved den". Men Struensee delte ganske hans anskuelse. Han skrev til ham d. 28 Februar 1771: „Jeg bifalder ganske Deres forslag. Det var bedre, at kongen solgte flåden, end at han skulde opgive denne ekspedition; den vilde dog være unyttig for ham, når han ikke kunde sætte den i virksomhed. Danmark bør være et handelsland, og man bør intet spare, når det gælder at sikre handelen. Desuden behøver man kun at tage skatkamret; Schimmelmann har al tid lovet kongen, at det skulde tjene til at forhindre, at hans ret krænkedes". — Denne udtalelse er et eksempel på, hvor løst og letfærdigt han kunde behandle alvorlige sager. Det er ovenfor omtalt, at da kongen nogle måneder efter virkelig tog skatkamret, fik statskassen 100.000 rd.

Der er næppe noget punkt, hvorpå kabinetsregeringens afmagt til virkelig at udføre noget viste sig i så høj grad som ved de udrustninger, der skulde finde sted i anledning af toget til Algier. — Admiral Rømeling var d. 18 September 1770 blevet første deputeret i admiralitetet i stedet for Danneskjold Laurvig, der var blevet afskediget af statstjenesten. Han var næppe nogen særdeles dygtig mand, og i ethvert tilfælde både lidet skikket og lidet tilbøjelig til at arbejde efter et nyt system. Gähler siger om ham, at han arbejdede på samme måde som Hauch, hvem Struensee havde afskediget fra generalitetet. Han var imidlertid mellem dem, som efter Bernstorffs afskedigelse var blevne medlemmer af konseillet, og da det befaledes, at alle kollegierne skulde omdannes efter krigskollegiets forbillede, opnåede han, at det tillodes, at den gamle ordning af admiralitetets

to kollegier, krigskancelliet og kommissariatet, i alt væsentligt bevaredes [1]).

Da schoutbynacht Kaas, der havde havt kommandoen over eskadren i Middelhavet, var kaldt hjem, sendtes viceadmiral Hooglant til Marseille for derfra at gå til Port Mahon, hvor eskadren lå, og overtage kommandoen med ordre til at krydse i Middelhavet og blokere Algier. Men dette formåede han ikke, måske mest fordi skibsbesætningerne hærgedes af sygdom. I September 1771 androg de københavnske grosserere om en konvoiering for de skibe, der skulde hjem fra Middelhavet. Kabinettet tillod, at to skibe, der skulde hjem, måtte ledsage handelsskibene, når farten ikke derved forsinkedes og ejerne vilde betale udgifterne; men det fandt iøvrigt, at konvoieringen var ganske overflødig, da Algier var blokeret. — Men dette var ikke tilfældet, eller i ethvert tilfælde var blokaden ikke effektiv. Der kom flere gange efterretninger om, at kapere var set både i Middel- og Atlanterhavet, og hver gang sendtes der Hooglant formanende kabinetsskrivelser om at passe bedre på.

På orlogsværftet skulde der på en gang bygges 8 bombardergalioter, og d. 31 September 1770 befaledes det, at alt andet arbejde midlertidigt skulde standses. Men desuagtet gik det kun småt med arbejdet, i August 1771 var kun tre galioter løbne af stabelen [2]). Endnu dårligere gik det med et andet arbejde, nemlig støbningen af mørsere. De skulde efter en ordre af 12 Marts 1771 støbes her hjemme, „da det ikke er sikkert og passende at lade sine våben forfærdige udenlands“. Dette vil sige, at de skulde støbes på Frederiksværk af Gählers ven

[1]) Høst, Struensee III. 7.

[2]) Smstds. I. 241.

Classen. Men han, som ellers var en dygtig mand, var her uheldig, hans mørsere sprang den ene efter den anden ved prøveskydningerne, og først da general Huth d. 17 Oktober fik overtilsynet med støbningen, lykkedes de bedre.

I slutningen af den nævnte kabinetsskrivelse af 12 Marts tilføjes det, at kongen vilde holde sig til kollegiet, når udrustningen ikke var færdig i rette tid eller led af mangler; „han kunde ikke give sig af med udførelsens detail, og kollegierne vilde ikke være ham til nogen nytte, når han skulde gå ind på denne og undersøge og approbere ethvert punkt". Det lyder, som om Struensee har ment, at når han blot havde havt tid til at tage kommando på Holmen, skulde arbejdet nok være gået bedre. — Det varede heller ikke længer end til d. 28 Marts, så erklærede kongen ligefrem, at han var misfornøjet med admiralitetet, og Rømeling, J. G. Moltke og etatsråd Top afskediges da fra dette, og grev Gr. Haxthausen, schoutbynachterne Hansen og Fischer og etatsråd Willebrandt kom i deres sted. Det var Gähler, som satte denne forandring i værk. Han havde den største tro på virkningen af, at kollegierne omdannedes efter hans eget kollegiums forbillede, og allerede d. 12 Februar var der nedsat en kommission af Haxthausen og Willebrandt, af hvem altså ingen den gang havde sæde i kollegiet, for at udarbejde en plan til dets omdannelse [1]). — Det har næppe været noget behageligt hverv, de to mænd har havt. C. A. Struensee fortæller i et brev til broderen, at han har spist hos Gähler sammen med

[1]) Høst, Struense I. 242.

Willebrandt, og at denne havde beklaget sig ynkeligt over den foragt, hvormed han allevegne blev behandlet.

Nu havde han jo imidlertid sejret over sine modstandere og skulde selv udføre sin plan, men arbejdet herpå har næppe fremmet rustningerne. — Da det forlangtes, at tømmermændene på Holmen også skulde arbejde om søndagen, gjorde de i Juni mytteri og forlod arbejdet. Som følge deraf først suspenderedes, siden afskedigedes Holmens chef Reiersen, der var bleven ansat året i forvejen, og begge ekvipagemestrene, kaptainerne Thura og Hammelef, mistede deres stilling og udkommanderedes, „da jeg, skriver kongen d. 20 Juni, ikke kan andet end være højst misfornøjet med, hvad der er sket på Holmen, og jeg al tid søger grunden til de undergivnes ulydighed i de kommanderendes konduite". — Hansen fik ordre til at bringe orden på værftet, og generaladjudanten, som bragte ham denne, skulde blive på Holmen, til dette var sket. Det gik den gang ligesom senere, de oprørske tømmermænd skulde ikke straffes, men Hansen skulde snakke godt for dem og sige dem, at kongen for denne gang vilde anse det for en misforståelse. Den næste søndag sendtes generaladjudanten atter til Holmen for at se, om der arbejdedes, og hvis dette var tilfældet, skulde han tilkendegive Hansen kongens tilfredshed og tømmermændene, at de skulde få fri om mandagen. — D. 28 Juni tilkendegaves det Hansen, at han med udelukkelse af kollegiet, af hvilket han selv var medlem, skulde lede udrustningerne under kongens umiddelbare kommando, A. de Fontenay blev overekvipagemester og midlertidigt Holmens chef, Brandts ven, løjtnant Åboe, adjudant. Men i virkeligheden var det

altså nået, at kabinettet havde fået ledelsen af Holmen i sin hånd.

Omordningen af kollegiet blev skyld i matrosernes bekendte tog til Hirschholm d. 8 September 1771, hvor de vilde klage over, at de ikke havde fået deres løn. Willebrandt, der især forestod den nye ordning, havde gjort de såkaldte mønsterskrivere til divisionskvartermestre og afskaffet deres kontorer, hvor mandskabets tilgodehavende beregnedes. Hvervningschefen skulde så sammen med en skriver besørge dette arbejde, som før havde påhvilet tre mønsterskrivere med deres folk, og dette formåede han ikke. Den 10 September fik admiralitetet en skarp irettesættelse, og dermed var Willebrandts rolle udspilt, d. 4 Oktober søgte han permission på grund af sygdom, og en måned senere fik han sin afsked [1]). — Disse vanskeligheder ved marinestyrelsen havde desuden den følge, at Struensees tillid til Gähler svækkedes. Denne må også med rette bære skylden for meget af den forvirring, der var fremkaldt.

Matrosernes opløb har sat sit spor i en kabinetsordre til oberst Numsen af 9 September om at sende et detachement soldater, der skulde patruillere omkring Hirschholm slot. Det var første gang, det viste sig, hvor let hoffet var at forskrække. Dette gentog sig

[1]) I sin ansøgning om entledigelse taler han meget ynkeligt om sit nedbrudte helbred; men han må være kommet sig godt ved et par måneders ophold i Bagsvær; ti d. 11 November skrev han til Struensee, at han ønskede at ansættes enten som resident i Lybæk, eller som generalkrigskommissær i Holsten, eller som amtmand i Danmark eller som toldkæmner i Helsingør. — Åboe, der kun var løjtnant, søgte Willebrandts plads. Han vilde nøjes med 1.200 rd., medens Willebrandt havde fået 1.800, samt bestræbe sig for, at hans ansættelse kunde blive „zum Besten des Königs und der guten Sache".

endnu samme måned, da der skulde gives en fest for tømmermændene på Fredriksberg, ved hvilken hoffet havde lovet at komme, men kongen meldtes syg, da der gik rygter om, at der skulde gøres et forsøg på at styrte Struensee [1]). Også denne forskrækkelse gav anledning til, at der sendtes tropper til Hirschholm. D. 26 befaledes det, at 100 mand af garden skulde besætte slottet, d. 28 at en eskadron af det sællandske dragonregiment skulde rykke ind på dette, og d. 29 at hele dette regiment skulde gå i kantonnement i dets omegn, og den på slottet liggende eskadron skulde kompletteres. Samtidigt udsattes åbningen af højesteret, der først fandt sted d. 6 Oktober. Struensee skrev til Osten, at der var megen uro i byen; „men den offentlige mening, der ofte ledes og forføres af misfornøjede, fortjener ingen opmærksomhed".

Da hoffet havde taget ophold på Fredriksberg, omlagdes de tropper, der havde kvarter i København og omegn. Eichstedts dragoner skulde ligge i København, Lyngby, Hirschholm og Søllerød. Arveprinsens regiment, der formodentlig er blevet anset for upålideligt, flyttedes til Nyborg. Det jydske dragonregiment skulde drages nærmere til København, og det holstenske infanteriregimente indkvarteres i selve denne by. D. 28 November bestemtes det, at det sællandske dragonregimente skulde have vagten på Fredriksberg, ligesom det havde havt

[1]) Efter en skrivelse til inkvisitionskommissionen fra en officer, Du Val, troede man, at enkedronningen og prins Fredrik vilde møde, prinsen vilde kaste sig for kongens fødder og præsentere ham en skrivelse. Oberst Numsen skulde da lade fodgarden slå kreds om ham for at understøtte prinsens anmodning. — Reverdil o. a. har ment, at der virkelig var noget sandt i rygterne; men denne form kan planen umuligt have havt.

den på Hirschholm; der skulde udstilles 18 mand som skildvagter.

Alt dette så jo meget alvorligt ud, men da garden juleaften gjorde oprør, var ynkeligheden om muligt endnu større end tidligere. Gardens opløsning var befalet ved en kabinetsskrivelse af 21 Dec. 1771, underskrevet af Struensee med begyndelse: „Seine Majestät der König wollen“ [1]). — Det er sagt, allerede i anklageskriftet mod Falkenskjold, at Struensee opløste fodgarden, fordi han ingen tillid havde til det norske mandskab, hvoraf den bestod. Men dette kan ikke have været grunden; ti den nævnte ordre bestemmer, at dens mandskab skal optages i infanteriets grenaderkompagnier, og at disse skal have slotsvagten, så denne vilde, hvis planen var bleven udført, være kommet til at bestå af det samme mandskab, blot i en anden uniform. Men det var Struensees anskuelse, at enhver ting blot skulde indrettes efter den brug, der skulde gøres af den, men uden nogen udsmykning, og det er sikkert ikke mindre her end ved hestgardens afskaffelse denne hans uvillie mod luksus, der gør sig gældende [2]). Gardens mytteri har ikke fremkaldt mange kabinetsordrer, den forfærdelse, det vakte, da en afdeling af den drog ud til Fredriksberg, har været så stor, at der kun er uddelt mundtlige ordrer. Da Gähler

[1]) Se herom Hist. tidsskr. 6. V. 109.

[2]) Denne uvillie mod luksus viser sig i mange små ting. Da en kirkeejer søgte om at måtte nedtage blyet af en kirke og anvende, hvad han fik for det til at istandsætte og udsmykke kirken, påtegnedes forestillingen, at han måtte anvende det til istandsættelse, men ikke til prydelse. — Ridebanen på Kristiansborg skulde istandsættes, men der måtte kun tænkes på at gøre den brugelig, ikke på „embellisements“. — I de sidste dage, han havde magten, afskaffedes generalernes stadsuniform.

kom til Fredriksberg, blev han næppe godt modtaget. I en af kongens skrivelser til inkvisitionskommissionen siger han, at han mundtligt sagde Gähler, at han med største misfornøjelse havde erfaret gardens slette opførsel, og at han befalede ham at bruge magt mod den, og at han skulde lade nogle regimenter marchere mod den med fældet bajonet, hvis de ikke vilde adlyde, og i nødstilfælde skyde på den; man måtte i almindelighed lære folkene at være lydige.

Den alt omtalte officer, Du Val, blev kl. 9 om aftenen sendt ind til byen for at spørge kommandanten, general Gude, om kongen sikkert kunde komme til byen. Gude svarede først ja, men vilde dog, da Du Val trængte nærmere ind på ham, ikke påtage sig ansvaret for, hvad der kunde ske. — Kl. 10 sendtes han atter ind med ordre til, at kommandanten med det onde eller med det gode skulde skaffe garderne bort fra slottets vagtstue, hvor de havde indesluttet sig, kongen vilde være herre i sit hus. — Gude svarede: Jeg vil først lade skyde med løst krudt for at forskrække dem; dersom det ikke hjælper, vil jeg lade skyde med skarpt. Da Du Val kom tilbage, forestillede han Struensee det forfærdelige i, at kongens undersåtter skulde skyde på hverandre. Samtalen fandt sted i kongens forværelse, og Struensee syntes bevæget og gik ind til kongen; men et kvarter efter kom han tilbage og sagde, at det skulde blive ved ordren.

Denne blev dog som bekendt ikke udført. Dagen efter udstedtes der en ordre til generalitetet om, at de gardister, der ikke vilde tage tjeneste i infanteriregimenterne, skulde aflevere deres våben og klæder og indkvarteres i Lyngby og Hillerød, til de kunde hjemsendes til Norge; der bestiltes kvarter til 300 mand. Ved en

ny ordre af 30 December tillodes det, at de måtte beholde munderingerne, når de selv vilde sørge for hjemrejsen. Struensee havde øjensynligt tabt regeringens tømmer; de strenge befalinger blev ikke adlydt, og han kunde heller ikke fastholde dem. Det hele opløste sig i holdningsløshed. — Endelig d. 6 Januar fik generalitetet en skarp irettesættelse. Af en forestilling, det havde gjort, sås det, at den nødvendige subordination i hæren manglede. Etaten skulde i sig selv og i garnisonen have fundet de nødvendige midler til at undertrykke uroligheder. Kollegiet skulde sørge for, at kommandantens anseelse opretholdtes, at de underordnede adlød og ikke ræsonnerede osv. Mindet om garden skulde fuldkommen udslettes af militæretaten; ingen officer måtte hverken ved hoffet eller andensteds vise sig i dens uniform.

Denne sag fik et efterspil, som heller ikke kabinetsordrerne fortæller noget om. D. 17 December kom general Gude til oberst Bielefeldt i hans kvarter og meddelte ham en mundtlig ordre til, at efter en ham givet kabinetsordre skulde hurtigst muligt 10 trepundskanoner med fornødent mandskab holdes beredt til øjeblikkelig udrykning, og dagen i forvejen havde han fra generalitetet fået befaling til, at skarpe patroner og øvrig ammunition skulde udleveres. — Bielefeldt udtalte sin forundring over, at kommandanten i fredstid kunde befale udrykning af feltartilleri, hvilket han formente tilkom kongen og generalitetet. Gude sagde, at Struensee vilde have havt kanonerne stillet ved hovedvagten, men havde dog frafaldet dette, da han var gjort opmærksom på, at det vilde volde for stor opsigt. — Den næste dag sendte Bielefeldt major Stricker til Gude for at forlange en skriftlig ordre, men han fik det svar, at Gude selv ikke

havde fået nogen sådan, uagtet han havde bedt Struensee derom; men denne havde svaret, at han ikke al tid for sådanne småtings skyld kunde give skriftlige ordrer. Bielefeldt bestemte nu, ikke at vilde lade nogen kanoner rykke ud af tøjhuset, før han fik kongens ordre. — D. 3 Januar spurgte Gude adjudanten, om ordren var udført. Han fik det svar, at kanonerne var beredte og mandskabet holdtes samlet i kvartererne og kunde møde med en times varsel. Men hermed var Gude ikke tilfreds, kanonerne skulde kunne bruges straks. Bielefeldt sendte da bud, at han ikke havde mandskab til stadigt at besætte 10 kanoner; der vilde da ingen afløsning kunne finde sted, og artilleritjenesten kunde ikke besørges. Gude slog sig da tilfreds med at 4 kanoner skulde holdes fuldt besatte, og der afgaves derfor 2 officerer, 4 underofficerer og 36 mand dagligt til forstærkning af tøjhusvagten.

Bielefeldt henvendte sig nu til generalitetet, hvor man slet intet vidste om den hele historie. Han gik da til Struensee og fremstillede sine betænkeligheder for ham. Struensee spurgte, om da mere end en mand kunde befale i fæstningen, uden at der opstod uorden. Bielefeldt svarede, at han ikke kunde forstå, hvorledes kommandanten kunde komme til at kommandere feltartilleriet, hvortil Struensee bemærkede, at det måtte være hans sag, kommandanten måtte vide, hvad han efter omstændighederne havde behov. Men da Bielefeldt sagde, at Gude havde udtalt, at han havde ordren fra Struensee, tav denne [1]).

[1]) Skrivelse fra Bielefeldt 11 Februar 1772: „Dokumenter, som har givet anledning til kvæstioner".

Det var denne mobilisering af en styrke på 42 mand, der vakte de forfærdeligste rygter i København, foranledigede enkedronningen og hendes søn til at søge sikkerhed for deres liv og frihed, og som bidrog meget til at det blev muligt, at statskupet d. 17 Januar kunde udføres med hele befolkningens tilslutning. I det mindste når vognen allerede hælder, kan liden tue vælte stort læs.

Det er kun en meget ringe del af Struensees kabinetsordrer, her er omtalt, for slet ikke at tale om påtegningerne på forestillingerne. Enhver, der kender noget til hans regering, vil straks se, at der er mangfoldige af de områder, hvorpå han har reformeret, eller i det mindste søgt at reformere, der end ikke er nævnte. — Men det anførte vil dog tilstrækkeligt vise, hvilken karakter hans regering har havt, og hvorfor den mätte ende i forvirring. — Det var ikke urigtigt, at der trængtes til reformer, og der er jo adskillige punkter, hvor han har truffet det rette, og hvor han har givet anordninger, der fik varig betydning. Men selve administrationen har været utrolig slet. Han har i højeste grad manglet overblik, og derfor slet ikke vidst, hvad der vilde komme ud af de reformer, som foretoges i kraft af nogle doktrinære principer. Hele hans omordning af administrationen gjorde denne besværligere og opfyldte den med endnu flere omsvøb end tidligere.

Det var umuligt at samle hele ledelsen i kabinettet og at regere med kollegier, der kun skulde være dettes ekspeditionskontorer, medens dog hele ansvaret for udførelsen af kabinettets ordrer kastedes over på dem. Allermindst kunde dette lykkes med en sindssvag konge

og en minister, hvis hele liv indgød så lidt agtelse som Struensees.

Man havde i begyndelsen trot, at der bag ved de mange reformer lå et virkeligt system, og at der bag ved de mange bydende ordrer stod en mand med en ubøjelig villie. Men det viste sig snart, at ingen af delene var tilfældet; de forskellige led i systemet kom i strid med hverandre, og det skortede overalt på evne til at udføre, hvad der var befalet. Det var på høje tid, da enden kom, men det er beklageligt, at den blev så blodig. Ti der er ingen tvivl om, at hvad man end ellers vil dømme om Struensee, så har han trot, at kunne udrette noget godt. Det er omstændighederne og ikke en plan, der har ført ham ind på statsmandsbanen, og disse omstændigheder var af den art, at han måtte for sin egen sikkerheds skyld stræbe efter at få en stilling, hvor han i virkeligheden var enerådig. Men han har da tillige trot, at han derved kunde udrette noget til gavn for staten. Om han end derved i høj grad har overvurderet sine evner, så svarede dog hans forseelser ikke til den straf, han fik. Men Suhm har ret i, at „grev Struensee havde en forunderlig bekvemhed til at bedærve endog sine gode gerninger og til at gøre sig forhadt“ [1]), og det var det, der voldte hans ulykke. Den dom, der blev fældet over ham, ligner mere en aktors indlæg i en sag end en besindig dom; men jo mere man lærer hans regeringsmåde at kende, desto mere lærer man dog at forstå, at så mange hæderlige mænds navne kan stå

[1]) Saml. Skr. XVI. 52.

under den. De havde uret i de motiver, de tillagde ham, og de har gjort sig skyldige i med forsæt at sætte hans handlinger i det værste lys. Men de har ret i, at han i løbet af 1½ år havde nået at bringe en sådan forvirring i statens anliggender, at al virkelig regering var ved at ophøre.

Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland.

I sjelden høj Grad har Døden gjort sin Høst imellem ansete Historikere udenfor Danmark siden Trykningen af vort sidste Hefte.

Sverige har lidt sit største Tab ved Martin Weibulls Bortgang 17. April 1902. Født 1835 blev han Dr. phil. og Docent ved Lunds Universitet 1862, ekstraordinær Professor 1877 og ordinær Professor i Historie 1888. Hans Studier og Forfattervirksomhed har væsenligst samlet sig om to Omraader; det ene var de skaanske Provinsers Historie, det andet var Gustav II Adolfs og Kristinas Tid. Hans Hovedarbejder paa det første Omraade var, foruden hans Disputats: *Skåne vid medlet af 17de århundradet.* I, *Lunds Universitets Historia 1668—1868* I—II, Lund 1868—76 (sidste Del i Forening med El. Tegnér) og det store Tidsskrift vedrørende de skaanske Landsdele, der begyndte som: *Samlingar till Skånes Historia, Fornkunskap och Beskrifning* 1869 og fortsattes indtil nu under flere vekslende Titler; det udgaves af den skaanske historiske Forening, men W. besørgede Redaktionen og skrev i det en stor Mængde værdifulde Artikler. Til denne Side af hans Virksomhed maa ogsaa nærmest henregnes hans Udgave af *Sthen Jacobsens Nordiske Kriigs Krönicke* (Lund 1897). Fuldt saa meget var han dog optaget af sit andet Omraade. Inden for det frembragte han sit betydeligste Arbejde: *Gustaf II Adolfs Historia* (i 4de Del af den illustrerede Sveriges Historia) (1881); en mindre Afhandling til samme Konges Historie er: *Gustaf II Adolf och Kristian IV 1624—25* (i Lunds Universitets Års-Skrift 1895). Stadigt var det ogsaa hans Tanke

at skrive Kristinas Historie og han samlede ved Arkivrejser, bl. a. til Montpellier og Paris, særdeles vigtigt Materiale dertil; han naaede dog kun at faa mindre Arbejder herom færdige, deriblandt navnlig hans dygtige, men ufuldførte kritiske Studie over „*Mémoires de Chanut*“ (i Svensk Historisk Tidskrift 1887—88). Ogsaa til den senere Del af det 17. Aarhundrede har han givet vigtige Bidrag i 2 Afhandlinger: *Förbundet mellan Sverge och Frankrig år 1672* (Acta Universitatis Lundensis 1864) og *Freden och Förbundet i Lund 1679* (i Nordisk Tidskrift 1870). W. var en Mand med store Kundskaber og selvstændige Ideer, med en livfuld, fantasirig og let begejstret Aand og med en varm Kærlighed ikke alene til sit Fædreland, men ogsaa til hele Norden; særlig bør her fremhæves med hvilken overordentlig Sympati han omfattede Danmark og danske Anliggender; han følte sig som Skaaning i nært Forhold til det Land og det Folk, de skaanske Provinser tidligere havde tilhørt, og han betragtede disse skaanske Provinsers nulevende Befolkning som særlig kaldet til at virke for Fællesskabet i Norden. Alle disse Egenskaber fik et lødigt Udtryk saa vel i hans personlige Optræden som i hans Forfatterskab. Ved Siden deraf havde han som Historiker dog ogsaa i ikke ringe Grad fremtrædende Svagheder. Han havde stor Vanskelighed ved at samle sig til at faa noget gjort færdigt; haabende paa senere at kunne tage dem op igen slap han ofte sine Opgaver ufuldførte. Han manglede ogsaa ofte Evnen til fuldt at tænke de foreliggende Spørgsmaal igennem og fristedes af sin livlige Aand til at nøjes med Fraser. Endelig bevirkede hans stærke skandinaviske Sympatier, at han ret hyppigt oversaa Forskellen paa Nutid og Fortid og ikke satte sig tilstrækkeligt ind i den behandlede Tids Synspunkter. — En anden Historiker har Sverige mistet i Robert Maurits Bowallius, død 19. Jan. 1902, henved 85 Aar gammel. Efter allerede fra 1842 at have været knyttet til det svenske Rigsarkiv, var han i Tiden 1874—82 dettes Forstander. Som saadan er hans Navn navnlig knyttet til, at han 1877 begyndte Udgivelsen af *Meddelanden från Svenska Riks-Archivet*. Af hans ikke mange Arbejder skal nævnes

det betydeligste: *Om Svenska statsskickets förändring efter konung Carl XII's död* (i Vitterhets, Historie och Antiquitets Akademiens Handlingar 21. D. 1854).

England har mistet Gardiner og Lord Acton. Samuel Rawson Gardiner, der døde 23. Febr. 1902, var født 1829. Efter en stærkt religiøst bevæget Ungdomsperiode, under hvilken han gik over til Irvingianismen, samlede han sig fuldstændigt om historiske Studier. Han blev aldrig knyttet til noget af de store Universiteter — et Tilbud fra Lord Rosebery i 1894 om at overtage Professoratet i nyere Historie i Oxford efter Froudes Død afslog han; derimod var han i mange Aar Lærer ved King's College i London og ved The London Society for Extension of University Teaching, ligesom Eksaminator i Historie ved London's University. Det var denne Lærervirksomhed, der fremkaldte hans bekendte paalidelige, men tunge og ret ubearbejdede *Students' History of England* I—III. En langt betydeligere og aandfuldere Oversigt over Englands Historie leverede han i den af ham og Mullinger udgivne *Introduction to the study of English History* (1. Udg. 1881). Af andre mindre Bøger af ham skal nævnes den fortræffelige lille *The Thirty Years' War* (1872; ogsaa oversat paa Dansk); tillige var han i en Række Aar Udgiver af *English Historical Review*. Men alt dette var kun Biting over for det, som blev hans Livs store Gerning, om hvilken han i en sjælden Grad samlede hele sin Energi. I 1863 begyndte han sin Fremstilling af Englands Historie i Tiden fra Jakob I's Tronbestigelse; uden Tvivl har det straks da staaet for ham som Maalet at føre denne Skildring ned til Restaurationen 1660. Efter først i en Række Bind med forskellige Titler at have behandlet Tiden til 1642 samlede han disse i en ny Udgave: *A History of England from the accession of James I to the outbreak of the civil war 1603—42*, T. 1—10 (1883—84); derefter skrev han *A History of the civil war 1642—49*, T. 1—4, og *A History of the Commonwealth and the Protectorate*, hvoraf han fik færdig de 3 første Bind indtil 1656 (1886—1901). Han naaede saaledes, i flere af sine sidste Aar svækket af Sygdom, end ikke ud til Cromwells Død; men

sin Opfattelse af Protektoren, fra en af hvis yngre Sønner Traditionen i hans Familie paastod at han nedstammede, havde han dog tillige gjort Rede for i to mindre Skrifter: *Cromwell's Place in History* (1899) og: *Oliver Cromwell* (1901). Han har tillige udgivet mange Kilder til Tidens Historie, især i Camden Society's Publikationer, og den vigtige Samling: *Constitutional Documents of the Puritan Revolution* (1890). G.'s hele Forfatterproduktion led af en mærkelig Svaghed i Komposition, der træder stærkest frem i hans Students' History, men ogsaa i høj Grad mærker alle hans store Bøger; den kronologiske Gruppering er saa overvejende, at den sammenhængende Skildring for en stor Del falder i Stykker; det synes at have skrevet sig fra en bevidst Bestræbelse efter stadigt at sætte sig hen i de historiske Begivenheders Øjeblikke, saaledes at han har villet lade Læseren se paa Begivenhederne, som de maatte være oplevede af de samtidige, i hele deres Forskelligartethed, uden at han har ønsket at samle dem under større Synspunkter paa langs. Skønt hans Fremstilling i og for sig er livlig og betagende nok, kommer der derved over hans Værker noget spredt, der virker trættende. Følgen af hans Maade at ville skrive Historie paa bliver ogsaa den, at der i selve hans Karakteristikker af Personer, Bevægelser og Tilstande kommer noget uheldigt udstykket. Han var dernæst, og dette er naturligvis i og for sig en Ros, en overordentlig forsigtig og ængstelig Bedømmer, der vilde have hele sit Materiale samlet, før han udtalte en endelig Dom; som han fremstillede kronologisk, saaledes arbejdede han ogsaa med Aar for Aar, og først naar han var færdig med at gennemarbejde en hel Tid eller et enkelt Menneskes hele Liv, stolede han paa sin egen Opfattelse. Det er derfor sandsynligt, at han har betragtet sine Meninger f. Eks. om Cromwell som foreløbige, indtil han i sine Studier fuldt ud var naaet til hans Død. Endog med Hensyn til denne hans Helt er det derfor vanskeligt at udtale sig med fuldstændig Sikkerhed om hans Opfattelse. Dog staar den gennemgaaende som højst sympatetisk; han er overbevist om hans store Idealitet og hans overordentlige Evner; han ser

hans politiske Maal som det at lægge Regeringen i Hænderne paa de bedste i Folket og derfor ogsaa paa sig selv, tillige som den, der i Hjertet ønskede at komme tilbage til lovlige Former, men hvis Skæbne det var at dette maatte mislykkes, fordi han havde maattet grundlægge sin Magt paa Hæren, bl. a. for at gennemføre den ganske vist begrænsede Tolerance, der var hans Ideal. Cromwell er endvidere for G. den store Forener af høje aandelige Formaal med en sjelden Realisme, men hans Realismes Resultater bliver de største. Medens han vil gøre England til Leder af den protestantiske Verden, naar han mest at fremme dets Magt og Handel, og medens han er den ivrige Puritaner, betyder hans Regeringsperiode Nedgangstiden i Puritanismens Herredømme. Det kan næppe siges, at G.'s Forsøg paa Cromwells Karakteristik afgørende har løst de store Problemer, der knytter sig til denne. Men hvad han har gjort bliver ikke desto mindre i høj Grad værdifuldt. Han har til mange af de behandlede Fænomener medbragt en sjælelig Forstaaelse, bundende i den alvorligste og mest upartiske Fordybelse i Tiden, og han har navnlig som ingen anden ud og ind gjort sig til Herre over hele det uhyre Stof, sigtet det kritisk, fjernet gamle urigtige Forestillinger og Traditioner, og derved ladet Englands Historie i den af ham behandlede Tid fremstaa i hel ny Skikkelse. Det menes, at der foreligger saa meget Forarbejde til hans Skildring af de sidste Aar af Cromwells Liv, at en saadan vil kunne udgives; C. H. Firth, hvis Cromwellbiografi tidligere er nævnet her (S. 397), har paataget sig dette Arbejde. Af alle, der kendte ham, pristes G. som den elskværdigste, nobleste og mest hjælpsomme Personlighed. — Lord Acton (oprindelig Sir John Emerich Edward Dalberg Acton, Sønnesøn af Ferdinand IV af Neapels bekendte Premierminister), f. 1834, Professor i nyere Historie i Cambridge, er død 19. Juni 1902. Største Delen af hans Liv var hans Navn i England mindre knyttet til hans videnskabelige Virksomhed end til hans Optræden som frisindet Katolik i Kamp mod Ultramontanismen; uddannet i München af Döllinger blev han hele sit Liv Modstander af Pavens Ufejlbarhedsdogme; personlig var han

stærkt knyttet til Gladstone. Som Professor var han beundret for sine Forelæsningers Veltalenhed; i hans historiske Opfattelse traadte den moralske Maalestok stærkt frem. En meget kendt Afhandling af ham er *German Schools of History* (i English Historical Review I, 1886, ogsaa udgivet særskilt); den indeholder Betragtninger over Historieskrivningens Udvikling i Tyskland i det 19. Aarh., men har mere Betydning ved enkelte træffende, originale Tanker end som Helhedsbillede. Lord A. var i de sidste Aar af sit Liv knyttet til det store historiske Foretagende, som Cambridge Universitetet er i Færd med at udgive, og hvoraf 1. Bind skal udkomme til Novbr. d. A.: *The Cambridge Modern History*; hans Død vil dog ikke skade Værket, da han mere blot havde planlagt det end egnede sig til at gennemføre det i Enkelthederne.

For Tysklands Vedkommende skal nævnes følgende afdøde: 6. Decbr. 1901 døde Karl v. Hegel, Professor i Erlangen, f. 1813, Søn af den berømte Filosof. Hans Hovedarbejder har drejet sig om Middelalderens Stadforfatninger. Efter at have udgivet *Geschichte der Städteverfassungen in Italien* 1—2. Th. (1847), der i adskillige Henseender brød nye Baner for Opfattelsen, vendte han sig til de beslægtede Forhold i Tyskland og Norden. 1891 udkom hans *Städte und Gilden der Germanischen Völker im Mittelalter* 1—2. Th., som foruden Tyskland ogsaa omhandlede de nordiske Lande, England, Holland, Belgien og Nordfrankrig, og hvor han navnlig bekæmpede den indtil da herskende Teori om Gilderne som Udgangspunktet for hele Købstædernes retslige Særstilling. For svagere regnes et af hans sidste Arbejder paa dette Omraade: *Die Entstehung des Deutschen Städtewesens* (1898). Han ledede tillige for den bajerske historiske Kommission den store Udgave af *Chroniken der Deutschen Städte vom 14. bis in 16. Jahrh.*, og udgav sin Faders Brevveksling (1—2. Th., 1887). — Franz Xaver v. Kraus, f. 1840, Professor i Freiburg i Kirkehistorie, døde 30. Decbr. 1901. I sin Ungdom var han blevet indviet til katolsk Præst, og, skønt han gik over til Universitetsvirksomhed, vedblev han dog at nære den største Interesse for de kirkelige Spørgsmaal og deltog

ivrigt paa gammel-katolsk Side i Kampen mod Ufejlbarhedsdogmet. Han har skrevet en *Lehrbuch der Kirchengeschichte*, 1—3 Bd. (1872—73) og en omfattende Biografi af *Dante* (1897), men hans Hovedarbejder samler sig om kristelig Arkæologi og Kunst, og her erhvervede han sig Autoritet som en af de største Kendere; nævnes skal hans *Realencyplopädie der christlichen Alterthümer*, 1—2. Bd. (1880—86) og især hans store Arbejde: *Geschichte der christlichen Kunst*, 1. Bd. og 2. Bd. 1.—2. Abth. 1. H. (1896 ff.); det blev ikke fuldført, men gaar fra Oldtiden til Begyndelsen af Renæssancen. Lige før sin Død havde han udgivet en kortere Biografi af *Cavour* (i den af frisindede katolske Lærde udgivne Samling: Weltgeschichte in Charakterbildern), hvor han gav en højst sympatetisk Skildring af denne Statsmand uden at bebrejde ham, at han gav Pavens verdslige Magt Dødsstødet. — Julius Köstlin, Professor i Teologi i Halle, f. 1826, døde 13. Maj 1902. Han var en af Tysklands anseteste Kirkehistorikere og har udgivet den største og grundigste Lutherbiografi (*Martin Luther, sein Leben und seine Schriften*, 1—2. Th., 1875). — Paul Scheffer-Boichorst, f. 1843, døde 17. Jan. 1902 som Professor i Berlin efter fra 1876 til 1890 at have været ansat i Strassburg. Hans Arbejder angaar aldeles overvejende Middelalderen, især Hohenstaufertiden og italienske Forhold; han var stærkt paavirket af Ficker, og hans kritiske Studier er som Regel værdifulde; stor Strid vakte en Tid et Skrift om den florentinske Historieskriver *Dino Compagni* (1875), hvis Værk han vilde reducere til en senere Forfalskning. Han medvirkede ved Nybearbejdelsen af Böhmers Regesta imperii 1125—1198 og fra 1871 ved Udgivelsen af Monumenta Germaniæ.

I Holland døde 11. Jan. 1902 Cornelius Petrus Tiele, f. 1830, indtil Aaret før sin Død Professor i Religionshistorie og Religionsfilosofi i Leiden og anset for en af de dygtigste Repræsentanter for det religionsfilosofiske Studium i Nutiden; et af hans Hovedværker er af F. Buhl 1884 oversat paa Dansk m. Titel: *Kortfattet Religionshistorie*. — I Italien døde Cesare Paoli 20. Jan. 1902; han var Professor i de histo-

riske Hjælpevidenskaber ved Istituto di studi superiori i Firenze og har ydet mange vigtige Arbejder over Palæografi og Diplomatik; en Tidlang var han Udgiver af Tidsskriftet: *Archivio storico Italiano.*

Den til Foraaret 1902 berammede *internationale historiske Kongres* i Rom (se S. 210) er bleven aflyst.

Professor Edvard Holm har af sit store Værk: *Danmark-Norges Historie 1720—1814* udgivet 4 Bd. 1—2. Afd.'s 1. Hefte (1902), omfattende Tiden 1766—72. Vi haaber at komme tilbage til en nærmere Omtale af dette saa vigtige Arbejde. Det samme gælder det nysudkomne 5. Bd. af Professor Dietrich Schäfer's *Geschichte von Dänemark*, der behandler Frederik II's og Kristian IV's Historie (Gotha, 1902). Et andet Bidrag til Kristian IV's Historie foreligger i Oberst Axel Larsen Liljefalks nu afsluttede, paa arkivalske Studier grundede Skrift: *Kejserkrigen*, hvoraf 2. Afsnit er udkommet i Aar.

Professor Yngvar Nielsen i Kristiania har udgivet en stor Biografi: *Lensgreve Johan Caspar Herman Wedel Jarlsberg 1779—1840*, 1—3. D. (Chrania, 1901—02). Den er for Begyndelsens Vedkommende en gennemset ny Udgave af hans Skrift fra 1888: Grev Herman Wedel Jarlsberg og hans Samtid; men dette omfattede kun Tiden til 1813. Helt nyt er saaledes det her omtalte Værks 2. og 3. Del, og det tilfører vor Viden baade om Begivenhederne 1814 og om Norges Historie indtil 1840 en overordentlig stor Berigelse.

Dr. Léon Pineau, der for nylig er bleven udnævnt til Professor i tydsk Sprog og Litteratur ved Universitetet i Lyon, har udgivet andet Bind (584 Sider) af sit Værk: *Les vieux chants populaires scandinaves. Étude de littérature comparée. (II. Époque barbare. La legende divine et héroique)*, Paris 1901. Enhver Nordbo maa glæde sig over den Varme, hvormed Forf. omfatter sin Opgave, og den Sikkerhed, hvormed han læser de nordiske Kilder; man kan vanskeligt oplede en Bogstavfeil i hans lange Gjengivelser af nordiske Texter, og man forbauses ofte over, hvor rigtigt han har forstaaet mangt et dunkelt Udtryk, der tilmed maaske var underligt stavet

eller i en vanskelig Dialekt. Hans Værk er derfor en udmærket Hjælp for Franskmænd til Kundskab om vore Folkeviser; det udførlige, veiledende Register vil desuden yde en fortrinlig Bistand ved litteraturhistoriske og kulturhistoriske Undersøgelser.

Ved vor Omtale af første Bind udtalte vi en Tvivl om, at Forf.'s Hovedresultat vilde finde Tilslutning. Dette er slaaet til. Professor Pineaus Bog er rundt om bleven modtaget af Videnskabsmændene med megen Ære; man har uvilkaarlig faaet Sympathi for den aandfulde, enthousiastiske Lærde; men saavel Litteraturhistorikerne som Folkloristerne have vægret sig ved at gaa ind paa hans Antagelse om, at Viserne skulde være ikke blot ældre end Eddasangene, men stamme fra en graa Urtid og paa mange Maader afspeile en forhistorisk Kultur. Det samme Grundsyn kommer igjen i det nye Bind; men det forekommer os ikke, at de her givne Undersøgelser over Trylle- og Kæmpeviser have tilveiebragt et sikrere Fodfæste for hans Opfattelse.

Dette er naturligvis en Hovedmangel og beklageligt. Til Gjengjæld ville Læserne af Værket — foruden at høste Nytte af den Kundskabsmængde, som Forf. besidder — glæde sig over mangen vækkende Bemærkning og mangen træffende Sammenstilling med Folketro og Folkeskikke i fjerne Lande.

Joh. Stp.

I høj Grad til Nytte for Studiet af Frankrigs Middelalders Historie vil blive: A. Molinier: *Les Sources de l'histoire de France.* Skriftet tilsigter at give hvad Wattenbachs bekendte Værk er for Tyskland, en indgaaende Angivelse af alle de middelalderlige Kilder med Undersøgelse af deres Proveniens, Omraade, Værdi og Udgaver. Foreløbigt er udkommet 1. Del, omfattende den ældste Tid, Merovingerne og Karolingerne (Paris 1902), men Hensigten er at gaa videre til 1494.

Af Professor i Leiden P. J. Bloks meget fortjenstfulde: *Geschiedenis van het Nederlandsche Volk*, er udkommet 5. Del (1902), omfattende Tiden fra den westfalske Fred til Vilhelm III's Død (1648—1702). Foruden en Skildring af selve de store Begivenheder i denne Periode med træffende og

upartisk Vurdering og Karakteristik af de ledende Mænd, især Jan de Witt og Vilhelm III, gives der i to omfattende Kapitler Udsigter over Landets og Folkets Tilstande i social, økonomisk og aandelig Henseende, henholdsvis ved Aar 1660 og ved Aarhundredets Slutning. Forholdet til Norden er dog kun kort behandlet.

Et vigtigt Bidrag til Napoleonslitteraturen er fremkommet i England ved John Holland Rose's Værk: *The Life of Napoleon I*, V. 1—2 (London, 1901). Om der end savnes en dybere gaaende Karakteristik af Kejseren, har Bogen dog en særdeles stor Værdi ved Forfatterens meget omfattende Kundskab til den trykte Litteratur paa alle Punkter og ved hans indsigtsfulde Kritik; tillige har han i ikke ringe Grad udnyttet utrykt Stof fra de engelske Arkiver.

Rettelser.

S. 388 L. 14 f. n. 2. August læs: 31. Juli.
- 440 L. 6 f. n. (Ulfelds) læs: (Hvides).

Navneregister.

(Ved **Carl Fredstrup.**)

Aabenraa Fjord 154.
Aabo (Finland) 93.
Aaboe, Løjtn., 613 f.
Aachen 190-3.
Aagesen, Svend, 56, 63, 370 f., 374, 386.
Aahus (Sverige) 188.
Aalborg 119, 124, 132 f., 147 f., 157, 168, 175, 183, 185, 189, 217, 245, 378 ff.
Aalborg Amt 39.
Aalborg Stift 120.
Aalholm (Nysted Lands.) 528, 531, 533 f., 536, 539 f., 543, 546 f., 554 f.
Aalholm Len 540, 542.
Aarhus 125, 147, 158 f., 165, 171, 183, 189, 241, 378 f. — Aarhusgaard 176.
Aarhus Amt 39.
Absalon, Ærkebiskop af Lund, 385 f., 556-61, 565 f., 568, 572.
Acqui (ved Genova) 501.
Acton, Lord, engelsk Historiker, 627 f.
Adalbert, Ærkebiskop af Hamborg, 195, 198.
Adam af Bremen, Krønikeskriver, 72.
Adelheid, g. m. Grev Henrik af Ilenburg, 196.
Adige 478.
Agger 122 f., 125, 129 f., 132.
Aggersborg Kongsgaard (Ø. Han H.) 71, 205.
Aggersund 125.
Aggertangen 126.
Alberti, Leone Battista, italiensk Arkitekt, 459.
Albertin, Brostrup, Generalfiskal, 245, 324.
Albrecht Achilles, Kurfyrste af Brandenburg, 461-4, 478, 484, 495, 498 f., 502, 505, 508.
Albrecht der Bär, Markgreve af Brandenburg, 196 f.
Alexander III, Rolandus Bandinellus, Pave, 565, 567-72.
Algier 599, 609 ff.
Alin, O., svensk Historiker, 208 f.
Allen, F. C., Historiker, 432 f.
Allingaa 382.
Allinggaard (Svostrup S.) 231.
Alperne 77.
Alstrup (Brarup S.) 595.
Altona 600.
Amager 543.
Amerika 43.
Ammanati, Kardinal, 488.
Ancher, P. Kofod, Retslærd, 330.
Andorp, Hans v., 531.
Andræ, C. C. G., Minister, 351, 354.
Anna, g. m. Kurfyrst Albrecht Achilles af Brandenburg, 460, 498 ff.

Anna Catharina, Christian IV's Dronning, 453.
Ansbach 495, 498 f., 508. — Jfr. Frederik.
Antvorskov, Skovkloster 153, 527. — Amt 583.
Aquilonius, Bertel Knudsen, Provst, 317.
Araberne 239.
Arboga, Rigsmøder 1435 og 1436, 89.
Ariosto, L., italiensk Digter, 251.
Aristoteles 238, 320.
Armvanggaard (ved Varde) 223.
Arne, Biskop af Skalholt, 556, 568.
Arrebo, Anders, Biskop, 256, 291.
Arrivabene, G. P., italiensk Humanist, 474. — Giovanni, 474.
Ásbjarnarbúðir 74, 204.
Asbjørn, Navn, 202. — Ødanejarl 68-71, 200-4.
Askø (Fuglse H.) 539.
Aslak, Ærkebiskop af Nidaros, 82 ff.
Asmild Kloster (Asmild S.) 236, 245.
Assens 176, 189.
Atlanterhavet 611.
Augsburg 495, 500.
August, Kurfyrste af Sachsen, 420.
Augusta, Datter af Frederik II, 419.
Augustinus, Kirkefader, 571.
Augustus, romersk Kejser, 254, 281.
Avaskær (Sverige) 188.
Avignon 491.
Axelsøn, Peder, Biskop af Odense, 472, 476.
Axevalla (Sverige), Kamp 1469, 469.

Bagsværd (Gladsaxe S.) 614.
Balkanstaterne 26.
Bamberg 496, 498.
Bandinellus, Rolandus se Alexander III.
Bang, Claus, Præst, 290 ff., 328. — G., Dr. phil., 2 ff., 32, 43. — P. G., Minister, 351.
Barbara, g. m. Grev Eberhard im Bart af Würtemberg, 467.
Barbara, g. m. Markgrev Johan af Brandenburg, 462.
Barbara, g. m. Hertug Lodovico Gonzaga af Mantova, 456-70, 482, 491, 493, 499, 501, 507, 509, 511.
Barby, Andreas v., Kansler, 430. — Burchard v., Greve, 492. — Günther v., Greve, 449.
Bargum, H. F., 600 f.
Bartholin, Slægt, 221. — Chrf., Landsdommer, 242, 244 f. — Hans, Prof., 245. — Rasm., Fysiker, 218. — Thomas, Anatom, 245.
Baumann, Præst, 19.
Basse, Peder, 450.
Bayern 6, 40, 218.
Beck, Kommerceraad, 593.
Beddecher se Bötticher.
Belem, Skanse ved Elben, 121.
Bellinge (S. Kirkeby S.) 539 f.
Below, Henrik, 425, 453.
Benfeldt, Bentfeldt, Paul, Oberst, 140.
Benzon, Jac., Statholder i Norge, 605. — Peder, 244.
Bergen 84, 96. — Bergenhus 408.
Bergenhammer, Mads, Præst, 299 f.
Berlin 27, 30, 100, 104, 111 f., 231.
Bernadotte, Dynasti, 365.
Bernini, italiensk Billedhugger, 220.
Bernstorff, J. H. E., Statsminister, 575 ff., 579 f., 607, 610.
Berregaard, Justitsr., 244.
Bessel, Oberstløjtn., 137, 139.
Bielefeldt, S. J., Oberst, 618 f.
Bifra, Navn, 69.
Bifru-Kári 69.

Bille, Anders, Fodermarsk, 436. — Anders, Marsk, 137, 139 f., 143, 145-9. — Beate, g. m. Otto Brahe, 452. — Claus, 436. — Torbern, 403.
Bille-Brahe, Henr., Gesandt, 111.
Bing, Anders, 449. — Joh., Provst i Lund, 476.
Birger, Ærkebiskop af Lund, 510.
Bjergstedbrakteaterne 387.
Bjerringbro (Hjermind S.) 382.
Blakke, Blakmar (1086) 68.
Blanckenheim, David, 422.
Blidstrup (Blidstrup S.) 322.
Blik, Mikkel, 436.
Blixen-Finecke, C. F. A. B., Baron, 350.
Blod-Egil 63.
Bluhme, C. A., Minister, 101 f., 104 f., 109, 111 f., 114.
Bockel (Hannover) 195.
Boëthius, S. J., svensk Historiker, 391.
Bogense 159, 177, 189.
Bogø (Møenbo H.) 539.
Bohus 92, 408.
Boileau, fransk Digter, 214, 220, 223, 251, 254, 260-75, 287-91, 293, 295 ff., 300-27, 331.
Bologna 473 f., 490, 501, 511.
Bommelberg se v. Boyneburg.
Borch, Ole, Filolog, 218, 293.
Bording, A. C., Digter, 237, 246-51, 256, 258, 289, 291, 293, 301.
Borghetto (Italien) 479.
Borgoforte (Italien) 483 f.
Bornholm 39 f.
Borre, Agent, 587.
Bosted (Sverige) 188.
Both, L. F., Topograf, 387.
Bourgogne 495, 508.
Boursault, fransk Digter, 275 f., 279, 296.
Bowallius, R. M., svensk Historiker, 624 f.
Boyneburg(Bommelberg), Borkh. v., Staldmester, 443.
Bozen 478.
Brabant 218.
Brabenhahrer, Kaptajn, 137, 140.
Bracciano (Italien) 493, 502, 508.
Brahe, Barbara, g. m. Stig Olufsen Krognos, 496, 505. — Jørgen, 444. — Knud, 449. — Lage, 442. — Niels, 440. — Otto, 441. — Tyge, 404.
Bramante, italiensk Arkitekt, 503 f.
Brandenburg 33, 196, 455, 478. — Jfr. Albrecht, Frederik, Johan.
Branderi, Laurent., Klosterreformator, 475.
Brandin, Philip, Bygmester, 531.
Brandt, Enevold, Greve, 603, 605. — Frederik, Præst, 329.
Bremen 120, 142, 424.
Brennerpasset (Alperne) 500, 508.
Brescia 479, 481.
Breslaw, fransk Orlogsskib, 105.
Breydenbach, Chrf. v., 472.
Broberg, Jens, 228, 245. — Kirstine Marie, 241. — Magdalene, 224, 230, 235 ff. — Matth., Dr. jur., 224. — Niels, Lic. jur., 224. — Rasmus, 224.
Brock, Lave, 497, 505.
Brockdorff, L. U. H., Gesandt, 111.
Brockenhuus, Frands, 446.
Broglie, A., fransk Historiker, 209 f.
Brostrup, Jens, Ærkebiskop af Lund, 476 f., 486, 510.
Bruhn, Overjæger, 596.
Brunsvig 172, 243. — By 496, 508.
Bruun, C., hist. Forf., 393.
Bryske, Carl, 545. — Niels Ibsen, 439.
Budde, Gotzlaf, 449.

Burckard, Joh., pavelig Ceremonimester, 460, 511 f.
Burg (Ditmarsken) 195.
Buris Henriksen, Prins, 376.
Bursfeld, Kloster ved Weser, 194 f., 198 f. — Kongregationen 194.
Buschmann, Amtsforvalter, 596.
Busk, Fr., Præst, 227.
Busseby (Falster) 539.
Butte se Bøtø.
Bülow, Joach. v., 449.
Böckel (ved Minden) 195.
Böckelburg, Böcklenburg, Borg i Ditmarsken, 195.
Böhmen 466.
Bønnet (Horbelev S.) 529, 539, 543.
Børglum 71, 205 ff., 244. — Kongsgaard 75 f., 78.
Bötticher (Beddecher), Hans, svensk Generalmajor, 119, 121 f., 124 ff., 128, 130-3.
Bøtø, Butte (Veggerløse S.) 543, 547.

Camerarius, Joachim, 282.
Canitz, F. R. L., tysk Digter, 256 f., 259, 302.
Cardiot (Carioth), Chrf., 449.
Carducci, G., italiensk Historiker, 395.
Carl den Dristige, Hertug af Burgund, 493, 497.
Carl I, Konge af England, 332 f., 340.
Carl II, Konge af England, 220.
Carl VIII, Konge af Frankrig, 485, 512.
Carl, Prins af Hessen, 606.
Carl Knutson, Konge af Sverige, 84, 95, 97, 436, 490.
Carl X Gustaf, Konge af Sverige, 119, 125, 133, 138 f., 147 f., 364.
Carl XV, Konge af Sverige, 350-5.
de Cassis (Cassill), Caspar, Christiern I's Sekretær, 467.
Catharina II, Kejserinde af Rusland, 607 f.
Cats, Jac., hollandsk Digter, 250 f.
Cherbourg 110.
Christensen, C. V., Raadstuearkivar, 118 f., 123, 132-5. — Peder, Raadmand i Aarhus, 165.
Christiern I, Konge, 95, 154, 175, 179, 430 ff., 455, 457, 460-72, 475-97, 506-11, 514.
Christiern II, Konge, 97, 164, 430, 432 f., 436, 439.
Christian III, Konge, 162, 400, 403, 411, 420 f., 441 ff., 451.
Christian IV, Konge, 163, 332, 334-48, 400, 402, 454, 529, 553.
Christian (V), udvalgt Konge, 334.
Christian V, Konge, 313.
Christian VII, Konge, 519 f., 574, 578-83, 592-619.
Christian IX, Konge, 353.
Christiania 242.
Christiernsøn, Aage, 371, 383.
Christina, Dronning af Sverige, 333.
Christoffer I, Konge, 559.
Christoffer af Bayern, Konge, 95, 97, 153, 155, 178.
Classen, J. F., Industridrivende, 612.
Clausen, H. N., Minister, 366. —Jul., Bibliotheksassistent, 349 f.
Clément, Jacques, 249.
Clitzing, Albrecht, Kansler, 495.
Cohorn, Peter, 491.
Colleoni, Bartolomeo, italiensk Condottiere, 479 ff.
Colletet, fransk Digter, 296.
Colonna, Prospero. Kardinal, 470 f.
Conrivel (Gemel), Marquardus, 472.
Constantin (1157) 371.
Corneille, fransk Digter, 220, 251.
Cosmedin, S. Maria Kirke 82.
Creighton, M., eng. Historiker, 389.

Cremona 494.
Cronholm, A., svensk Historiker, 333 f.

Dalberg, Erik, svensk General, 136.
Dalby (Dalby S.) 476.
Dalby (Falkerslev S.) 547.
Dançay, Charles, fransk Gesandt, 522.
Danneskjold-Laurvigen, C. C., Greve, 610.
Dante, italiensk Digter, 296.
Dass, P., Digter, 252.
Deichmann, Barthol., Biskop, 241 f., 246, 298, 320.
Demokritos, græsk Filosof, 267.
Denimark, Christiern I's Vaabenkonge, 495.
Diepolt, Joh., 491.
Ditmarsken 195, 198 f., 475, 510. — Jfr. Rudolf.
Ditmarskerkrigen 1559, 413, 445 f.
Djem, tyrkisk Prins, 485.
Djursaa 375, 386.
Dohna, Chrf. v., 428. — Friedr. v., 416, 418, 445 f.
Dorothea, Christiern I's Dronning, 163, 455-512.
Dorothea, Christian III's Dronning, 453.
Dorothea, g. m. Hertug Magnus af Mecklenburg, 465.
Dortmund 190-3.
Dotézac, fransk Gesandt, 101, 105, 114.
Drake, Fr., eng. Admiral, 227, 264.
Dresselberg, Anders, 533 f.
Dronninglund Herred 75, 205.
Drouyn de Lhuys, fransk Minister, 100-17.
Durham, Alex., Skibskapt., 413.
Du Val, Officer, 615, 617.
Dyre, Bo, 92. — Claus, Oberstløjtn., 137, 139 f.
Dyrehaven 596.
Dryden, J., engelsk Digter, 220.

Eberhard im Bart, Greve af Würtemberg, 467.
Eckernförde 158.
Edinburgh 465.
Edzardi, tysk Orientalist, 218.
Eichsfeld (Thüringen) 498.
Eickstedt, H. H., General, 615.
Eideren 364 f.
Eiderøen 199.
Eilika, g. m. Grev Otto den Rige af Ballenstädt, 196.
Eilschow, F. C., Filosof, 330.
Elben 121 f., 198.
Elefantordenen 467 f., 493, 506.
Elfsborg 92, 339.
Elnbogen se Malmøhus.
Elrich, Daniel, tysk Officer, 345.
Endrupholm (Nykirke S.) 329.
Enegaard (Nylarsker S.) 515.
Engelbretsdatter, Dorothea, Digterinde, 291 f., 300.
Engelbrechtsson, Engelbr., 89-93.
Engelholm (Skaane) 188.
England 101, 104, 108, 110, 113, 116 f., 220, 233, 258, 333, 337, 343, 356, 379, 453, 495, 516. — Jfr. Carl, Vilhelm.
Eremitagen 355.
Erdmannsdörffer, B., tysk Historiker, 390.
Erik Ejegod, Konge, 65 f., 79.
Erik Lam, Konge, 153, 199, 373, 514.
Erik Glipping, Konge, 180, 374.
Erik Menved, Konge, 175.
Erik af Pommern, Konge, 83-6, 90-7, 438.
Erik XIV, Konge af Sverige, 97.
Erlandsen, Jac., Ærkebiskop af Lund, 559. — Niels, Gældkær, 557, 559 f.

Ermengard, g. m. Markgrev Udo III, 196 f.
Ermengard, g. m. Grev Poppo af Hinneberg, 196.
Erslev, Kr., Prof., 61, 193.
Esbern, Navn, 202. — Snare 375 f., 385 f.
Esbjørn se Asbjørn.
Eskil, Ærkebiskop af Lund, 557, 559 f., 565, 567-70, 572.
Eskjær (Grinderslev S.) 245.
Esterhazy, østerrigsk Diplomat, 112.
Europa 26, 53.
Ewald, Joh., Digter, 277.
Eyvind, Navn, 68, 204 f. — Bifra se Piper.
Eyvindarbúðir 74, 204.

Faaborg 189.
Faarup Sogn (Sabro H.) 229.
Falen, Slag 1389, 384.
Falkenberg 150, 188.
Falkenskiold, S. O., Oberst, 609, 616.
Falkerslev (Falkerslev S.) 547.
Falster 39 f., 528 ff., 535, 541, 544, 546, 552.
Falster, Chr., Digter, 262 f., 270, 329.
Falsterbo 163, 188.
Fegræus, Joh., svensk Resident, 346.
Fejø (Fuglse H.) 539.
Feldborg Sogn (Hjerm H.) 215.
Fénelon, fransk Biskop, 274.
Filelfo, italiensk Humanist, 459, 474.
Filosofow, russisk Gesandt, 607 f.
Finland 102.
Fiorini, V., italiensk Historiker, 395.
Fischer, Chr., 231, 247.
Fisker, L. H., Admiral, 612.
Fjennesløv (Fjennesløv S.) 385.
Flandern 65 f.
Flensborg 158, 160, 171 f., 182 ff., 408.
Florens 82, 220, 478, 501, 508.
Flynderup (Tikjøb S.) 538.
Fodgarden 616 ff.
Fogh, P., Etatsr., 244, 246.
Fontenay, A. N. de, Admiral, 613.
Forssell, H., svensk Historiker, 388 f.
Foscari, Doge af Venedig, 459.
Franciskanerne 458.
Frankfurt a. M. 104, 115, 218, 345.
Frankrig 25 f., 30, 43, 77, 101, 103-10, 113-7, 218, 222, 254, 280, 294, 308, 313, 452 f., 489 f., 493, 495. — Jfr. Carl, Ludvig, Napoleon.
Frederik I, Konge, 164, 428, 439, 457.
Frederik II, Konge, 163, 166, 400, 402 ff., 412, 416, 420 f., 424-9, 441, 447 f., 450 ff., 527, 529, 538.
Frederik III, Konge, 146, 251, 574.
Frederik IV, Konge, 231, 253 f., 279, 313, 320 f.
Frederik VII, Konge, 111, 353, 355, 360.
Frederik, Arveprins, 520, 615, 620.
Frederik, Markgreve af Ansbach, 498, 500.
Frederik I, Kurfyrste af Brandenburg, 455.
Frederik II, Kurfyrste af Brandenburg, 461, 463, 499.
Frederik III, romersk Kejser, 494.
Frederik, Greve i Stade, 196.
Frederiksberg 615 ff. — Slot 597.
Frederiksborg Slot 427. — Len 449.
Frederiksodde 119 f., 122, 124, 132, 134-49.
Frederiksort 105.
Frederiksværk 611.
Fredsholm (Vestenskov S.) 540.
Fridericia, J. A., Prof., 77, 132, 135 f., 139 f., 142, 144, 146.
Friedenreich, Janus, 247, 250.
Friis, Aage, Dr. phil., 519 f. — Chr., til Borreby, Kansler, 430. —

Chr., til Kragerup, Kansler, 334 f., 337. — Gregers, Oberstløjtn., 245. — Johan, Kansler, 430, 446. — Jørgen Pedersen, Præst, 251, 253, 322. — Niels Henriksen, 532, 542 f., 545.
Frisland 379.
Frode, Sagnkonge, 250.
Frydendal (Frydendal S.) 245.
Fuchs, Joh. Phil., General, 339.
Fuglse Herred 547.
Fyn 39 f., 71 f., 78, 133, 136, 142 f., 148, 441, 517.
Fædrelandet, Dagblad, 350 f.
Fæmø (Fuglse H.) 539.

Gaasekil (Sverige) 188.
Gabel, Chr. C., Overkrigssekr., 246 f., 251. — Chrf., Statholder, 251.
Galeazzo Maria, Hertug af Milano, 458 f.
Galizien 26.
Gallien 77.
Gamtofte, Toftum, Tofte (Baag H.) 517.
Gandorph, Postmester, 228.
Gardiner, S. R., engelsk Historiker, 625 ff.
Gedbæk 386.
Geertson, svensk Admiral, 148.
Geldern, Joh. v., Raadmand i Kbhvn., 426.
Gellert, F. C., tysk Digter, 274, 287.
Geminianus fra Treviso 470.
Gemel se Conrivel, Marquardus.
Gerardi, Schelmerus, Koadjutor i Wexiö, 472.
Gerhard d. Store, Greve af Holsten, 381.
Gerhard af Hemsberg 196.
Germanerne 317.
Gerner, Henr., Biskop i Viborg, 233, 235, 245, 248, 252.
Gertz, M. Cl., Prof., 77.
Gjedsergaard (Skjelby S.) 536.
Gjedstofte (Laaland) 540.
Gjordsen, Claus, Kansler, 159 f., 162, 187 f.
Glad, Søren, kgl. Enspænder, 538.
Glob, Anne, g. m. Jørgen Urne, 452.
Glückstadt 122, 140, 146, 148. — Tøjhus 343.
Gnupa, Konge, 202.
Godskalk, Fyrste af Venden, 197.
Gonzaga, Fyrsteslægt, 455, 468, 472. — Dorothea, 457. — Federico I, Markgreve af Mantova, 457, 468, 511. — Francesco, Kardinal, 456 f., 461, 463, 467 f., 472-7, 484-96, 501-11. — Gian Francesco, Markgreve af Mantova († 1444), 458. — Gian Francesco II, Markgreve af Mantova, 485, 511 f. — Gian Francesco, 475, 502. — Lodovico, Biskop af Mantova, 466. — Lodovico III, Markgreve af Mantova, 456-60, 468, 470, 478, 482 ff., 494, 501, 510 f. — Ridolfo, 475.
Gotland se Gulland.
Gottorp 497, 509.
Gottsched, tysk Forf., 224.
Gram, C. C. v., Overjægermester, 596, 604 f. — Hans, Historiker, 295.
Grathehede, Slag 1157, 369-87. — Kapel 373, 383, 387.
Gregor VII, Pave, 60, 198.
Grenaa 189, 375.
Grevens Fejde 162, 164, 178.
Griffenfeld, P., Rigskansler, 218, 237, 248.
Grinderslevkloster (Grinderslev S.) 122.
Grote, Joh., slesvigsk Klerk, 82.
Grubbe, Jørgen, 545.

Gruben, Conr., Dronning Dorotheas Skriftefader, 496, 505.
Grundtvig, Joh., Præst, 287. — N. F. S., Digter, 328.
Grækenland, Grækerne 238, 313.
Grævius, Joh. G., Filolog, 257.
Grønbek, Hans, Raadmand i Aarhus, 165.
Guarina, italiensk Humanist, 459.
Gude, H., General, 617 ff.
Gudenaa 376 f., 381 ff., 387.
Gulland, Gotland 83 f., 91, 514.
Gundesen, Jørg., Officer, 142.
Gurre 192.
Gustaf II Adolf, Konge af Sverige, 332, 334 ff., 344, 346.
Gustaf III, Konge af Sverige, 274, 581.
Gyldenstierne, Karen, t. Stjernholm, 177. — Knud Pedersen, 439, 441 f. — Mogens, 453. — Peder, 529. — Peder Knudsen, 445 f.
Günther, Greve af Schwarzburg, 402, 420.
Günther, Fr., Kancellisekretær, 347.
Gähler, P. E. v., General, 575 ff., 585, 603, 609-17.
Göswin, Joh., Staldmester, 443.
Götland 469.
Gøye, Albert, 441. — Eskild, 433. — Henning, 551. — Henrik, 439. — Mogens, 432-6, 438 f.

Haderslev 173.
Haderup (Haderup S.) 125, 131, 133.
Hadrian IV, Pave, 568.
Hald Slot (Dollerup S.) 216.
Haldstedkloster, Juellinge (Haldsted S.) 528, 530 f., 533 f., 538, 541 f., 546, 548 f., 554 f.
Haldsted Len 540, 544, 547.
Hall, C. C., Minister, 350, 354.
Halland 63.
Halleraa 387.
Halmstad 87, 95, 169, 188. — Møde 1450, 95.
Hals (Hals S.) 120 f., 129-32.
Hamborg 172, 218, 247. — Arsenal 344.
Hamborg-Bremen Ærkebispedømme 195.
Hamilton, svensk Gesandt, 350.
Hammelef, Kapt., 613.
Hamsfort, Corn., Historiker, 373.
Hans, Konge, 153, 155, 159, 162, 174, 178, 187 f., 420, 430, 432 f., 443, 457, 461, 466, 497, 512.
Hans, Søn af Frederik II, 454.
Hansen, O., Schoutbynacht, 612 f.
Hansestæderne 192 f.
Harald Hein, Konge, 57-60, 69, 200-3.
Harboøre (Harboøre S.) 124-7.
Harreslevgaard (Harreslev S.) 404.
Harthboer 73.
Hartvig, Ærkebiskop af Bremen, 196, 199.
Hatto, tysk Biskop, 70.
Hauberg, P., Museumsinspektør, 513-8.
Hauch, A., General, 610.
Haxthausen, Gr., Greve, 612.
Hegel, K. v., tysk Historiker, 628.
Heidebrecher, Kasp., Staldmester, 443.
Heidenrich, Biskop af Münster, 191.
Heilsbronn 498. — Münsterkirche 498 f., 508.
Heimskringla 200.
Heise, A., Rektor, 432 f.
Hejls (Hejls S.) 133.
Helfenstein, Ludv. v., Greve, 485.
Helgesen, Paul, 97.
Helmold, tysk Krønikeskriver, 371 f., 383.

Helprik, Greve af Ploceke, 196.
Helsingborg 153, 164, 188, 192.
Helsinge (Helsinge S.) 322.
Helsingør 156, 159 f., 168, 178, 180, 185 f., 188, 346, 614. — Hospital 538.
Helt, Vilh., Digter, 214, 258, 269, 295, 326.
Helverschou, H. C., Landsdommer, 219, 232, 281.
d'Hemmer, Bente Marie, 227.
Henrik IV, romersk Kejser, 195 f., 198 f.
Henrik af Ilenburg, Markgreve af Meissen, 196.
Henrik den Fede, Greve af Nordheim, 194 f.
Henrik, Greve i Stade († 1128), 196.
Henrik den Lange, Greve i Stade, 195, 197.
Henrik, vendisk Fyrste, 197 f.
Heraklitos, græsk Filosof, 267.
Herbst, C. F., Numismatiker, 514.
Hertensteiner (Hertrystanus), Conr., 461, 466, 509.
Hessel (Aalsø S.) 229.
Hildebrand, Emil, svensk Historiker, 521.
Hildesheim 478.
Hillerød 617.
Hime, H. W. L., engelsk Officer, 332 f., 340.
Himmerland 73.
Hinckeldey, Borger i Nykjøbing, 595 f.
Hirschholm Slot 577, 596, 614 ff. — Jfr. Hørsholm.
Hjarbæk Fjord 216.
Hjarrandasýsla 73, 200, 204.
Hjortholm (Lyngby S.) 192.
Hjørring 74, 159, 189.
Hjørring Amt 39.
Hobe, Frederik, 528, 536.
Hobro 189.
Hoffman, Georg, Ingeniør, 134.
Hoffmannswaldau, H., tysk Digter, 221, 223.
Hohenzollern, Fyrstehus, 455, 498 f., 502.
Hojer, Andr., Retslærd, 242.
Holberg, L., Digter, 214, 218 f., 242, 261-9, 276 ff., 287, 292, 314, 326 f., 329. — L., Dr. jur., 56, 61-4, 79 f., 556-73.
Holbæk 177, 188.
Holck, Eiler, Oberstløjtn., 137, 139. — Ditlev, 453, 545.
Holland 218, 543, 583, 599 f.
Holle, J. v., Officer, 402.
Holstebro 125, 155, 164, 176, 189, 215.
Holstein, A. S., Grevinde, 603. — U. A., Overpræsident, 586, 589, 605, 607.
Holsten 104, 110, 140, 144, 198 f., 346, 357, 359, 361 f., 365, 372, 407, 497, 540, 542, 608, 614.
Homer, græsk Digter, 254, 310, 324.
Hooglant, S., Admiral, 611.
Horats, romersk Digter, 254, 258 ff., 266, 272 f., 303-27.
Horbelev (Horbelev S.) 550.
Horn, svensk Adelsslægt, 491. — Fr., Digter, 294 f.
Horsens 158 f., 161, 176 f., 189, 379.
Huass, Chrf., Oberst, 120 f.
Huegelstrup (Laaland) 539.
Hugo, V., fransk Digter, 316.
Huitfeldt, Arild, Historieskriver, 81 ff., 435. — Beate, g. m. Knud Ulfeld, 452.
Hunseby (Hunseby S.) 549.
Hussiterne 455.
Husum 154.
Huth, H. W. v., General, 612.
Hveen 404.

Hvide, Otte Stigsen, 440, 632.
Hübner, østerrigsk Diplomat, 112.
Hømosen (Laaland) 550.
Høpfner, J. J., Bogtrykker, 329.
Hørsholm (Hørsholm S.) 427. — Jfr. Hirschholm.
Hørsholm Len 449.
Høyer, M. H., Kancellideputeret, 593.

Ingermanland 141.
Innsbruck 478, 508.
Island, Islænderne 56, 73, 378.
Isøre 56 f., 59.
Italien 218, 220, 458, 467, 471, 479, 487, 492, 495.

Jacob III, Konge af Skotland, 497.
Jardin, N. H., fransk Arkitekt, 604.
Jerusalem 505.
Johan Alchymisten, Markgreve af Brandenburg, 455, 460f., 475, 498f.
Johan af Brandenburg (1475) 502, 508.
Johan Cicero, Kurfyrste af Brandenburg, 496.
Johan, Hertug af Sachsen-Lauenburg, 464, 485.
Jónsson, F., Prof., 56, 58 ff., 64, 66, 68-80.
Juel, Fr., 245. — Niels, Admiral, 248.
Juellinge se Haldstedkloster.
Juleta (Sverige) 334, 342.
Juliane Marie, Frederik V's Dronning, 606, 615, 620.
Justesen, Erik, Ridefoged 130.
Juulbye, Jens, Rektor i Viborg, 217, 241.
Juvenal, romersk Digter, 259-62, 324.
Julius II, Giul. della Rovere, Pave, 491, 503 f.
Jylland 39 f., 56, 76, 118, 121 f., 134, 139, 143, 146 f., 165, 206, 216, 221, 241, 243, 367, 369, 371 f., 375, 377-81, 385, 387, 444, 538, 553, 584.
Jønsson, Ture, 97.
Jørgensen, A. D., Rigsarkivar, 62, 64, 67, 78, 369 f., 372, 375, 384, 386.

Kaas, F. C., Admiral, 611. — Mogens. 449. — Niels, Kansler, 430.
Kabbel (Nørlem S.) 244.
Kalmar 81, 83 f., 86 f., 93 f., 97, 339.
Kalmarkrigen 334, 553.
Kalmarunionen 97.
Kalundborg 188.
Karleby, Ø., (Løjtofte S.) 551.
Karleby Birk 528.
Karup Aa 125.
Kasimir, Konge af Polen, 466.
Kejserkrigen 339, 342, 553.
Kiel 105.
Kingo, Th., Biskop, 226, 248, 252, 256, 287, 293.
Kirchberg, I. v., Oberst. 402.
Kjerteminde 160, 189.
Kjær, Cancellir., 244.
Kjær Herred 75.
Kjærstrup (Fuglse S.) 551.
Kjøbenhavn 1, 3 f., 12, 16 ff., 26 ff., 30 ff., 39 f., 47-50, 70, 97, 101 f., 115, 129, 145, 153 ff., 158, 160, 177-80, 188, 224, 243, 278, 338, 344, 348, 363, 404, 409, 423, 425 ff., 450, 540, 543, 583 f., 590, 596, 600, 607, 615, 620. — Banken 586, 591, 601 ff. — Store Færgestræde 426. — Højbrostræde 425. — Lille Kongensgade 426. — Østergade 425. — Bremerholm 295. — Holmen 612 ff. — Frederiks Hospital 586. — Fødselsstiftelsen 39. — Hittebørnsstiftelsen 36. — Frue Kirke 217. — Frue Sogn 36. — Marmorkirken 604. — St. Nicolai Kirke

423, 428. — Slotskirken 420. — Ostindisk Kompagni 588. — Østerport 426. — Højesteret 615. — Hof- og Statsretten 587, 592. — Skandinavisk Selskab 367. — Slot 405, 406 f., 409, 421 f., 426, 439. — Christiansborg 603. — Operahuset 313. — Gammeltorv 425. — Tøjhuset 339, 343 f. — Universitetet 217, 496, 506, 538.
Kjøbenhavns Len 449.
Kjøge 160, 188.
Klodskov (Ønslev S.) 547.
Knud den Store, Konge, 517, 566.
Knud den Hellige, Konge, 55-80, 200-8.
Knud Magnussen, Konge, 371, 375, 378, 380.
Knud VI, Konge, 572.
Knud Lavard, Hertug, 198, 272, 371.
Knudsen, Bertel, se Aquilonius.
Knytlingsaga 55-60, 63 f., 68-79, 200-8, 370, 376, 383, 386.
Koch, L., Provst, 519.
Kokeritze, Joh., 472.
Kolding 119, 146, 165, 169, 171, 174, 176, 189, 383, 425, 440, 449.
Koldinghus 409, 429.
Koldt (Koldt S.) 292.
Kongens Bro (over Gudenaa) 382.
Kongsbak 150, 188.
Korselitze (S. Alslev S.) 529, 539, 547, 550.
Korsør 159, 188.
Krabbe, Erik, Landsdommer, 333-8, 341, 343-7. — Otto, Gehejmeraad, 246.
Krafse, Mogens, Biskop af Odense, 472.
Kraus, F. X. v., tysk Historiker, 629 f.
Krieger, A. F., Minister, 351, 354.
Krimkrigen 99 f.
Krogen Len 449.
Krogerup (Asminderød S.) 278.
Kronborg 180, 339, 407, 421, 427.
Krummedige, Alb., Biskop af Lybek, 475. — Eggert, 490 f., 495. — Erik, 91. — Henrik, 436.
Krønge Birk 528, 546.
Krøpelin, Hans, Rigsraad, 92-8.
Kyhn, Frands, Præst, 298, 322.
Köln 191, 218, 492, 497, 508.
Königshofen 500.
Köstlin, J., tysk Kirkehistoriker, 629.

Laaland 39 f., 528, 530, 541, 544 ff.
Lafontaine, fransk Digter, 220, 274 f., 281, 283.
Lago di Garda 479.
Laholm 188.
Landskrona 163, 188.
Langaa (Langaa S.) 381 f.
Lange, Erik, 449. — Hans, Landsdommer, 226 f., 236, 245, 281, 284. — Nicolai, Oberst, 247.
Langebek, J., Historiker, 69 f., 278.
Langemose (Herridslev S.) 537.
La Placette, J., reformert Præst, 222 f.
Lassen, Etatsraad, 597.
Lauenburg 104, 357, 361, 497.
Lauremberg, J., tysk Digter, 267, 295, 322.
Laxmand, Hans, Ærkebiskop af Lund, 82.
Leckow, Wulf, 449.
Lehmann, Orla, Minister, 366.
Lehnert, J. H., 287.
v. Lehsten (Leist, Leisten), Baltzer, 449.
Lemvig 125, 127, 133, 189, 244.
Lerche, Vinc., Etatsr., 235, 243, 246, 259.
Leslie, Alexander, 333.
Leyden 224.
Liffland 141.

Liliencrone, A. P. v., Friherre, 244.
Lilleaa 382.
Lillebælt 375.
Limfjorden 71 f., 75 ff., 118, 120 f., 126, 132, 205 f.
Lindenroth, Oberstløjtn., 137.
Ljuder Udo d. æ., Greve af Stade, 195. — Jfr. Udo.
Liutgard, Erik Lams Dronning, 199.
Lobrecht, Oberst, 139.
Lodi, 492. — Fred 1454, 459.
Lohenstein, D. C., tysk Digter, 221.
Lombard, Præst i Middelburg i Zeeland, 258.
London 100, 102, 115, 218, 221, 358. — Drury Lane Theater 274. — Lambeth 333. — St. Mary 332.
Lorichs, Melchior, Maler, 404.
Lossow, H. v., 241.
Louise, Datter af Frederik V, 606.
Louise, Christian IX's Dronning, 354.
Luckner, Greve, 117.
Lucoppidan, N. P., Præst, 258 f.
Ludvig XI, Konge af Frankrig, 490.
Ludvig XIV, Konge af Frankrig, 219 ff., 254, 280.
Luhe, v. d., Kammerherre, 605.
Lund 188, 379, 440, 476 f., 486 f., 509, 511, 557 f. — Domkapitel 82. — Domkirke 557. — Ærkebispedømme 82 f.
Lundbæk (Bislev S.) 130.
Lundeaarbogen 370-4.
Luther, Martin, Reformator, 281.
Lutter am Barenberg, Slag 1626, 339.
Luxdorph, B. W., Gehejmeraad, 251, 280, 329, 593.
Lübeck 172, 440, 463, 498, 540, 614. — Fred 1629, 340.
Lykaa (Skaane) 163, 188.
Lykke, Dorthea, 216. — Jørgen, Ritmester, 122 f., 130. — Niels, Oberstløjtn., 120, 123 f., 130. — Peder, Ærkebiskop af Lund, 82 f. — Vald., Oberst, 122, 140.
Lynderup (Lynderup S.) 216, 224, 233, 241 ff., 245, 256.
Lüneburg 497. — Møde 1071, 198.
Lyngby (Lyngby S.) 615, 617.
Lyngbygaard (Lyngby S.) 241.
Lyschander, Cl. Chrf., Histor., 293.
Lønborg, C., Rektor, 329.
Løvenbalk, Mette, 216, 218. — P. P., Præst, 216.
Løvenhielm, svensk Diplomat, 101.

Maarslet (Maarslet S.) 299.
Magnus, Navn, 205.
Magnus den Gode, Konge, 516.
Magnus, Hertug af Mecklenburg, 465.
Magnus Smek, Konge af Sverige, 173.
Maintenon, de, Mad., 220.
Mainz 240, 467.
Malmø 153, 160, 163, 166, 173 f., 178, 188, 256.
Malmøhus (Elnbogen) 409, 444.
Malpaga, Slot i Italien, 479, 481.
Malthus, T. R., engelsk Nationaløkonom, 31, 53.
Manderström, svensk Minister, 350.
Mantegna, italiensk Maler, 456 f., 459, 494.
Mantova 456, 458 f., 461, 467 f., 470-3, 477 ff., 482 ff., 490, 492 f., 499 ff., 508 f., 511 f. — S. Andrea 459, 486. — Porta di Cerese 482. — Slot 456, 494. — Jfr. Gonzaga.
Marasca, Bart., pavelig Kapelmester, 489.
Marcellus, Ærkebiskop af Trondhjem, 470.
Margrethe, Dronning, 81, 89-92, 96 f., 190 ff., 514.
Margrethe, Datter af Christiern I, 465.

Margrethe, g. m. Hertug Federico af Mantova, 483, 511.
Mariager 189. — Kloster 244.
Maribo 189, 530 f. — Kloster 552.
Markdanner, Caspar, 425, 450.
Marricke, Mejerske, 543.
Marseille 611.
Marsvin, Jørgen, 448.
Martinego (Italien) 479.
Maximus Planudes, græsk Munk, 275.
Mecklenburg 194, 453, 494, 531, 533, 540. — Jfr. Magnus.
Medicæerne 220.
Meidell, Fr., Kaptajn, 147.
Melanchthon, Reformator, 239.
Meliolus, ital. Medaillør, 482, 494.
Meran (Tirol) 478.
Meyer, Hans, Drejer, 418.
Michelangelo, italiensk Kunstner, 504.
Middelfart 155, 177, 189.
Middelhavet 611.
Middelsom Herred 321, 369.
Mieth, Michael, Officer, 343.
Milano 459 f., 479, 482 ff., 492, 494, 497. — Jfr. Sforza, Visconti.
Mildenitz, Casp., Officer, 339.
Milton, J., engelsk Digter, 220, 317.
Mirandola, la, (Italien) 483.
Molière, fransk Digter, 220, 223, 275, 278.
Molitoris, Vilh., kgl. Notar, 472, 476.
Moltke, Fr., Overhofmester, 602. — J. G., Statsminister, 612. — Ludv., Diplomat, 100-17.
Monrad, Fr., Præst, 215.
Montesquieu, fransk Forf., 316, 575.
Montfavet (Frankrig) 491.
Morel, Claude, Doctor ved Sorbonne, 262.
Mors 121-4.
Mund, Peder, 450, 545.
Munk, Ebbe, 449 f. — Ludvig, 449.
Muus, Chr., Biskop, 321.
Müller, Kaptajn, 242. — C. Paludan, Historiker, 477 f., 488. — S., Museumsdirektør, 387.
Münchhausen, Hilmar v., Officer, 417.
Münster 191 ff., 492.
Münter, Balth., Præst, 586.
Møen 595. — Navigationsskole 228. — Tugthus 593.

Nakskov 170, 175, 188, 540.
Napoleon III, Kejser af Frankrig, 107 f., 111 f., 117.
Neapel 218, 474, 492.
Neufchatel 231.
Neukirch, Benj., tysk Digter, 223.
Neumarkt (Tyskland) 500.
Newburn, Slag 1640, 333.
Neve, Joh., Finansdeputeret, 246 f.
Nicolaus V, Pave, 504.
Niels, Konge, 64 f., 198.
Nielsen, O., Historiker, 133, 518.
Nimwegen, Fred 1678, 220.
Norby, Søren, 435, 440.
Nordamerikanske Fristater 42.
Nordmark 195. — Jfr. Rudolf.
Norge 47, 60, 83 ff., 88 f., 91, 96 f., 101 f., 356, 363-6, 378, 408, 441, 576, 600, 617. — Jfr. Olaf.
Normand, Adam, 449.
Northumberland 517.
Novolonius (Nugolanus), Philippus, 493 f.
Numsen, C. F., Gehejmeraad, 614 f.
Nyborg 163, 189, 428, 615.
Nykjøbing p. Falster 188, 528, 544, 549, 554 f. — Kirke 531. — Ladegaard 536, 543. — Slot 531 f., 545.
Nykjøbing Len 528, 531 f., 536, 541.
Nykjøbing p. Mors 122, 129 f., 189.
Nykjøbing p. Sjælland 154, 158, 160, 188.

Nylarsker (Bornholm) 515.
Nürnberg 462, 498.
Nyrop, Kr., Prof., 237.
Nysted 158 f., 189, 534.
Næstved 153 ff., 160, 168, 188, 425.
Nørholm (Thorstrup S.) 229.
Nørreaa 382.
Nørre Herred (Laaland) 537, 548.
Nørre Ladegaard, Vestensborg (Nykjøbing Lands.) 536, 539, 546.
Nørresundby 120 f., 124, 128-31, 133.

Oberberg, Johan, 533.
Odense 55, 65, 68, 77, 158, 160, 175 f., 189, 428, 444. — Benedictinerkloster 486. — Franciscanerkloster 475. — St. Albans Kirke 63, 78. — St. Knuds Kirke 65, 428.
Odhner, C. T., svensk Historik., 520.
Oeder, Fr., Professor, 589.
Oeynhausen, Moritz Herm. v., Officer, 339.
Olaf den Helliges Saga 200.
Olaf Kyrre, Konge af Norge, 60.
Olaf, Ærkebiskop af Upsala, 82.
Olavius, Joh., Præst, 300.
Olrik, H., Prof., 200-8. — Jørgen, Museumsassistent, 370.
Olsøn, Peder, historisk Samler, 373.
Oluf, Konge, 88, 192.
Oluf Hunger, Konge, 64-7, 199.
Olufsen, Iver, Major, 122.
Opitz, M., tysk Digter, 251, 259.
Orderik Vital, Krønikeskriver, 67.
Ormslev (Ormslev S.) 292.
Oscar I, Konge af Sverige, 351 f., 355, 367 f.
Oslo 84.
Osnabrück 492.
Oste, Flod i Tyskland, 121.
Osten, A. S. v. d., Statsminister, 608 f., 615.
Otto, Søn af Christoffer II, 381.
Otto af Boeckell se Udo III.
Otto den Rige, Greve af Ballenstedt, 197.
Ovid, romersk Digter, 293, 324.
Oxe, Inger, g. m. Jørgen Brahe, 452. — Johan, 496, 505, 509. — Peder, 429, 450, 454. — Torben, 439.
Oxenstierna, Gabriel Bengtsson, 336. — Jöns Bengtsson, Ærkebiskop af Upsala, 491.
Oxford 218.

Padova 472. — Universitetet 218.
Pakington, Dorothy, engelsk Forfatterinde, 222.
Pálmar se Palne.
Palmerston, engelsk Minister, 116.
Palne, Pálmar (1086) 68.
Panning, J. D., Kabinetssekr., 583.
Paoli, C., italiensk Historiker, 629 f.
Papenheim, Alex. Rabe v., 453. — Borkart, Jægermester, 443, 448 f.
Palstrup (Højbjærg S.) 247, 250.
Paris 100, 109, 111 f., 116 f., 218, 221, 261, 569. — Quai d'Orsay 109.
Parsberg, Verner, Oberst, 245.
Paschalis II, Pave, 194.
Paslick, Casp., 425.
Pastor, L., tysk Historiker, 461.
Paul II, Pave, 473.
Paulli, Daniel, 293.
Paulus, Apostel, 504.
Pedersen, Chr., Historiker, 282.
Pentz, Øllegaard, 540.
Peperlow, Oberst, 245.
Perrault, Cl., fransk Forf., 319.
Perrens, F.-T., fransk Historiker, 390.
Peschiera 479.
St. Petersborg 112, 608.
Petersen, Henry, Arkæolog, 385, 387. — N. M., Historiker, 328, 331.

Petri, Olaus, svensk Historieskriver, 81, 83, 97.
Petrus, Apostel, 504.
Philip der Grossmüthige, Landgreve af Hessen, 429.
Philippi, Slag 42, 325.
Phædrus, romersk Digter, 245, 250, 274, 281-4.
Piccolomini, Æneas Sylvius, se Pius II.
Piper, Navn, 68 f. — Eyvind Bifra (1086) 67-70, 204.
Pius II, Æneas Sylvius Piccolomini, Pave, 460, 470 ff.
Platina, italiensk Humanist, 459, 473, 489.
Plógssýsla 73, 204.
Ploug, C. P., Digter, 238, 349-68.
Plov (Sorte P.) 73.
Podebusk, Erik, 444.
Pogwisch, Jørgen, 439. — L., Oberstløjtn., 137, 139.
Polen 466.
Pommern 88, 141.
Poppo, Greve af Hinneberg, 196.
Pors, Claus, til Øllingsø, 261, 319.
Port Mahon (Minorca) 611.
Poulsen, Landsdommer, 229, 244.
Prag, Raadsmøde 1618, 216.
Preen, Joach. v., Staldmester, 443.
Preussen 33, 104, 111 f., 117, 336, 353.
Propertius, romersk Digter, 250.
Præstø 164, 188.
Pröck, C. L. v., Amtmand, 596.
Pythagoras 257, 267.

Qvinctilian, romersk Forf., 281.
Qvitzow, Köne, 538.

Racine, fransk Digter, 220.
Raffael, italiensk Maler, 504.
Ragnar, Navn, 74.
Ragnarssjór 74.
Ragnarsstaðir 74.
Rahbek, K. L., Literærhistoriker, 223, 237, 256, 276, 278, 285 f.
Ramel, Henr., 417, 454.
Randers 119, 154 f., 168, 170 f., 189, 243, 369, 372, 375-82, 385 f. — Bro 376, 382.
Randers Amt 39.
Rantzau, Slægt, 245. — Breide, Statholder, 412. — Chr., Vicestatholder, 329. — Frands, Statholder, 348. — Gert, Statholder, 422. — Henr., Statholder, 540. — Joh., General, 245, 274, 298. — Jørgen Kremohn, 449. — (Ascheberg), S. C., Gehejmeraad, 575 ff., 579, 609.
Rasmussen, Peder, Finansdeputeret, 223, 241, 246.
Ravaillac, Fr., 250.
Ravensberg, Albert Ibsen, 436, 439.
Ravnsborg (Birket S.) 528.
Ravnsborg Len 547.
Ravnstrup (N. Kirkeby S.) 540.
Ravnsø (Nykirke S.) 74.
Reenberg, Navn, 215 f. — Slægt, 215. — Charlotte, 230. — Charlotte Amalie, 231. — Chr. Laursen, Ridefoged, 215. — Chr. Tøgersen, 223, 227, 229, 231, 257. — Christiane Marie, 256. — Claus Christensen, Borgmester, 215 f., 218. — Frantz, Provincial-Medicus, 217 f., 227, 301. — Fridrich, Major, 229, 245. — Jens, Rektor, 217, 224, 241 f., 245, 301. — Morten, Provst, 215, 217. — P., Provst, 217, 241. — Peder Hegelund, Borgmester, 217, 245. — (Reimerus), P., 215. — Tøger, Digter, 213-331.
Reersløv, L. C., Skuespiller, 279.
Regner, Navn, 74.
Reiersen, F., Schouthynacht, 613.

Reimerus se Reenberg.
Reinberg, Navn, 215.
Rennerg, Renior, Kirsten Klausdatter, 215.
Rensborg 199.
Resen, P., Overpræsident, 217.
Revenfeldt, Conradine, 225..
Reverdil, E. S. F., Kabinetssekr., 579, 615.
Reynebeke (Tyskland) 497.
Rhinen 218 f.
Riario, Raffaello, Cardinal, 502.
Ribe 146 ff., 167 f., 171, 173, 176, 181, 189, 291, 321, 378 f.
Ribe Amt 39.
Richardt, Chr., Digter, 238.
Ringkjøbing 74, 155, 182, 189, 215. — Fjord 74.
Ringkjøbing Amt 39.
Ringsted 188, 371, 375, 557 f.
Rist, Joh., tysk Digter, 250 f.
Ristrup (Sabro S.) 226, 229, 241 ff., 245.
Ritberg (Rethberg, Ritberch), Conr., Greve, 491 f., 507.
Rom, Romerne 77, 82, 193 f., 218, 220, 254, 261, 456 f.. 460, 470, 472, 474 f., 477 ff., 482 ff., 487, 489, 491 ff., 496 ff., 501, 504, 508, 511 f. — Cancellaria 502. — Cappella Sistina 484. — Engelsborg 503. — Anima (Hospital) 488, 490, 492. — Brigitta-Hospital 488. — S. Spirito in Sassia 482, 488 f., 504. — S. Lorenzo in Damaso 501 f. — S. Maria della Consolazione 504. — S. Maria Nuova 504. — Peterskirken 488, 503 f. — Lateranet 504. — Palatium Cameræ 484. — Petersplads en, 484. — Ponte Molle 502. — Porta del Popolo 502. — Scala regia 484. — Vaticanet 484, 503 f., 508. — Papegøjeværelset (Vaticanet) 503. — Loggia della Benedizione (Vaticanet) 503.
Romanino, Girolamo, italiensk Maler, 481 f.
Ronneby (Sverige) 188.
Rose, Chr., Digter, 298.
Rosenfeld, Kloster ved Stade, 196 f.
Rosengaard, Chrf., 531, 545. — Jørgen, 440.
Rosenkrantz, Erik Ottesen, 444, 447. — Fr. Chr., Statsminister, 606. — Holger Ottesen, 413, 442. — Jacob, 449. — Jørgen, Rigsraad, 453. — Jørgen, Oberst, 137, 139. — Niels Eriksen, 432 f., 438.
Rosenow, Gertrud, 540 f.
Rosenørn, M. H., Minister, 375, 387.
Roskilde 151, 153 f., 156, 158, 161, 185, 188, 371, 373, 375, 385, 408. — Fondens Bro 385. — Kongsgaard 375, 385 f. — Trinitatis Kirke 385. — Helligtrekongers Kapel 162. — Domkapitel 188, 538.
Roskildekrøniken 370-3.
Rostgaard, Fr., Oversekretær, 225, 244 ff., 251, 253, 278 ff., 295, 298, 324.
Rostock 172, 545.
Rostock, Mads, Præst, 291.
Rothe, C. P., Landsdommer, 584. — Tyge, Forfatter, 584, 589.
Rousseau, J. J., fransk Forf., 264.
Rovere, Giuliano della, se Julius II.
Roveredo (Italien) 500.
Rud, Otte, 446.
Rudbjerg (Haldsted S.) 538 f.
Rudkjøbing 189.
Rudolf af Habsburg, tysk Konge, 157.
Rudolf, Greve af Ditmarsken, 195.
Rudolf II, Greve af Ditmarsken, 196, 199.
Rudolf I, Markgreve af Nordmark, 196.

Rusland 26, 103, 107 f., 110, 112 f., 115, 141, 355, 359, 362, 367, 441, 608 f. — Jfr. Catharina.
Rydaarbogen 370-4.
Rydberg, O., svensk Historiker, 97.
Ryomgaard (Marie Magdalene S.) 244, 246.
Rytter, Poul, 242.
Rømeling, H. H., Admiral, 575, 610, 613.
Rømer, Ole, Astronom, 280.
Rønnebæksholm (Rønnebæk S.) 425.
Rønninge Søgaard (Rønninge S.) 425.
Rønnov, Carl, Biskop af Odense, 486, 490. — Claus, 485, 490.

Sabro Sogn (Sabro H.) 229.
Sachsen, Sachserne 197 ff., 453 f., 483. — Jfr. Johan.
Sagen, L. C., Forfatter, 238.
Saint-Germain, C. L. de, Feltmarskal, 575.
Saldern, russisk Diplomat, 607.
Salerno 492.
Salling 73, 121 f.
Saltø (Karrebæk S.) 443.
Samsø 148.
San Benedetto (Italien) 483.
Sanckenstede, Henr., Kannik i Lübeck, 478.
Sandberg, And., Oberstløjtn., 130.
Savoyen 492, 497.
Saxkjøbing 175, 189.
Saxo (1157) 376, 386. — Grammaticus 56-9, 61 ff., 68, 70, 203, 312, 369 f., 372-87.
Schack, E. C. E., Kammerj., 574.
Schack-Rathlow, J. O., Statsminister, 575 f.
Schaldemose, Fr., Literat, 331.
Schandrup, Jac. K., Digter, 214, 242 f., 252, 321, 323.
Scharling, W., Prof., 46 f.
Scheel, Stiftamtmand, 602. — Gesandt, 608.
Scheele, L. N. v., Minister, 352 ff.
Scheffer-Boichorst, P., tysk Historiker, 629.
Scheilemberg, Greve, 491.
Schellner, Joh., svensk Ritmester, 122 f., 130, 133.
Schimmelmann, H. C., Statsminister, 598-601, 610.
Schlegel, J. E., Forfatter, 258, 329.
Schumacher, A., Kabinetssekr., 579-83, 593 f., 607 f.
Schwencke, Chrf., Officer, 339, 343.
Schwendt v. Oeringen, S., Kancellisekr., 422.
Scott, Robert, engelsk Officer, 332-44.
Scudéri, fransk Forf., 293.
Seckendorff, Sebastian v., 498.
Seefeld, Jac., 453. — Jac., Instrumentist, 414, 424.
Segeberg 498.
Sehested, Chr., Oversekretær, 246, 257. — Jacob, 447. — Jens Steen, Digter, 260, 295. — Jørgen, 449. — Steen Maltesen, 416.
Seinen 219.
Selsø (Selsø S.) 515.
Sforza, Francesco, Hertug af Milano, 459, 494.
Shakespeare, Will., engelsk Digter, 251.
Sickel, Th. v., østerrigsk Historiker, 391 f.
Siegroth, David Fr. v., svensk Officer, 344-8. — H. H., Oberst, 345.
Siemienowicz, Kasimir, polsk Officer, 345 f.
Siena 493.
Sigismund, Hertug af Tirol, 509.
Sigrid, g. m. Grev Udo III af Stade, 194, 196-9.

Silkeborg 381 ff.
Siltmann, Joh., svensk Overkommissær i Jylland, 119 ff., 127, 129.
Sixtus IV, Pave, 473 f., 484-8, 491-3, 501, 503, 506, 508.
Sjelleskovgaard se Vedelslund.
Sjólønd 59, 203.
Sjælland 3, 39 f., 59, 72, 180, 375, 385, 408, 424, 556 ff., 561 f., 563 f., 566 f., 572, 584.
Sjællands Stift 217.
Sjørind, Sævarenda (Hundborg H.) 71 f., 75, 78, 205, 207.
Skaane 56, 63, 134, 192, 371, 375, 408, 556 ff., 560 f., 563-7.
Skagen 147 f., 159, 177, 189.
Skanderborg 125, 409, 450, 542.
Skanør 163, 188.
Skeggesøn, Markus, Skjald, 79.
Skeel, Albert, 453. — Christen, 146. — Mogens, 226, 277.
Skive 122 f., 189, 321.
Skjelskør 155, 168, 181, 188.
Skjersø (Draaby S.) 229.
Skjørringe (Falkerslev S.) 529, 547.
Skotland 333, 453. — Jfr. Jacob.
Skovgaard, Hans, 446. — Joh., 446.
Skovkloster se Antvorskov.
Skriver, Hans, Borgmester, 165. — Rasm. Nielsen, Borgmester, 224.
Skrumsager (Sønder Bork S.) 231.
Slagelse 188.
Slangerup 188.
Slaverne 196.
Sleidanus, Joh., tysk Historieskriver, 227.
Slesvig, Sønderjylland 76, 159, 208, 215, 346, 357, 361 f., 365.
Slesvig By 152 f., 158, 173.
Slien 347.
Sminge (Tvilum S.) 382.
Sophie, Valdemar I's Dronning, 375.
Sophie, Frederik I's Dronning, 528.
Sophie, Frederik II's Dronning, 453, 527-55.
Sophie Amalie, Frederik III's Dronning, 528.
Sophienholm se Stadagergaard.
Sortehavet 107.
Sorterup, J., Præst, 223, 252 f., 294, 298 f., 301 f., 308, 328 f.
Sorø 531.
Sparre, Aage Jepsen, Ærkebiskop af Lund, 436. — Oluf Jepsen, 436.
Sprenger (Swartz), Henr., 461, 478.
Spøttrup (Rødding S.) 425.
Stadager (Stadager S.) 542 f.
Stadagergaard, Sophienholm, Vennerslund (Stadager S.) 536, 545 f.
Stade, Grevskab, 195-9. — Jfr. Frederik, Henrik, Udo.
Stampe, H., Retslærd, 595.
Steberch, Henr., Staldmester, 443.
Steenstrup, Joh., Prof., 69, 73, 151, 369 f., 372 ff., 384, 386.
Stege 161, 188.
Steinhöwel, Heinr., tysk Forf., 282.
Stenalt (Ørsted S.) 229.
Stensen, Niels, Naturforsker, 221.
Stilfserjoch (Alperne) 478.
Stistrup, Mag., 242.
Stockholm 81, 83, 86, 89, 100 f., 333-7, 340, 344, 366, 439. — Brunkebjærg, Slag, 491. — Rigsarkiv 135. — Skibsholmen 335. — Slot 92 f. — Vaxholm 336.
Stokkemarke Sogn (Laalands Sønder H.) 537.
Storbritannien se England.
Storebælt 182.
Storehedinge 162, 188.
Stralendörf, Hans, Hofskænk, 428.
Strassburg 493, 512.
Stricker, Major, 618.
Struensee, C. A., Justitsraad, 589, 599 ff., 612. — J. F., Kabinetsminister, 574-622.

Stub, Ambrosius, Digter, 214, 237.
Stubbekjøbing 189.
Stubberup (Herridslev S.) 537.
Stubbs, W., engelsk Historiker, 390 f.
Sture, Sten, d. æ. 505. — Sten, d. y. 97.
Suhm, P. F., Historiker, 69 f., 287, 621.
Sundby (Stadager S.) 547.
Sundtolden 110, 114, 180, 421.
Suneson, Andr., Ærkebiskop af Lund, 561.
Svaneordenen 499.
Svaning, Hans, Historiker, 97, 435.
Swartz se Sprenger, Henr.
Svave, Slægt, 177. — Jørgen, 404. — Peder, 404.
Svend Estridsøn, Konge, 57 ff., 68-71, 197 f., 202, 516 f.
Svend Grathe, Konge, 369, 371-7, 380-4, 387.
Svendborg 158, 161, 189.
Sverige 33 f., 36, 47, 59, 84, 86, 88, 91-7, 101 f., 104, 107 f., 112, 120-9, 133-49, 193, 203, 332, 335, 337 f., 345, 347, 349, 356, 363 ff., 368, 380, 436, 467, 469, 486, 491, 571. — Jfr. Carl, Erik, Gustaf, Magnus, Oscar.
Svostrup (Svostrup S.) 381 f.
Süssmilch, I. P., tysk Nationaløkonom, 32 f.
Syv, Peder, Sproglærd, 248, 293.
Syvaarskrig, d. nordiske, 165, 167, 402, 407, 417.
Sæby 148, 155, 189.
Sævarenda se Sjørind.
Søborg 188.
Søbygaard (Laaland) 551.
Söderberg, S. O. M., svensk Sprogforsker, 389.
Söderköping, Møde 1436, 84.
Søllerød (Søllerød S.) 615.
Sölvesborg (Sverige) 188.
Sömmershavn (Sverige) 188.
Sønder Herred (Laaland) 537.
Sønderjylland se Slesvig.
Sønder Ladegaard (Falster) 537, 546.
Sørup (Eskildstrup S.) 536.

Tacitus, romersk Historieskriver, 317.
Taine, H., fransk Historiker, 316.
Tangeaa 382.
Tangermünde 495 f.
Taphede 381.
Tasso, T., italiensk Digter, 251.
Tatarerne 239.
Teilmann, Chr., Amtmand, 231, 256. — T. R., Kapt., 329.
Terkelsen, Søren, Digter, 237, 258.
Tessin, svensk Statsmand, 274.
Thaarup, Fr., Statistiker, 287. — M. R., 287.
Themsen 219.
Thenner, Hieron., Kansler, 418.
Thisted 128 f., 131, 150, 155, 189.
Thisted Amt 39.
Thomsen, Chr. Jürgensen, Arkæolog, 513 ff.
Thord, Gældkær, 557.
Þórðr skori, Sysselmand, 68.
Thordsen, Axel, 234.
Thott, Axel Pedersen, Rigsraad, 82, 91. — Otto, Statsminister, 576. — Tage Ottesen, 335.
Thou, L. de, fransk Historieskriver, 227.
Thouvenel, Direktør i det franske Udenrigsminist., 102 ff., 111-4.
Thrige, S. B., Historiker, 388.
Thura, Kaptajn, 613. — Laur., Biskop i Ribe, 246, 294.
Thurø Altertavle 468.
Thy 73, 78, 121, 127, 202, 206.
Tiberen 219.

Tiberius, romersk Kejser, 227.
Tiele, C. P., hollandsk Religionshistoriker, 629.
Tilly, J. T., tysk Feltherre, 499.
Tirol 218. — Jfr. Sigismund.
Tode, C. F., Digter, 277.
Toftum, Tofte, se Gamtofte.
Tólar, Navn, 68. — Verpill, Sysselmand, 68.
Tóli (1086) 68.
Tommerup Kloster (Skaane) 188, 568, 570.
Top, Etatsraad, 612.
Torkildstrupgaard (Torkildstrup S.) 529.
Trane, Mads, Præst, 292, 298 f.
Trankebar 588.
Travendal, Fred 1700, 322.
Trediveaarskrigen 166, 215.
Trelleborg 188.
Trento 479, 500, 508 f.
Trolle, Birger, 442.
Trondhjem 256.
Trundhjemb, Claus, 291, 329.
Tustrup (Hørning S.) 245.
Tuvo, Ærkebiskop af Lund, 476.
Tvilling, Søren, 295.
Tychonius, C. L., Provst, 321.
Tyrkiet 107, 469 f., 493.
Tyrrestrup (Søvind S.) 229.
Tyskland 34, 43, 47, 104, 108, 110, 113 f., 117, 141, 156, 172, 215, 221, 294, 339, 354, 359, 361-4, 367, 379, 408, 451, 458, 474 f., 489, 537, 541. — Jfr. Frederik, Henrik, Rudolf.
Tølløse (Tølløse S.) 245.
Tønder 158 f.

Udo, Greve i Stade († 994), 195.
Udo II, Greve i Stade, 195, 198.
Udo III, Ljuder Udo, Otto af Boeckell, Greve i Stade, 194-9.
Udo IV, Markgreve af Nordmark, 196.
Udonerne, Fyrsteslægt, 195.
Ulfeld, Slægt, 529. — Hartvig Andersen, 439 f. — Jacob, 441. — Otto Andersen, 440. — Otto Stigsen, 440, 632.
Ulfstand, Byrge, 441. — Hak Holgersen, 449, 454. — Jens Trudsen, 444 f. — Niels Trudsen, 446, 449.
Ulrik, Søn af Frederik II, 422, 453.
Ulriksholm se Øens Len.
Ungarn 26.
Upsala, Rigsmøde 1435, 89.
Urbino 474.
Urne, Jørgen, 449. — Knud, 533 f., 511. — Lage, Biskop af Roskilde, 440.
Utrecht 491.

Wadskjær, C. F., Digter, 252.
Vadstena 193.
Vagrien 372.
Valdemar I den Store, Konge, 370-7, 381-5, 559 f., 570 ff.
Valdemar II Seier, Konge, 373, 514, 558.
Valdemar Atterdag, Konge, 514.
Valdemar V, Hertug af Slesvig, 173.
Valkendorf, Chrf., Rigshofmester, 429. — Jørgen, 449.
Valsø (Valsø S.) 538.
Valsøgaard (Valsølille S.) 538.
Vanbrugh, J., engelsk Digter, 274-7.
Valtellina (Italien) 478.
Varberg 150, 188, 406 f.
Varde 189, 223.
Varnæs (Slesvig) 154.
Warschau 358.
Vasa, Kettil Karlsson, Biskop af Linköping, 471.

Vedel, A. S., Historiker, 97. — P., Gehejme-Legationsraad, 99.
Vedelslund, Sjelleskovgaard (Sjelle S.) 224, 245.
Wegner, Hofintendant, 592.
Weibull, M., svensk Historiker, 623 f.
Vejlby (Vejlby S.) 549.
Vejle 161, 168, 171, 173, 176, 181, 189.
Vejle Amt 39.
Weinhold, K., tysk Germanist, 521.
Vendel, Vendle 73, 75, 77, 206.
Vendilskage 200.
Vendsyssel, Vendelboerne 70 ff., 75 f., 78, 119 f., 124, 127, 129-33, 205 f.
Venedig 218, 220, 459, 479, 497, 511.
Vennerslund se Stadagergaard.
Venstermand, Morten, 449.
Vergilius, romersk Digter, 254, 260, 310, 320, 323, 325.
Verona 500.
Versailles 220, 261.
Weser 120.
Vestensborg se Nørre Ladegeard.
Vestervig Kloster 125.
Vesteuropa 25 f., 53.
Vestindien 588.
Wexiö (Sverige) 472.
Viadana (Italien) 483 f.
Vibe, Ditl., Oversekretær, 241, 243 f., 246.
Viborg 56 f., 121, 125, 129, 132 f., 150, 153, 155 f., 162, 174, 185, 189, 216, 221, 229, 241, 372, 375-83, 586 f. — Bymark 216. — Domkapitel 377. — Domkirke 377. — Sortebrødre Kirke 216. — Latinskole 217, 241 f. — Raadhus 216. — Snapsthing 232.
Viborg Amt 39.
Viborg Stift 120.
Victor, Pave, 572.
Wielandt, Bogtrykker, 329.
Wien 104, 111, 117.
Viffert, Corf. Tønnesen, 449. — Holger Tønnesen, 449.
Vigen (Norge) 72.
Vigsnæs Sogn (Musse H.) 543.
Viingaard, Mads, 298.
Vilhelm Erobreren, Konge af England, 71.
Villadsen, P., Biskop, 216 f.
Willebrandt, Etatsraad, 612, 614.
Villestrup (Astrup S.) 245.
William af Malmesbury, engelsk Krønikeskriver, 66 f.
Wilsnack (Brandenburg) 464.
Visborg 440.
Visbykrøniken 374.
Wisch, Helrik v. d., Biskop af Slesvig, 486.
Wischow, Mattis Andre, Kapt., 342 f.
Visconti, Philippo Maria, Hertug af Milano, 459.
Wismar 133, 138.
Viterbo 485, 493, 495, 501 f.
Vittorino fra Feltre, italiensk Humanist, 458.
Vogn, Woghen (1231) 380.
Voltaire, fransk Forfatter, 580.
Wordeman, Reinh., Procurator, 318.
Vordingborg 160, 163, 188.
Vordingborg Amt 583.
Worm, Chr., Prof., 280. — Christen, Biskop, 146. — Jac., Præst, 292, 298, 301.
Wormserjoch (Alperne) 478.
Vossius, Is., hollandsk Filolog, 317.
Wrangel, C. G., svensk Hærfører, 119, 121, 124, 138 f., 143, 147 ff. — Helm., svensk General, 121, 133.
Wulf, Nicolaus, Biskop af Slesvig, 497, 505.

Wurmbrandt, Melchior v., 332, 334 ff., 342, 344.
Væ 188.

Ystad 188.

Ziegler, Fr., Oberstløjtn., 120, 123 f., 127, 129 f.

Æbeltoft 189.
Ælnoth 55, 58-71, 74-8, 201, 203, 205, 378.
Æsop, græsk Fabeldigter, 275.

Ø (Slesvig) 347.
Ødanerne 70.
Øens Ladegaard (Laaland) 549.
Øens (Ulriksholm) Len (Laaland) 535.
Ørekrog 465.
Øresund 72, 110, 421.
Ørsted, A. S., Retslærd, 353.
Øsel 412, 472.
Øster-Larsker (Bornholm) 515.
Østerrig 104, 111 f., 117, 353, 404.
Østersøen 107, 113, 141.
Østeuropa 26, 53 f.

Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskaber for og Virksomhed i Aarene 1900 og 1901.

Regnskabet for 1900.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1900	2438	Kr. 77	Ø.
2)	Medlemsbidrag	3010	— 50	-
3)	Solgte Skrifter	213	— 39	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	— „	-
	— — Carlsbergfondet	400	— „	-
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	471	— 89	-
		6734	Kr. 55	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	962	Kr. 88	Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde	1459	— 28	-
3)	Papir	285	— „	-
4)	Bogbinderarbejde	125	— 37	-
5)	Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	374	— 97	-
6)	Skrifternes Opbevaring	33	— 35	-
7)	Forskelligt	58	— 50	-
		3299	Kr. 35	Ø.
	Kassebeholdning 31. Decbr. 1900	3435	— 20	-

Regnskabet for 1901.

Indtægt:

1)	Kassebeholdning 1. Jan. 1901	3435	Kr. 20	Ø.
2)	Medlemsbidrag	2933	— „	-
3)	Solgte Skrifter	133	— 89	-
4)	Bidrag fra det Classenske Fideikommis	200	— „	-
	— — Carlsbergfondet	400	— „	-
5)	Renter af Foreningens Kapital og Kassebeholdning	584	— 55	-
		7686	Kr. 64	Ø.

Udgift:

1)	Forfatterhonorarer	996 Kr.	60 Ø.
2)	Bogtrykkerarbejde	1106 —	66 -
3)	Papir	356 —	25 -
4)	Bogbinderarbejde	103 —	10 -
5)	Tidsskriftets Omdeling og Medlemsbidragenes Opkrævning	333 —	65 -
6)	Skrifternes Opbevaring	33 —	35 -
7)	Forskelligt	33 —	54 -
		2963 Kr.	15 Ø.
	Kassebeholdning 31. Decbr. 1901	4723 —	49 -

Foreningen har i 1900 og 1901 udgivet:

For 1ste Halvaar 1900: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 2. Binds 5.—6. Hefte (S. 417—636). Marts—Oktbr. 1900.

For 2det Halvaar 1900: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 3. Binds 1.—2. Hefte (S. 1—212, L. 1—37). Decbr. 1900—Marts 1901.

For 1ste Halvaar 1901: Historisk Tidsskrift, 7. Række, 3. Binds 3.—4. Hefte (S. 213—398). Septbr. 1901.

Paa Aarsmødet 9. Maj 1901 genvalgtes Professor, Dr. J. C. H. R. Steenstrup til Medlem af Bestyrelsen. Til Revisorer genvalgtes Bibliotekar Gjellerup og valgtes, i Stedet for afdøde Bibliotekar Vahl, Statsraadssekretær Koefoed.

Paa Aarsmødet 9. Juni 1902 genvalgtes Generaltolddirektør M. Rubin til Medlem af Bestyrelsen. Revisorerne genvalgtes. Bestyrelsen bestaar nu i Oktbr. 1902 af Professor, Dr. Kr. Erslev, Professor, Dr. J. A. Fridericia, Museumsassistent, Dr. M. Mackeprang, Generaltolddirektør M. Rubin og Professor, Dr. J. C. H. R. Steenstrup. Af disse er Professor Steenstrup Foreningens Formand, Professor Fridericia dens Sekretær.

Foreningen, som 1. Jan. 1900 talte 827 Medlemmer, har ved Dødsfald og Udmeldelser mistet i 1900 41 og i 1901 43 Medlemmer; derimod er der i samme Aar indtraadt henholdsvis 22 og 16 Medlemmer. Den havde saaledes 31. Decbr. 1901 et Medlemstal af 781, af hvilke 161 betaler halvt Kontingent som Medlemmer af den norske og den svenske historiske Forening.

Fortegnelse

over

den danske historiske Forenings Medlemmer.

(September 1902.)

De med * betegnede erlægger som Medlemmer af den norske eller svenske historiske Forening kun halvt Kontingent til den danske Forening.

*Aall, Th., fhv. Bureauchef, Christiania.
*Aarnes, Boghandlermedhjælper, Christiania.
*Aars, J., Skolebestyrer, Christiania.
Adler, B. D., Grosserer.
Ahlefeldt-Laurvigen, C. J. F. Greve, Kammerherre, t. Langeland.
Ahlefeldt-Laurvigen, F. V. Greve, t. Møllerup.
Ahlefeldt-Laurvig-Bille, C. J. Grevinde, t. Egeskov.
*Almquist, J. A., Dr. phil., Stockholm.
*Ambrosiani, S., Kand., Upsala.
Ammentorp, J. L., Korpslæge, Dr. med.
Ammundsen, O. V., Professor ved Universitetet.
Andersen, J. O., Cand. theol.
Ankiær, R. A. E., fhv. Rektor, Aalborg.
*Annerstedt, C., Universitetsbibliothekar, Upsala.
Arnau, N. J. A., Kassekontrolør.
Arnheim, F., Dr. phil., Berlin.
Arup, P., Læge, Slangerup.
Aumont, A., Cand. phil.

Baagøe, C., Cand. theol., Testrup Folkehøjskole.
Bache, C. P. M., Kammerherre, Stiftamtmand.
*Bachke, A. S., Bergmester, Bodø.
Baden, N. M., Lærer, Holstebro.

Bagger, J. H., Højesteretssagfører.
Bak, Lærer, Ollerup.
*Bang, A. C., Dr. theol., Biskop, Christiania.
Bang, G., Dr. phil.
Bang, P. C., Oberst.
Bang, H. V. T. F., Sognepræst t. Kirke-Hvalsø.
Barth, A., Fuldmægtig.
Bauer, V. L., Skibskaptajn.
Bay, E., Enkefrue.
Bay, V., Overretssagfører.
Beauvois, E., Corberon, Frankrig.
Bech, J. P., Hofjægermester, Valbygaard.
Beck, J. C. T., Byskriver, Svenborg.
Begtrup, H., Folkehøjskoleforstander, Hillerød.
Behrens, C., Redaktør.
*Bendixen, B. E., Skolebestyrer, Bergen.
Benzon, V. V., Prof., Hofmedicus.
Berendsen, J. M., Toldforvalter.
Berg, Apothekbestyrer, Fuglebjerg.
*Berge, C. R., Boghandler, Christianssand.
*Bergh, J., Advokat, Christiania.
*Bergh, J., Assessor, Trondhjem.
*Bergh, K., Sorenskriver, Bergen.
*Berghman, G., Dr. med., Stockholm.
Berthelsen, C., Præst, Gjerlev.
Bertouch-Lehn, J. J. S. E., Baron, Kammerherre, t. Sønderkarle.
Besthorn, R., Dr. phil.
Bidstrup, J., Arkivskriver.
Bjerge, P., Folkehøjskolelærer, Askov Folkehøjskole.
Bing, H., Fabrikant.
Bing, A., Redaktør.
Bing, L., Vexellerer.
Birch, P. C., Plantageejer, Hellerup.
Blangstrup, J. C., Kaptajn, Redaktør.
*Blicher Holst, Christiania.
Bloch, J., Arkivsekretær.
Bloch, H. E., Direktør ved Kunstmusæet.
Bloch, V. A., fhv. Rektor.
Blom, O. E., Oberst.
Bobé, L., Arkivassistent.
Bokkenheuser, F., Prof., Skolebestyrer.
Boldt, H. W., Fuldmægtig i Finansministeriet.
Bonnesen, Fuldmægtig.
Borch, G. F., Dr. med., Prof.

Bornemann, C., Kammerjunker, Cand. jur.
Borup, L. C., Konferensraad, Borgmester.
Boserup, J. J., Læge, Borup.
Branner, C., Skolebestyrer, Ordrup.
Breinholt, N. B., Proprietær.
Bricka, C. F., Dr. phil., Rigsarkivar.
Brix, C. C., Etatsraad.
Brockenhuus-Schack, L. Greve, Kammerherre, Amtmand, Svenborg.
*Brun, C., Sognepræst, Bergen.
Bruun, A., Adjunkt, Herlufsholm.
Bruun, C. W., Dr. phil., Justitsraad, fhv. Overbibliothekar.
Bræstrup, C. L. T., Herredsskriver, Vejle.
Brønniche, H. F., Overlæge.
Budtz, T. E., Politimester, Odense.
*Bull, E., Student, Christiania.
*Burenstam, C., Minister, Tjelfrosta, Sverige.
Busk, Lærer, Odense.
Bøgh, N., Professor.
Bølling, F. A., Bogholder.

Carstens, P. A., Fabrikdirektør, Aalborg.
Casse, P., Overretsprokurator.
Cederfeld de Simonsen, C. C. S., Provst, Sognepræst t. Tyrsted.
Christensen, W., Dr. phil., Arkivsekretær.
Christensen, N. O., Grosserer.
Christensen, J. P. M. M., Kaptajn i Ingeniørkorpset.
Christensen, Lærer, Holstebro.
Christensen, O. T., Dr. phil., Professor ved Landbohøjskolen.
Christensen, C. V., Dr. phil., Raadstue-Arkivar.
Christensen, Realskolebestyrer, Vamdrup.
Christensen, J., Sagførerfuldmægtig.
Christensen, Tømmerhandler, Nykøbing p. M.
Christiansen, C. S., Arkivassistent.
Clausen, J., Bibliotheksassistent.
Clausen, H. V., Mag. art.
Clausen, E., Translatør, Lærer, Kjøge.
Cold, T. B., Expeditionssekretær i Marineministeriet.
*Collett, A., Expeditionschef, Christiania.
la Cour, L. F. B., Cand. mag., Lyngby.
la Cour, V. B. B., Stud. mag., Lyngby.

*Daae, L., Dr. phil., Professor, Christiania.
Dahl, F. J., Cand. jur.
Dahl, Kammerherreinde, Moesgaard.

Dahl, F. P. J., Sognepræst t. Kallehave.
*Dahll, L. C., Oberst, Christiania.
Dall, C. E., Kommunelærer.
Dam, C. F. E., Cand. pharm.
Damgaard, A. K., fhv. Stiftsprovst, Odense.
Danneskjold-Samsøe, Grevinde, Gisselfeld.
David, C.
Delbanco, H. V., Premierlieutenant i Ingeniørkorpset.
*Delgobe, C., Ingeniør, Christiania.
Deuntzer, J. H., Dr. jur., Konseilspræsident.
Dons, J., Kapitajn, Daurup.
Drachmann, A. B., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Dreyer, F., Justitsraad.
*Drolsum, A. C., Overbibliothekar, Christiania.

Eegholm, H. A., Grosserer.
*Ehrensvärd, A., Greve, Tosterup, Skaane.
Elmquist, A. F., fhv. Overlærer.
Elmquist, P., Skoleinspektør.
Engelsted, C. S. M. N., Dr. med.
Engelstoft, P., Stud. mag.
Erichsen, B., Cand. mag.
*Erichsen, A. E., Rektor, Stavanger.
Erslev, K., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Estrup, J. B. S., Godsejer.
v. Euch, J., Biskop.

Fabricius, K., Cand. mag.
Fenger, S., Højskolelærer, Askov.
Fenger, H. M., Lic. theol., Provst.
Fenger, L. P., Professor, Stadsarkitekt.
Feveile, R. S., Kaptajn, Klokker.
Fiedler, O. J., Distriktslæge, Assens.
Fischer, C., Entreprenør.
*Fliflet, N., Sorenskriver, Hamar.
Fogh, E., Bogholder.
de Fontenay, O. E. le Sage, Prof., Læge.
de Fontenay, F. le Sage, Stud. mag.
*Forstén, Professor, Stockholm.
Foss, E. A., Ingeniør.
Fredstrup, C., Bibliotheksassistent.
Fridericia, J. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Friis, C. C. J., Cand. phil.
Friis, P., Cand. theol., Lyngby.

Friis, A., Dr. phil.
Friis, Tandlæge, Hjørring.
Frijs, M. C. Krag-Juel-Vind-, Greve, Kammerherre, t. Frijsenborg.

Gaardboe, A., Lærer, Tislum.
Gad, G. E. C., Universitetsboghandler.
Gad, O., Boghandler.
Gamèl, A. C., Etatsraad, Grosserer.
Garde, P. S., Adjunkt, Nykøbing p. F.
Gebhardt, Dr. phil., Nürnberg.
Geleff, L., Viceskoleinspektør.
Gering, H., Professor, Kiel.
Gertz, M. C., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Gjellerup, S. M., Underbibliothekar ved Universitetsbibliotheket.
Gigas, E., Dr. phil, Bibliotheksassistent.
Goos, A. H. F. C., Dr. jur., Geh.-Etatsraad.
Gotschalk, E. G., Ritmester.
Gram, A. V., fhv. Adjunkt.
*Grandinson, K. G., Dr. phil., Lektor, Örebro.
Gredsted, H. V. S., Justitsraad, Hospitalsdirektør.
Groothoff, A. V. H., Amtmand, Rønne.
Grove, G. L., Arkivsekretær.
Grundtvig, J. D. N. B., fhv. Kontorchef.
Grüner, A. P., Højesteretsassessor.
Grünfeld, F., Prof., Dr. med., Overlæge.
Grønbech, H. F., Adjunkt, Rønne.
*Grönblad, C., Stud., Upsala.
Grønlund, Herredsfuldmægtig, Svenborg.
Gøttsche, P. V., Adjunkt, Herlufsholm.

Haagen, M. E., Frøken.
Hage, J., Godsejer, Nivaagaard.
Hage, A., Kammerherre, Hofjægermester, Oremandsgaard.
Hagen, S. A. E., fhv. Musikhandler.
Hagerup, E., Boghandler.
Halkier, H. B., Højesteretsadvokat.
Hamann, V. E., Cand. jur.
Hambro, Baron, London.
*Hammar, A. N., Sognepræst t. Allerum, Skaane.
*Hammer, Redaktionssekretær, Christiania.
Hammerich, O. J. N., Cand. phil.
Hammerich, A., Dr. phil., Docent ved Universitetet.
Hammershaimb, V. U., Provst, Sognepræst t. Lyderslev.
Hansen, H. H. E., Justitsraad, Apotheker, Hobro.

Hansen, J. T., Arkitekturmaler.
Hansen, S., Cand. mag., Vejle.
Hansen, V., Farvehandler.
Hansen, P., Folkehøjskoleforstander, Vallekilde.
Hansen, C. B. V. F. T., Herredsfoged, Lemvig.
Hansen, N., Lærer, Aaker.
Hansen, H. J., Lærer, Kjøge.
Hansen, H., Overretssagfører.
Hansen, J., Sognepræst t. Gislev.
Hansen, J. S., Sognepræst, Thisted.
Hansen, L. C., Provst, Sognepræst t. Ramløse.
Harbou, F. H. W., Oberstlieutenant i Generalstaben.
Harder, F. C. C., Justitsraad, Kasserer ved den kgl. Civilliste.
Hasselager, A. K., Overlærer, Herlufsholm.
Hauberg, P. Musæumsinspektør.
Hauch, A. G. Ø., Rektor, Roskilde.
*Hazelius, G., Stud., Upsala.
Hedemann, C. E., Gouvernør for de dansk-vestindiske Øer, Oberst.
Heering, A., Grosserer.
*Heffermehl, A. V., Provst, Sognepræst t. Ringsaker, Norge.
Hegel, J., Boghandler. *(Foreningens Kasserer.)*
Heiberg, G. T. S. R., Provst, Roskilde.
Heide, A., Etatsraad, Bankdirektør.
Heiden, F., Præst, Fredericia.
Heise, C. A. L., Dr. phil., Rektor, Viborg.
*Helland, G., Cand. phil., Bergen.
*Helmertz, H., Häradshöfding, Sala.
Hendriksen, F., Xylograf.
*Henie, C., Læge, Christiania.
Henningsen, F. P. D., Professor ved Kunstakademiet.
*Henrichsen, C., Rektor, Bergen.
Herbst, C. F., Konferensraad, fhv. Musæumsdirektør.
*Heuch, J. C., Biskop, Christianssand.
*Hildebrand, H., Rigsantikvar, Stockholm.
*Hildebrand, E., Dr. phil., Rigsarkivar, Stockholm.
Hindenburg, G. T., Overretsassessor.
Hiort, N. B., Assistent.
Hiort, H. J., Grosserer.
*Hiortdahl, T., Professor, Christiania.
Hjorth-Nielsen, Postassistent.
Hirschsprung, H., Dr. med., Prof., Overlæge.
Holberg, L., Dr. jur., Overretssagfører.
*Holck, O. E., Skoledirektør, Hamar.

Holck-Winterfeldt, G. C. F. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Fjellebro.
*Holler, J., Porsgrund.
Holm, C., Amtsforvalter, Svenborg.
Holm, O., Grosserer.
Holm, J. H. T., Læge.
Holm, P. E., Dr. phil., fhv. Professor ved Universitetet. (*Foreningens Æresmedlem.*)
*Holmberg, Højskoleforstander, Tärna, Sverige.
Holmgaard, M., Partikulier, Viborg.
Holst, J., Boghandlermedhjælper.
v. Holstein, C. F. F., Expeditionssekretær i Magistraten.
*Holta, O., Brugsejer, Skien.
Holten, J. J., Etatsraad, fhv. Birkedommer, Hørsholm.
Hoppe, J. C., Kammerherre, Amtmand, Randers.
Hornemann, G. M., Provinsarkivar.
Hoskiær, P., Borgmester, Nakskov.
Hude, Anna, Dr. phil., Arkivassistent.
*Huitfeldt-Kaas, H. J., Rigsarkivar, Christiania.
Huus, J. T. C., Seminarieforstander.
Hvass, A. N., Overretssagfører.
Hviid, C. A., Borgmester, Stege.
Høeg, J. C., Provst, Sognepræst t. Hunseby.
Høffding, H., Stud. mag.
Höhlbaum, K., Dr. phil., Professor, Giessen.
Høiby, C., Fuldmægtig.
*Hølaas, A., Foged, Sætersdalen.

Jacobsen, C., Dr. phil., Bygger, Direktør ved Kunstmusæet.
Jacobsen, E., Cand. mag.
Jacobsen, L. C. E., Kontorchef i Finansministeriet.
Jansen, P. H. G. T., Kommunelæge.
Jantzen, A. T., Sognepræst t. Gjentofte.
Jensen, H., Birkefuldmægtig, Rude.
Jensen, S. H., Distriktslæge, Fanø.
Jensen, P. G. C., Højesteretssagfører.
Jensen, F. C. C., Kaptajn, Odense.
Jensen, H., Partikulier, Haraldslund.
Jensen, C. C., Prokurist.
Jensen, C. A., Stud. mag.
Jerichau-Christensen, P. A., Kontorchef i Generaldirektoratet for Postvæsenet.
Jermiin, Kaptajn.
Jochimsen, T. C., Stadsingeniør.

Jónsson, F., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Juul, C. F. A. Baron, Kammerherre, t. Lundbæk og Mundelstrupgaard.
Juul, C. Sehestedt, Hofjægermester, t. Ravnholt.
Iversen, M., Skolebestyrer.
Jørgensen, P. J., Cand. jur.
Jørgensen, T. A. B., Herredsfoged, Odense.
Jørgensen, P., Vinhandler.

Kaalund, P. E. K., Dr. phil., Bibliothekar ved den arnamagnæanske Haandskriftsamling.
Kalkar, K. O. H. T., Pastor emeritus.
Kall, R., Premierlieutenant i Artilleriet.
Kalmer, P. E., Dr. med., Landfysikus, Christianssted.
Kampmann, H. C., Postmester, Kalundborg.
*Kardell, S. J., Lektor, Östersund.
Kauffmann, H., Overlærer, Randers.
Kielsen, S. T., fhv. Overlærer, Fredensborg.
Kier, C. L., Overretssagfører, Aarhus.
Kirchhoff, J. M. H., Kammerherre, Oberst.
Kirk, O., Cand. jur., Faaborg.
Kirketerp, M., Overretsassessor.
*Kjær, A., Bibliothekar, Christiania.
Kjær, S., Lærer, Kongsted.
Kjær, H. A., Musæumsassistent.
Klitgaard, C., Postexpedient, Aalborg.
Knudsen, J., Cand. mag.
Knudtzon, N. H., Grosserer, Fredensborg.
Koch, J. G. C. F., Konferensraad, Borgmester, Odense.
Koch, P. F., Justitiarius i Højesteret.
Koch, E. F., Dr. phil., Provst, Sognepræst t. Hovlbjerg.
Koch, H. L. S. P., Provst, Sognepræst t. Glostrup.
Koefoed, J. L. R., Statsraadssekretær.
Kofoed, C., Cand. polit.
*Koht, H., Universitetsstipendiat, Christiania.
Koppel, V., Cand. mag.
*Koren, K. B., Stiftsarkivar, Trondhjem.
Kraft, A., Dr. phil., Assistent ved Fængselsvæsenet, Horsens.
Krag, O., Cand. jur.
Krag, P. R., Kammerherre, Direktør for Udenrigsministeriet.
Kranold, C. J. C. F., Kammerherre, Generalmajor, Aarhus.
Krarup, A., Bibliotheksassistent.
Krarup, J. F., fhv. Registrator.
Kring, K. C., Sognepræst t. Kobberup.

Kringelbach, G. N., Arkivar i Rigsarkivet.
v. Krogh, C. C., Kammerherre. Ritmester.
Kruse, M., Institutbestyrerinde.
Krüger, C. J., Prof., Skolebestyrer, Helsingør.
Kühle, S. A. v. d. Aa, Kaptajn, Bryggeridirektør.

Langballe, J. E., Prokurator, Randers.
Lange, Nanna, Cand. mag.
Langkilde, H. P. E., Etatsraad, Juulskov.
Langkilde, C. V., Partikulier.
Larsen, M., Cand. phil., Horsens.
Larsen, A., Kunstmaler.
Larsen, Lærer, Nysted.
Larsen, H. F., Overretssagfører.
Larsen, V. L., Stiftsprovst, Viborg.
*Lassen, W., fhv. Bureauchef, Christiania.
Lassen, J. M., Oberst i Artilleriet.
Lassen, J. S. V., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Lauridsen, P., Skoleinspektør.
Lauritzen, W., Stud. mag.
Laursen, L. R., Arkivsekretær.
Lautrup, C. L. A., fhv. Overretsassessor, Viborg.
Lemche, J. H., Læge, Lyngby.
Leschly, M., Oberst.
Levin, P. T., Dr. phil.
Liisberg, H. C. Bering, Inspektør ved Rosenborg-Samlingen.
Liljefalk, A. Larsen, Oberst, Fredericia.
Lind, H. Ø., fhv. Adjunkt, Randers.
Lind, B., Enkefrue.
Lind, H. D., Sognepræst t. Rynkeby.
Lindberg, A. V., Etatsraad, Bogholder i Ordenskapitlet.
Lindbæk, J. P., Cand. mag.
*Linder, N., Lektor, Stockholm.
Linnemann, A., Overretssagfører.
*Ljunggren, G., Professor, Lund.
Lorenzen, L. J. v. d. Hude, Assistent ved Statsbanerne.
Lorenzen, M., Mag. art.
Lorenzen, V., Cand. mag.
Lorenzen, H. R. Hiort-, Etatsraad, Stiftsskriver, Roskilde.
*Lous, K., Højesteretsadvokat, Christiania.
*Lund, Th., Boghandler, Laurvig.
Lund, T. P., Borgmester, Aarhus.
*Lund, A. D., Forstmester, Namsos, Norge.
Lund, B., Frøken.

Lund, E. F. S., Musæumsinspektør.
Lund, O., Kancelliraad, Herredsfuldmægtig, Silkeborg.
Lund, C. C., Postinspektør.
Lund, H. C. A., Professor.
Lund, T., Dr. phil., Professor.
Lund, F. C., Proprietær, Aldersro.
Lund, W., Stationsforstander, Vedsted.
Lundbye, C. P. C., Mag. art.
*Lundgreen, Cand. mag., Christiania.
*Lundgren, F., Grosserer, Christiania.
Lunn, V., Ingeniør.
Lybecker, J. L., Boghandler.
Lyngbye, E., Kaptajn i Artilleriet.
Lyngbye, C. A., Skolebestyrer.
Løffler, J. B., Professor.
*Løvvig, C., Lensmand, Førde, Norge.

Maarssøe, Folkehøjskoleforstander, Aarhus.
Mackeprang, M., Dr. phil., Musæumsassistent.
Macqueen, J. R., Brookhouse, Sussex, England. (Livsv. Medl.)
Madsen, Lærer, Vestkilde.
Madsen, E., Oberst.
Mansa, C., Godsejer, Mors.
Marstrand, J. N., Raadmand.
*Martens, A., Sanitetskaptajn, Bergen.
*Matthiesen, L., Frøken, Christiania.
Matzen, H., Dr. jur., Professor ved Universitetet.
Meidell, F., Kaptajn.
Meinert, A. V., Pastor emeritus.
Melbye, C. C., Cand. jur., Skelskør.
Melchior, M., Grosserer.
Meldahl, F., Kammerherre, Prof. ved Kunstakademiet.
*Mellbye, J. E., Gaardbruger, Grefshejm, Norge.
Melsteð, B. T., Arkivassistent.
*Meyer, T., Godsejer, Christiania.
Meyer, E., Kontorchef i Nationalbanken.
Meyer, C., Overretssagfører.
Meyer, M. A., Overretssagfører.
*Michelsen, J. A., Konsul, Bergen.
Michelsen, P., Privatsekretær, Orebygaard.
*Moe, Stud. philol., Trondhjem.
Moffat, Alex. C., Swansea, England.
*Mohr, C., Bergen.
Mollerup, W., Dr. phil., Direktør ved Nationalmusæet.

Moltke, F., Kammerherre, Birkedommer, Fredensborg.
Moltke, F. C. Greve, Kammerherre, t. Bregentved.
Moltesen, L., Dr. phil.
*Montan, E. W., Dr. phil., Professor, Stockholm.
Mossin, A., Cand. mag., Svenborg.
Munch, P., Dr. phil.
Munck af Rosenschöld, Kand., Lund.
*Munk, S., Adjunkt, Stavanger.
*Munthe, C. O., Oberstlieutenant, Christiania.
Müller, V., Cand. mag.
Müller, V. C. T., Kontorchef i Overformynderiet.
Møller, A., Bogholder, Faaborg.
Møller, N., Cand. jur.
Møller, H. L., Dr. phil., Skolebestyrer.
Møller, E., Grosserer.
Møller, F., Grosserer.
Møller, T. C. F., Sognepræst t. Birkerød.

*Naumann, E., Stud., Gøteborg.
Neergaard, G. V., Cand. jur., Aarhus.
Neergaard, N. T., Direktør.
Neergaard, A. M. E. A., Kammerherreinde, Gunderslevholm.
Neergaard, C. P., Musæumsinspektør.
Nellemann, S., Højesteretsadvokat.
Nellemann, J. M. V., Dr. jur., Nationalbank-Direktør.
Nielsen, F. K., Dr. theol., Biskop, Aalborg.
Nielsen, E., Boghandlermedhjælper.
Nielsen, J., Lærer.
Nielsen, H., Overretssagfører.
*Nielsen, Y., Dr. phil., Professor, Christiania.
Nielsen, A., Skolebestyrer, Fakse.
Nielsen, H. Holten-, Formand for Patentkommissionen.
*Nissen, Cand. jur., Christiania.
Nisted, M., Skolebestyrerinde, Randers.
Nutzhorn, H., Cand. theol., Askov Folkehøjskole.
Nyborg, J. P., Kaptajn, Aalborg.
Nyholm, C. C. V., Højesteretsassessor.
Nyrop, C., Professor.
*Nyström, J. F., Lektor, Upsala.

*Odhner, C. T., Dr. phil., fhv. Rigsarkivar, Stockholm.
Oldenburg, V., Overpræsident.
Olesen, A., Sagfører, Nørre-Sundby.
Olrik, A., Dr. phil., Docent ved Universitetet.

Olrik, H., Dr. phil., Prof., Forstander for Statens Lærerkursus.
Olrik, P. C. S., fhv. Konsul. (Livsvar. Medl.)
Olrik, J., Musæumsassistent.
Olsen, A. M. D., Lærerinde.
Olsen, F., Postkontrollør.
Olsen, C. C., Postmester, Kolding.
Olufsen, M., Frue.
Oppermann, A., Professor ved Landbohøjskolen.
Ostenfeld, J. S. M., Cand. mag.
*Otto, A., Kontorchef, Christiania.
Ottosen, J., Cand. mag.
Oxholm, C. A. G. O'N., Kammerherre, Hofjægermester, Rosenfeld.

Paludan, H., Overretssagfører.
Paludan, J., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Pappenheim, M., Dr. jur., Professor, Kiel.
*Paus, C., Proprietær, Christiania.
*Pedersen, T., Adjunkt, Drammen.
Pedersen, R., Professor ved Universitetet.
Petersdorff, C. A. Greve, Kammerherre, t. Røepstorff.
Petersen, K. T., Apotheker.
Petersen, P. T., Cand. mag., Odense.
Petersen, Lærer, Odder.
Petersen, T. E., Konferensraad.
Petersen, J., Dr. med., Professor ved Universitetet.
Petersen, Skoleinspektør, Allinge.
Petersen, P. N., Sognepræst.
Petersen, R., Sognepræst t. Grevinge.
Philipsen, G., Cand. jur.
Piper, V. C., Bagermester.
Plesner, J., Skolebestyrer, Birkerød.
Plum, P. A., Dr. med., fhv. Professor ved Universitetet.
Pontoppidan, L., Kammerherre, Oberst, Helsingør.
Poulsen, R., Gaardejer, Skjelby.
Povlsen, A., Folkehøjskoleforstander, Ryslinge.
*Prebensen, N. C. G., Amtmand, Arendal.
*Probst, Chr., Bergen.
Pürschel, V., Cand. jur.

Randrup, F. E. M., Prokurator.
Rasmussen, O., Gaardejer, Islemark.
Rasmussen, S. J., Kaptajn.
Rasmussen, Sagførerfuldmægtig, Aalborg.
Rasmussen, R. A., Sognepræst t. Kongerslev.

Reedtz-Thott, K. T. T. O. Baron, Gehejmekonferensraad, t. Gavnø.
Reinau, C. A., Provst, Sognepræst t. Glumsø.
Reitzel, C., Boghandler.
Reitzel, Th., Boghandler.
Repholtz, M. G. P., fhv. Højesteretsassessor.
Ricard, C. F., Departementschef i Justitsministeriet.
Richter, J. C. L., Sognepræst t. Vejen.
*Ring, L., Korpslæge, Christiania.
Rist, P. F., Oberstlieutenant.
Rockstroh, K. C., Premierlieutenant.
Rohmell, O. J., Dr. med., Overlæge ved St. Hans Hospital, Roskilde.
Rosendal, H., Folkehøjskoleforstander, Lyngby.
Rosenstand, F. V. F., Geh.-Etatsraad, Kabinetssekretær hos H. M. Kongen.
Rosenørn-Lehn, Baronesse.
Rosenørn-Teilmann, I. C., Frøken, t. Stamhuset Nørholm.
Rubin, M., Generaltolddirektør.
Ræder, J. G. F., Justitsraad, Kontorchef under Kjøbenhavns Magistrat.
Rømer, S. N., Skibsmægler.
Rørdam, T. S., Dr. theol. & phil., Biskop.
Rørdam, H. F., Dr. phil., Sognepræst t. Lyngby.

*Sagen, L. C., Overlærer, Christianssand.
Salomon, J., Bibliothekar ved Raadhusbibliotheket.
Sarauw, G. L. F., Musæumsassistent.
*Sars, J. E., Dr. phil., Professor, Christiania.
Scavenius, H. S. B. E., Hofjægermesterinde, Basnæs.
Scavenius, L., Kammerherreinde, Gjorslev.
*Scheel, A. V., Højesteretsassessor, Christiania.
Scheel, F. C. R. Greve, Kammerherre, t. Stamhuset Rosenkrantz, Rygaard.
Scheel, L. V., Pakhusforvalter.
Schiøth, A., Lærer, Melløse Skole (Skævinge).
Schiøtt, F. H., Cand. polit.
*Schjøth, H., Overlærer, Christiania.
Schmidt, L. F., Adjunkt, Horsens.
Schmidt, S. S. V., Bogholder.
Schmidt, L. H., Pastor emeritus.
Schmidt, V., Dr. phil., Prof., Docent ved Universitetet
Schoning, H. O., Mag. art.
Schou, C., Frk., Stud. mag.
Schrøder, L., Folkehøjskoleforstander, Askov.
Schwanenflügel, H., Dr. phil.

*Schybergson, M. G., Professor, Helsingfors.
*Schück, H., Professor, Upsala.
Schäfer, D., Dr. phil., Professor, Heidelberg.
Schøller, C. E. A., Jægermester, t. Margaard.
Schønberg, K., Boghandler.
*Schøning, S. J., Telegrafbestyrer, Larvik, Norge.
Secher, V. A., Dr. jur., Herredsfoged, Nakskov.
Sehested, Th., Frøken.
Sehested, H., Kammerherre, t. Stamhuset Broholm.
*Selmer, J., Byfoged, Hammerfest.
Simonsen, O., Cand. mag., Vejle.
Simonsen, D., Overrabbiner.
*Skjoldborg, J. G., Amtmand, Christiania.
Skousen, O. P., Lærer, Vennebjerg (Kjerrumgaard).
Slomann, E., Skolebestyrer.
Smith, S. Birket, Dr. phil., Overbibliothekar ved Universitetsbibl.
Sporsén, S. N. E., Fuldmægtig i Kultusministeriet.
Stage, C., Boghandler.
Stage, G., Læge.
*Stang, E., Højesteretsassesor, Christiania.
Starcke, C. N., Dr. phil., Skolebestyrer.
*Steen, F. M. B., Justitssekretær, Bergen.
Steenstrup, M. G. G., Dr. phil.
Steenstrup, J. C. H. R., Dr. jur. &. phil., Professor ved Universitetet.
Steffensen, H. C., Generalauditør.
Stemann, G. C. V. H., Kammerjunker, Stiftamtmand, Ribe.
Sthyr, H. V., Dr. theol., Biskop, Odense.
*Stille, A., Docent, Lund.
Storck, H. B., Professor, Arkitekt.
*Storm, G., Dr. phil., Professor, Christiania.
Struer, H., Laboratorieforstander.
Stryhn, H. C., Cand. mag.
Strøm, V. R., Adjunkt, Aalborg.
Strøm, R., Etatsraad, Nationalbank-Direktør
Strøm, Th., Overlærer, Jægerspris.
Svegaard, P., Boghandler, Sorø.
Svendsen, N. S., Sagfører, Ringsted.
*Sylwan, O., Professor, Göteborg.
Sylow, N. C. H., Dr. jur., Birkedommer.
Søltoft, M. B., Frøken, Aalborg.
Sørensen, C. T., Kaptajn.
Sørensen, E., Læge, Tømmerby.
Sørensen, N., Lærer, Frederikshavn.
Sørensen, A., Prof., Skolebestyrer, Hobro.

Historisk Tidsskrift,

Syvende Række,

udgivet

af

den danske historiske Forening,

ved dens Bestyrelse.

Redigeret

af

J. A. Fridericia,
Foreningens Sekretær.

Tredje Bind.

Kjøbenhavn.
Bianco Lunos Bogtrykkeri.
1900—1902.

Tage Hansen, Prof., Overlæge, Aarhus.
*Tamm, O., Godsejer, Tvetaberg, Sverige.
Tang, N., Folkehøjskoleforstander, Elev Højskole.
*Taranger, A., Professor, Christiania.
Tarp, J. S., Sognepræst t. Lunde.
*Taube, B. Friherre, fhv. Arkivar i Rigsarkivet, Stockholm.
Teisen, K., Advokat, Filadelfia.
*Thaulow, F., Læge, Skjærdalen, Ringerige.
Thelin, C., Frue, Tärna, Sverige.
Therkelsen, S., Frøken, Horsens.
Thiele, J. R., Inspektør ved den kgl. Kobberstiksaml.
Thiset, A., Arkivar i Rigsarkivet.
Thomassen, C. F., Kancelliraad, Seminarieforstander.
*Thomle, E. A., Arkivar, Christiania.
Thomsen, V., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Thorkelin, B. F. J., Oberst.
Thorkildsen, Kand., Porsgrund.
Thorsen, P. K., Mag. art.
Thorsøe, A., Dr. phil.
*Thrap, D., Sognepræst, Christiania.
Thrige, J. P. B., Adjunkt.
Thygesen, J., Cand. jur., Lykkesgaard.
Thygesen, V., Cand. mag.
Tommerup, P, Sognepræst t. N.-Tranders.
Topsøe, H. F. A., Dr. phil., Direktør.
Torm, E., Frue.
Torup, J. F., Cand. philol.
Trier, C. A., Cand. mag., Faaborg.
Trier, H., Cand. phil.
*Trolle-Bonde, C. Greve, Trolleholm, Sverrig.
Tuxen, A. P., Oberstlieutenant.
Tuxen, S. L., Dr. phil., Skolebestyrer.
Tvermoes, R., Etatsraad, Nationalbank-Direktør.

Ulrik, A., Kredslæge.
*Urbye, C. A., Sorenskriver, Eker, Norge.
Urne, A., Fuldmægtig i Finansministeriet.

Waage, G. H., Cand. jur.
*Wachtmeister, H. G. Greve, Årup, Sverige.
Wad, G. L., Provinsarkivar, Odense.
Wad, C. D., Stationsforstander, Vejen Station.
Valentiner, M., Frøken.
Valeur, J., Direktør, Odense.

Valeur, C. T., Enkefrue.
*Varenius, O., Lic. phil., Upsala.
Wassard, C. S., Etatsraad, Overretssagfører.
*Wedberg, J. O., Justitieråd, Stockholm.
Vedel, E., Kammerherre, Amtmand, Sorø.
Vedel, P. A. F. S., Dr. jur., Geheimekonferensraad.
Weeke, F. H. C., Underbibliothekar ved det st. kgl. Bibliothek.
*Weibull, L., Docent, Lund.
Weitemeyer, H., Mag. art.
West, F. J., Arkivassistent.
*Westling, G. O. F., Rektor, Sundsvall.
*Westrin, T., Dr. phil., Arkivar i Rigsarkivet, Stockholm.
*Westrum, A., Adjunkt, Levanger, Norge.
Wichmann, J. V., Dr. med.
Wiese, K. P. J., Adjunkt, Sorø.
*Wieselgren, H., fhv. Bibliothekar, Stockholm.
Wilhelmsen, C., Boghandlermedhjælper.
Villumsen, H., Folkehøjskoleforstander, Bælum.
Wimmer, L. F. A., Dr. phil., Professor ved Universitetet.
Vind, S. G. H., Kammerherre, t. Sanderumgaard.
Wineken, O., Borgmester, Bogense.
Winding, A., Kommunelærerinde.
*Winther, T., Overlærer, Drammen.
*Vogt, L. J., Toldinspektør, Frederikshald.
Worm, V., Fuldmægtig i Landbrugsministeriet.
Wroblewski, O. B., Boghandler.
Wulff, L. E., Departementschef i Landbrugsministeriet.
van Wylich, P. F. N., Straffedommer.
*Wæringsaasen, H., Gaardbruger, Elverum, Norge.

Zahle, N., Institutbestyrerinde.
Zahrtmann, M. K., Læge.
Zerlang, J., Sognepræst t. Gram, Sønderjylland.
Zeuthen, L., Overretssagfører.
Zytphen-Adeler, C. Baron, Arkivar i Udenrigsministeriet.

Øllgaard, F. A. M., Birkedommer, Hillerød.
Østerberg, F., Cand. phil.

Kjøbenhavn. Adelig Klub.
Arbejderforeningen af 1860.
Folkebibliothekernes Læsestuer (3 Expl.).
Garnisonsbibliotheket.
Genealogisk Institut.
Generalstaben.
Handels- og Kontoristforeningen.
Højesteret.
Industriforeningen.
H. M. Kongens Haandbibliothek.
Krigsministeriets Bibliothek.
Kvindelig Læseforening.
Metropolitanskolen.
Musaion, Læseselskab.
Nationalmuseets 2. Afdeling.
Officersskolen.
Provinsarkivet for Sjælland.
Raadhusbibliotheket.
Regensens Læsestue.
Rigsarkivet.
Rigsdagens Bibliothek.
Skandinavisk Antikvariat.
Statens Lærerkursus.
Statens statistiske Bureau.
Studenterforeningen.
Studentersamfundet.
Udenrigsministeriet.
Universitetets filologisk-historiske Laboratorium.
Aalborg Garnisons Officers-Bibliothek.
Kathedralskole.
Aalesunds højere Almenskole*.
Aarhus Garnisonsbibliothek.
Kathedralskole.
Statsbibliothek.
Akureyri Amtsbibliothek.
Askov Folkehøjskole.
Bergen. Den gode Hensigt, Selskab*.
Kommunebibliothek*.
Musæum*.
Bonn. Rohrscheid u. Ebbecke, Buchhandlung.
Christiania. Athenæum*.
Det Deichmanske Bibliothek*.
Den norske Generalstabs Bibliothek*.
Det kgl. norske Rigsarkiv*.

Storthingets Bibliothek*.
Kathedralskolen*.
Det kgl. norske Frederiks Universitet * (2 Expl).
Christianssands Stiftsseminarium*.
Christiansunds højere Almenskole*.
Drammens højere Almenskole*.
Faaborg og Omegns Læseforening.
Fredericia Garnisonsbibliothek.
Latinskole.
Frederiksborg lærde Skole.
Frederikshalds Stadsbibliothek*.
Gefle. Gestrinska Fonden*.
Göteborgs Musæums Bibliothek*.
Hamburgs Stadtbibliothek.
Verein für hamburgische Geschichte.
Harlev Lærerforening.
Herlufsholm Skole.
Horsens lærde Skole.
Jellinge Seminarium.
Karljohansværns Marinebibliothek*.
Kolding Latin- og Realskole.
Kronborg Garnisonsbibliothek.
Lund. Den akademiske Forenings Bibliothek*.
Den historiske Forening*.
Smålands Nations Bibliothek*.
Universitetsbibliotheket*.
Moss højere Almenskole*.
Nykøbing Kathedralskole.
Lolland-Falsters Stiftstidende.
Det Classenske Bibliothek.
Odense Kathedralskole.
Fyns Stifts Læseforening.
Det militære Bibliothek.
Provinsarkivet for Fyn.
Fyns Stiftsbibliothek.
Ordrup. St. Andreas Kollegiet.
Randers lærde Skole.
Ranum Seminarium.
Reykjavik lærde Skole.
Ribe Kathedralskole.
Roskilde Kathedralskole.
Rønne lærde Skole.
Sandefjords højere Almenskole*.
Skaarup Seminarium.

Skiens højere Almenskole*.
Slagelse Realskole.
Sorø Akademi.
Stavanger Kommunebibliothek*.
Stockholm. Högre Lärarinneseminariet*.
Jakobs lägre Elementarläroverk*.
Norra Latinläroverket*.
Det kgl. svenske Rigsarkiv*.
Kgl. Vitterhets-, Historie- och Antiqvitets-Akademien*.
Svenska Akademiens Nobelbibliothek*.
Østermalms Läroverk*.
Tromsø kommunale Bibliothek*.
Trondhjem. Det kgl. Videnskabernes Selskab*.
Upsala. Den historiske Forening*.
Smålands Nations Bibliothek*.
Studenterkorpsets Bibliothek*.
Södermanland-Närikes Nations Bibliothek*.
Vejle Skolevæsen.
Latin- og Realskolen.
Vexiö högre allmänna Läroverk*.
Viborg Kathedralskole.
Provinsarkivet for Nørrejylland.

Den danske historiske Forenings Vedtægter.

(Vedtagne 10. Maj 1876 paa Foreningens Aarsmøde med Ændringer paa Aarsmødet 18. Maj 1898.)

§ 1.

Formaalet for den danske historiske Forening er dels at vække historisk Aand og Interesse i Almindelighed, dels at fremme historisk Kunst og historiske Studier, nærmest med Hensyn til Fædrelandet og dets Litteratur.

§ 2.

Foreningen udgiver et dansk historisk Tidsskrift. Dettes Indhold skal fornemmelig bestaa af originale historiske Afhandlinger; tillige kan deri optages historiske Anmeldelser og Kritiker, utrykte Breve, Dokumenter og andre historiske Bidrag. Ved Siden deraf kan særskilt udgives større historiske Arbejder.

§ 3.

Ordentligt Medlem af Foreningen er enhver, som anmelder sig for Bestyrelsen. De ordentlige Medlemmer betale et aarligt Bidrag af 4 Kroner eller en Gang for alle 50 Kroner. De ere stemmeberettigede en Maaned efter Anmeldelsen.

Æresmedlemmer, som ikke erlægge Kontingent, kunne udvælges paa Foreningens Aarsmøder. Medlemmerne erholde de Skrifter, som Foreningen udgiver.

§ 4.

Den historiske Forenings Hovedsæde er i Kjøbenhavn. Her ledes dens Virksomhed ved fem Bestyrere, der vælges paa 5 Aar af Foreningen paa dens Aarsmøder med Flertallet af de tilstedeværendes Stemmer. Hvert Aar udtræder det ældste Medlem. Den udtrædende kan vælges paa ny. Bestyrelsens Medlemmer afgjøre, hvad der skal optages i Tidsskriftet, fordele Forretningerne mellem sig og vælge en Formand. Bestyrelsen samles paa Formandens Indbydelse, saa ofte som et af dens Medlemmer forlanger det.

§ 5.

Foreningens Aarsregnskab revideres af 2 dertil valgte Revisorer og forelægges derefter paa Aarsmødet.

§ 6.

I Løbet af hvert Aars andet Kvartal holdes i Kjøbenhavn efter offentlig Indbydelse fra Bestyrelsen et Aarsmøde. I dette vælges Medlemmer af Bestyrelsen og Revisorer, og Bestyrelsen gjør Rede for Udførelsen af sit Hverv. I dette aarlige Møde afgjøres tillige de Forslag og Andragender fra Medlemmer i Foreningen, som maatte være indsendte til Bestyrelsen inden Marts Maaneds Udgang. Bestyrelsen meddeler tillige i hvert Bind af det historiske Tidsskrift en nøjagtig Beretning om Foreningens Virksomhed og pekuniære Forhold, ligesom der ogsaa med passende Mellemrum offentliggjøres en Fortegnelse over dens Medlemmer. Extraordinære almindelige Møder afholdes, naar enten Bestyrelsen finder det hensigtsmæssigt eller det forlanges af 30 Medlemmer i en til Bestyrelsen stilet Skrivelse.

§ 7.

Forandringer i disse Vedtægter kunne alene ske i Foreningens Aarsmøder. Forslag til saadanne Forandringer fra Medlemmernes Side maa indgives til Bestyrelsen inden hvert Aars 1ste Marts. Baade i dette Tilfælde, og hvis Bestyrelsen vil foreslaa Forandringer, maa de 14 Dage før Mødet bekjendtgjøres for Medlemmerne. Underændringer til foreslaaede Ændringer skulle anmeldes for Bestyrelsen 3 Dage forinden Mødets Afholdelse. For at give Beslutninger, som forandre Vedtægterne, Gyldighed, maa i det mindste 30 Medlemmer, Bestyrelsen iberegnet, være tilstede i Mødet og $^2/_3$ af de tilstedeværende billige Forandringen.

§ 8.

Et Exemplar af disse Vedtægter skal medfølge ethvert Bind af Historisk Tidsskrift.

Indhold.

Afhandlinger og Smaastykker.

Side

Bajer, Fredrik, Translatør. Af Indberetningerne fra den danske Minister i Paris Grev Ludvig Moltke om hans vanskelige Stilling i 1854 ..... 99—117.

Blom, Otto, Oberst. Smaa Bidrag til Artilleriets Historie under Kristian d. 4de. I. Robert Scott og Læderkanonerne. II. David Frederik von Siegroth og de rekulefrie Lavetter ..... 332—348.

Daenell, E. R., Privatdocent ved Universitetet i Kiel, Dr. phil. Om en hidtil upaaagtet Rejse til Aachen af Dronning Margrethe i 1385 ..... 190—194.

Erslev, Kr., Professor, Dr. phil. Forslaget til en ny Unionsakt fra Erik af Pommerns sidste Aar og dets Ophavsmand ..... 81— 98.

Fabricius, Knud, cand. mag. Den jydske Krig i Efteraaret 1157 ..... 369—387.

Jonsson, Finnur, Professor, Dr. phil. I anledning af prof. H. Olriks afhandling: Knud den hellige i de ældre kildeskrifter ..... 200—208.

Koch, L., Provst. Er „Indfødsretten" givet ved en kabinetsordre? ..... 519—520.

— Kabinettet i Struensees tid ..... 574—622.

Lindbæk, Johannes, cand. mag. Dorothea, Kristiern den førstes dronning, og familien Gonzaga ..... 455—512.

Mackeprang, M., Museumsassistent, Dr. phil. De danske købstæders skattevæsen indtil begyndelsen af det 17. århundrede. En oversigt ..... 150—189.

— Dronning Sofie og livgedinget. Et stykke dansk landbrugshistorie fra tiden 1600 ..... 527—555.

Madsen, Emil, Oberst. Forskellige Forhold ved den danske Hofstat i det 16. Aarhundrede, særlig dets anden Halvdel ..... 399—454.

Side

Matzen, Henning, Professor, Dr. jur. Hvornaar er den skaanske Kirkeret sat? ..... 556—573.
Olrik, Hans, Professor, Dr. phil. Knud den hellige i de ældre kildeskrifter og den senere overlevering. Et genmæle ..... 55— 80.
— En dansk fyrstinde i Nordtyskland i slutningen af det 11te århundred ..... 194—200.
Paludan, J., Professor, Dr. phil. Landsdommer Tøger Reenberg til Ristrup. Et Digterliv for 200 Aar siden ... 213—331.
Ploug, Hother, Fuldmægtig. To Aktstykker vedrørende den politiske Skandinavismes Historie i Aarene 1856—57 349—368.
Rockstroh, K. C., Premierlieutenant. Bemærkninger vedrørende enkelte Afsnit af Krigen i Jylland 1657 .... 118—149.
Rubin, Marcus, Generaltolddirektør. Folketal og Fødselshyppighed, historisk-statistisk belyst ..... 1— 54.

Anmeldelser.

P. Hauberg. Myntforhold og Udmyntninger i Danmark indtil 1146. Kbh., 1900. Anmeldt af Professor, Dr. phil. **Kr. Erslev** ..... 513—518.

Krarup, Alfr., Biblioteksassistent, cand. mag. Fortegnelse over historisk Litteratur fra Aarene 1899—1900, vedrørende Danmarks Historie ..... L 1— 81.
Nyt fra historisk Videnskab i Ind- og Udland 208—212, 388—398, 521—526, 623—632.
Rettelser ..... 632.
Navneregister. (Ved Biblioteksassistent, mag. art. **Carl Fredstrup**) ..... 633—654.
Udsigt over den danske historiske Forenings Regnskaber for og Virksomhed i Aarene 1900—1901 ..... 655—656.
Fortegnelse over den danske historiske Forenings Medlemmer (i Septbr. 1902) ..... 657—675.
Den danske historiske Forenings Vedtægter ..... 676—677.